

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

İMPARATOR I. KONSTANTİN VE
HİRİSTİYANLIK TARİHİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Traoré Taoufic KASSA

BURSA - 2020

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**İMPARATOR I. KONSTANTİN VE
HİRİSTİYANLIK TARİHİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Traoré Taoufic Kassa

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

BURSA - 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: İmparator I. Konstantin Ve Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 80 sayfalık kısmına ilişkin, 17/06/2020 tarihinde şahsım tarafından (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/07/2020

Adı Soyadı: Traoré Taoufic KASSA

Öğrenci No: 701721021

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Y.Lisans

Danışman

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

08/07/2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi/ Çalışması olarak sunduğum “ **İmparator I. Konstantin Ve Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri** ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

09.07.2020

Adı Soyadı: **Traoré Taoufic KASSA**

Öğrenci No: **701721021**

Anabilim/Anasanat Dalı: **Felsefe ve Din Bilimleri**

Programı: **Yüksek Lisans**

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Traoré Taoufic KASSA
Üniversite :Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim/Sanat Dalı : Dinler Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xiii+99
Mezuniyet Tarihi :/...../2020
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

İMPARATOR I. KONSTANTİN

VE HİRİSTİYANLIK TARİHİNDEKİ YERİ

Hıristiyanlık Roma’da yaklaşık üç yüz yıl boyunca gizli olarak yayılmıştır. Aynı zamanda Hıristiyanlar Roma’daki pagan kesimin çeşitli baskılarına maruz kalmışlardır. Zaman zaman mal mülklerine ve sahip oldukları her şeye el konulmuştur. Roma’da zulüm gören Hıristiyanların imdadına İmparator I. Konstantin yetişmiştir. Konstantin Hıristiyanlığı devlet dinleri arasına getirip ona resmi bir statü tanımıştır. Daha önce Roma’da birbirinden ayrı olan din devlet ilişkileri Konstantin’in imparatorluğunun döneminde tek bir çatı altında birleştirilerek devletin kontrolünde işleyen bir sistem halini almıştır. Konstantin bununla yetinmeyerek, Hıristiyanlar içinde gördüğü fikri ayrılıkların hepsini giderip onları bir arada tutmak amacıyla M.S. 325 yılında İznik Ekümenik bir konsil düzenlemiştir. Hıristiyanlar için Pavlus, Petrus gibi havariler ne kadar önemliyse İmparator I. Konstantin de Hıristiyanlık için en az o kadar önemlidir. O, Roma’nın başındayken sosyal, ekonomik, siyasi ve dini olmak üzere pek çok reform gerçekleştirdi. Bazı stratejik planlar nedeniyle başkenti Roma’dan Bizans’a taşıyıp “Constantinopolis” şehrini kurup orayı hem devletin hem de Hıristiyanlığın yeni başkenti haline getirdi. Konstantin yeni başkentinde Hıristiyan kimliğinin kökleşmesi için birçok kilise ve dini eserler yaptırdı. Lakin M.S. 336 yılında ağır bir hastalığa yakalandı ve döşeginde vaftiz olduktan sonra can verdi.

Anahtar Sözcükler:

Hıristiyanlık, Roma, Pagan, Pavlus, Petrus, Baskı, İmparator I. Konstantin, Ekümenik, Konsil, Constantinopolis, Bizans.

ABSTRACT

Name and Surname	: Traoré Taoufic KASSA
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Philosophy and Religious Studies
Branch	: History of Religions
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xiii+99
Degree Date	:/...../2020
Supervisor/s	: Prof. Dr. Ahmet GUC

IMPERATOR CONSTANTIN I.

AND HIS PLACE IN THE CHRISTIAN HISTORY

Christianity had been sprayed all over the Roman Empire in discretion during three centuries. By the same time the Christians were obliged to undergo divers persecution of the Roman pagans' groups. Sometime their properties and whatever they possessed were to be confiscated by pagans. Constantine after becoming emperor came to the rescue of the Roman persecuted Christians. Constantine introduce Christianity among the Roman Empire's religions by allocating to it a legal statute. Before Constantine, religion and state were known as separated entities but after his ascension to the head the Roman Empire, he brought both religion and states' affaires under the control of the state. Constantin did more by solving the division in the church and calling for an ecumenical council at Nicaea in 325 A.D. Constantin is as far as very important for Christians as are apostles Paul, Peter. While he was the lone leader of the Roman Empire he achieved social, economic, political and religious reforms. Due to some strategic plan he removed the capital from Rome to Byzantium where he settled "Constantinopolis" as Christianity new capital. In order rote Christianity in his new capital Constantine build many churches and promoted some religious cultures. But he died in 336 A.D. after baptism when he was suffering from a serious illness.

Key Words:

Christianity, Roman Pagan, Paul, Peter, Persecution, Emperor Constantine, Ecumenical, Council, Constantinopolis, Byzantium.

ÖNSÖZ

Hız. İsa miladi birinci yüzyılda Kudüs'te doğdu. 30 yaşlarında Peygamberlik vazifesi verildi. Peygamberliği 3 yıl 3 ay 3 gün gibi kısa sürdü. Tebliğini bu kısa zaman zarfında ancak Galile bölgesinde ve Kudüs civarında yaymaya çalıştı. Ömrünün kısa olması onun mesajının başka bölgelerde yayılmasını engelledi. Hız. İsa'nın vefatından sonra devreye giren ve havariler arasına "milletler havarisi" veya "on ikinci havari" olarak katılan Pavlus, Hıristiyanlığı tüm dünyaya yaymak üzere Petrus'la birlikte Kudüs'ten kalkıp Anadolu üzerinden Roma'ya kadar gittiler. Hıristiyanlığı Roma'da gizli bir şekilde yaymaya başladılar. Kısa süre sonra Hıristiyanlık Roma'da siyasi, entelektüel kesim ve sanat erbabı tarafından benimsenmeye başladı. Ancak bu dönemlerde Roma İmparatorları Hıristiyanlığı yaymaya çalışanlara çeşitli baskılar uyguladılar. Bütün bu sıkıntılara rağmen Hıristiyan misyonerler dini yayma konusunda geri adım atmadılar. Misyonerlik faaliyetleri Roma'da gizli bir şekilde sürdürüldü ve Hıristiyanlık tüm hızıyla bölgede yayılmaya devam etti. Bu yayılmanın önüne geçemeyeceğini anlayan Roma devleti gerek siyasi gerekse başka nedenlere dayanarak Roma'daki diğer dinler gibi, Hıristiyanlığı da resmi din olarak benimsemek zorunda kaldı. Fakat Hıristiyanlığın Roma devletinde, diğer dinlerle aynı statüde kabul görmesi İmparator I. Konstantin döneminde gerçekleşmiştir.

Hıristiyanlığın yayılması için din adamlarının yanı sıra devlet erkânı, bilim adamları ve sanatçılar da yoğun çaba harcadı. Devletin Hıristiyanlığı benimsemesi Roma'da daha kolay ve sistemli bir şekilde yayılmasını sağladı. Hıristiyanlığa en fazla destek sağlayan Roma devlet adamlarının başında kuşkusuz İmparator I. Konstantin gelmektedir. Konstantin'in tahta çıktığı esnada Roma'da birçok siyasi kargaşa yaşandı. Ancak I. Konstantin, siyasi tecrübesiyle bütün bu sıkıntıları aşarak devlette istikrarı sağladı ve akabinde Hıristiyanlığı Roma'da ilk defa diğer dinlerle eşit hale getirdi. Konstantin'in Hıristiyanlığı benimsemesini siyasi nedenlere dayandıranlar olduğu gibi farklı nedenlere dayandıranlar da olmuştur.

Üç bölüm halinde ele alınan çalışmanın birinci bölümünde, üçüncü ve dördüncü yüzyıllar arasında Roma'da din ve siyasetin özdeşleştirilmesinde yegâne rol oynayan İmparator I. Konstantin'in hayatı, onun takip ettiği siyaset, yaşanan bazı gelişmeler vb. konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlıkla ilişkisi konuları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlık

tarihindeki etkisi ve sonraki gelişmeler incelenmiştir. Yapılan bir değerlendirme ile çalışmaya son verilmiştir.

Çalışmada, önce pagan sonra Hıristiyan olan I. Konstantin'in kilise tarihinde bıraktığı izler, Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde Hıristiyanlara sağladığı dini özgürlük, dinin devlet kontrolüne geçmesine dair süreçler ve ondan sonraki din-devlet ilişkileri de ele alınmıştır.

Kaynaklarda İmparator I. Konstantin'in hayatı ve Hıristiyanlığa sağladığı katkılar ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar onun samimi bir Hıristiyan olduğu ve Hıristiyanlığın yayılmasında oynadığı önemli rol üzerinde dururken, bazıları ise onun pagan kültürü ve geleneklerine bağlı olduğu gerçekleri üzerinde durmuşlardır.

Çalışmamız boyunca başvurduğumuz kaynaklar arasında: Konstantin'in hayatı ile ilgili kaynaklar, Konstantin'in samimi bir Hıristiyan olup olmadığını açıklayan kaynaklar, Bizans tarihini ve Hıristiyanlık tarihini ele alan kaynaklar, Hz. İsa, Petrus, Pavlus ve kilise tarihi hakkında bilgi içeren kaynaklar yer almaktadır.

Öncelikle bu konuyu seçmeme vesilen olan ve çalışmama katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Güç hocama, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Sayar hocama, çalışmamı dikkatle okuyup göze çarpan hataları düzeltmemi sağlayan Mümin Omerov ile Fatma Karakaya'ya şükranlarımı sunarım. Bana her daim maddi ve manevi destek veren aileme ve eşime de teşekkürü bir borç bilirim.

Traore Taoufic Kassa

Bursa-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN KISA TARİHÇESİ VE İMPARATORLUKLA UZLAŞMASI

I. BİRİNCİ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER	3
A. İSA MESİH DÖNEMİ.....	3
B. İSA MESİH'TEN SONRAKİ DÖNEM	9
C. PAVLUS.....	13
D. PETRUS.....	14
II. İKİNCİ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER.....	16
A. HİRİSTİYANLARA YAPILAN BASKILAR	16
1. Hz. İsa'nın Cemaatine Karşı Roma İmparatorlarının Uyguladığı İlk Baskılar Dönemi (M.S. 14-54).....	17
2. İmparator Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus Dönemi (M.S. 54-68)	18
3. İmparator Domitian Dönemi (M.S. 81-96).....	19
4. İmparator Marcus Ulpius Nerva Traianus (Trajan) Dönemi (M.S. 98-117)	20

5. İmparator Publius Aelius Traianus Hadrianus (Hadrian) Dönemi (M.S. 117-138)	21
6. İmparator Antoninus Pius Dönemi (M.S. 138-161).....	22
7. İmparator Marcus Aurelius veya Markus Oralyos Dönemi (M.S. 161-180)	22
8. İmparator Decius Dönemi (M.S. 180-251)	23
9. İmparator Gallus Dönemi (M.S. 251-253).....	24
10. İmparator Valerian Dönemi (M.S. 256-259).....	25
11. İmparator Gallienus veya Gallien Dönemi (M.S. 259-268)	25
12. İmparator Aurelianus / Aurelien Dönemi (M.S. 270-275).....	25
13. İmparator Tacitus, Probus ve Carus Dönemi (M.S. 275-284).....	26
14. İmparator Diocletianus Dönemi (M.S. 284-305).....	26
15. İmparator Konstantin'in Yükselişi (M.S. 306-337).....	28
B. SİYASİ AÇIDAN DEĞERLENDİRME	29
III. ÜÇÜNCÜ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER VE HİRİSTİYANLIK'IN İMPARATORLUKLA UZLAŞMASI.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR I. KONSTANTİN DÖNEMİ VE HİRİSTİYANLIK: KONSTANTİN DÖNEMİNE KADAR KİLİSE'NİN GELİŞİMİ

A. KİLİSEYE GENEL BİR BAKIŞ	41
B. HZ. İSA VE KİLİSE	42
C. HZ. İSA'DAN SONRA HİRİSTİYAN CEMAATİ VE KİLİSENİN DOĞUŞU	44
I. KONSTANTİN VE HİRİSTİYANLIK	45
A. KONSTANTİN VE KİLİSE	45
B. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN İNANÇ MESELESİ.....	47
1. Samimi Bir Hıristiyan Olarak İmparator I. Konstantin.....	48
2. Hıristiyanlığın İmparator I. Konstantin'in Siyasi Bir Aleti Olduğunu Düşünenler	59
II. MİLAN FERMANI (M.S. 313)	61

A. FERMANIN TANIMI	61
B. MİLAN FERMANI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI	62
1. Milan Fermanının Ortaya Çıkışında Diocletianus Zulmünün Rolü	62
2. Milan Fermanının İçeriği.....	64
3. Milan Fermanı'ndan Sonra Licinius'un Siyaset Değişimi, Hıristiyanlara Baskı Politikası, Konstantin'e Karşı Savaşması ve Roma Devleti'nin Birleşmesi	65
C. MİLAN FERMANI'NIN YORUMU	67
II. KONSTANTİN DÖNEMİNDE DÜZENLENEN BİR BAŞKA KONSİL:	
M.S. 314 ARLES KONSİLİ	70
IV. İMPARATOR I. KONSTANTİN VE İZNIK KONSİLİ (M.S. 325).....	72
A. KONSİLİN TANIMI VE KISA TARİHÇESİ.....	72
B. İZNIK KONSİLİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI	73
C. İZNIK KONSİLİ'NİN DÜZENLENME SEBEBİ: ARIANİZM.....	76
D. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN DEVLET SİYASETİ AÇISINDAN İZNIK KONSİLİ'NİN SONUÇLARI	80
1. İznik İnanç Esaslarının Oluşumu ve Ariusçuların Afroz Edilişi	80
2. Devletin Hıristiyanlığı Himaye Etmesi.....	81
E. İZNIK KONSİLİ'NİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	81
VI. ROMA'DAN KONSTANTİNOPOLİS'E: İMPARATORUN YENİ BAŞKENTİ	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAGANİZMİN SONU VE HIRİSTİYANLIĞIN YÜKSELİŞİ

I. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN HIRİSTİYANLIK TARİHİNDEKİ YERİ VE SONRAKİ GELİŞMELER.....	85
A. ROMA'DA PAGANİZMİN SONU	85
B. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN YAPTIĞI BAZI REFORMLAR	86
1. İdari Reformlar	86
2. Ordu ve Askeri Reformlar	87
3. Ekonomik ve Sosyal Reformlar	88

C. DÖRDÜNCÜ YÜZYILIN SONUNDA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ	89
II. İMPARATOR THEODOSİUS DÖNEMİ	89
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	95

GİRİŞ

Batı Roma'da M.S. 305 ve 306 yıllarında İmparatorluk¹ yapan Constantius ve ailesi hakkında kaynaklarda bazı bilgiler bulunmaktadır. Constantius'un tam ismi Marcus Flavius Valerius (öl. M.S. 306) şeklindedir. Roma devletinde M.S. 270 ve 275 yılları arasında Aurelian'nın ordusunda önemli görevlerde bulunmuştur. Askerlik görevini yaptığı sıralarda ilk evliliğini Flavia Lulia Helena Augusta ile yapmıştır. Constantius'un eşi hayırsever, cömert ve dindar olması hasebiyle çeşitli kaynaklarda Azize Helena, Augusta Helena veya Konstantinopolisli Helena gibi lakaplarla anılmıştır. Bütün bu lakaplar onun cömertliğine vurgu yapmak için kullanılmıştır.²

Constantius'un Helena ile evliliğinden M.S. 275 tarihinde Naissus/Nis'te³, Gavius Flavius Aurelius Constantinus, yani Konstantin⁴ adını taşıyacak bir oğulları dünyaya gelmiştir.⁵ M.S. 306'da vefat eden babasının yerine geçen Konstantin, siyasi hayatında önce Sezar, sonra Augustus ve son olarak İmparatorluk gibi önemli görevlerde bulunarak Roma devletinin başında başarılı bir dönem geçirmiştir.

Roma devleti, İmparator I. Konstantin öncesi dönemde tetraşi⁶ sistemiyle yönetilmekteydi. Konstantin, M.S. 306-337 yılları arasında önce Batı Augustusluğu daha sonra Roma imparatorluğu yaptığı süre içerisinde gerek Hıristiyanlığa yaptığı büyük hizmetler gerekse Roma'nın ikinci başkenti olarak Konstantinopolis'i kurmasına ve pagan dinlerin revaçta olduğu bir dönemde Hıristiyanlığı açık bir şekilde desteklemesine bakıldığında onun Hıristiyanlığı benimsediği açıkça görülmektedir. Fakat konuyla ilgili araştırma yapanların bir kısmı Konstantin'in pagan inancına bağlı

¹ Diocletian ve Maximian, müşterek imparatorlar olarak M.S. 305 yılında Diocletian'ın sağlık problemleri yüzünden geri plana çekilmişler ve Sezarlar Constantius ve Galerius müşterek imparator olmuşlardır. Constantius Batı, Galerius ise Doğu imparatoru olmuştur. Severus ve Maximian Sezar olarak atanmışlardır. Constantius, Galya ve Britanya gibi seferlere çıktığında yanında oğlu Konstantin bulunuyordu. Constantius Britanya'daki York şehrinde M.S. 306 yılında ölünce, oğlu Konstantin ordu tarafından imparator ilan edilmiştir. Bilgi için bakınız Arnold Hugh Martin Jones, The Later Roman Empire, A Social Economic And Administrative Survey, London: Basil Blackwell, 1964, s. 40.

² Arnold Hugh Martin Jones, Constantine and the Conversion of Europe, London: Hodder and Stoughton Limited The English University Press, 1948, s. 1.

³ Sırbistan sınırında bulunan bir eyalettir.

⁴ M.S. 337 yılında Nicomedia'da vefat etmiştir. Ayrıca eserlerin çoğunda ismi bazen I. Konstantin olarak, bazen de "Büyük Konstantin" olarak kaydedilmiştir.

⁵ Jones, Constantine, s. 1.

⁶ Tetraşi: Eski Roma'da dört hükümdar tarafından oluşan bir yönetim sistemidir. Bir tarafta iki Sezar diğer tarafta da iki Augustus, yani dört İmparator tarafından yönetilen bir toprak.

olduğunu savunurken, diğer kısmı onun Hıristiyanlığa ciddi bir Şekilde bağlı olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışmışlardır. Roma halkı putperestliği sosyal hayattaki sınıfsal mücadelede bir aracı olarak en st seviyede kullanmıştır. Hıristiyanlar ise azınlıkta olup, iki asır boyunca yaşanan dini yasaklar, sürgün, dışlanma gibi sosyal baskılar ve hatta ölüm cezasına maruz kalmalarına rağmen sayılarını artırmaya yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. İmparator I. Konstantin, daha önce devlet desteğini alamayan Hıristiyanlara sahip çıkararak Hıristiyanlığın Roma devleti içinde kolaylıkla yayılmasını sağlamıştır. Dolaysıyla bu durum Hıristiyanlık için çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Konstantin, Hıristiyanlığa resmi statü tanıyarak önce onu diğer dinlerle eşit seviyeye getirmiştir. Akabinde Hıristiyanlık, devlet siyaseti doğrultusunda Roma imparatorluğunun resmi dini haline getirilmiştir. Dolaysıyla devletin ideolojisi etrafında Hıristiyanlık başka bölgelerde de yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlığın farklı coğrafyalarda yayılmasında kuşkusuz ki İmparator I. Konstantin önemli rol oynamıştır.

Roma devleti, Hıristiyanlığı siyasi gündemine alarak, Hıristiyanların siyasi kaderinde büyük rol oynamış ve böylece Hıristiyanlığı sıradan bir din olmaktan kurtarmıştır. Hıristiyanlığın ağımıza kadar ulaşması yalnızca Hz. İsa ve havarileri sayesinde değil Petrus’la birlikte Pavlus, orta ağ piskoposları, Hıristiyan entelektüelleri ve İmparator I. Konstantin gibi kişiler sayesinde mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN KISA TARİHÇESİ VE İMPARATORLUKLA UZLAŞMASI

I. BİRİNCİ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER

A. İSA MESİH DÖNEMİ

1. Hz. İsa'nın Peygamberlikten Önce Hayatı

Hz. İsa, insanların kurtuluşu için Kudüs ve çevresinde tebliğ faaliyetinde bulunmak üzere Allah tarafından vazifelendirilen bir peygamberdir. Kendisine indirilen ve daha sonra çeşitli süreçlerden geçen mukaddes kitabın adı İncil'dir. İncillerde, Hz. İsa'nın mucizevî bir şekilde Beytlehem'de (Beytüllahim) Bakire Meryem'den dünyaya geldiği ve Nâsıralı olduğu aktarılmaktadır.⁷ Ancak İncillerde hayatından bahsedilse de özellikle onun çocukluk ve gençlik yıllarına yok denilecek kadar çok az yer verilmiştir. Gerçi Hz. İsa'nın kimliği, tabiatı ve tebliği konusu tarih boyunca Hıristiyan aydınlar arasında çokça tartışılmıştır. Bugün sahih olarak kabul edilen İncillerde, dünyevi hayatından çok ölümü ve dirilmesi ön plana çıkarılmıştır. Bu sebeple Hıristiyanlığın onun şahsiyeti üzerine temellendirilmiş olması bu dinin teolojik unsurlarını daha da karmaşık ve belirsiz hale getirmiştir.⁸

Hz. İsa'nın, Beytlehem'de doğmuş olmasına rağmen, kaynaklarda Nâsıralı⁹ olarak takdim edilmesinin birkaç sebebi vardır. Matta¹⁰, Markos¹¹, Luka¹² ve Yuhanna¹³ İncillerinde Hz. İsa'nın memleketi Nâsıra olarak aktarılsa da, bu mutlaka onun doğduğu yer anlamına gelmez. Zira İsa'nın kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Fakat İncillerde verilen bilgilere göre onun dünyaya geldiği sırada Filistin bölgesindeki yönetim yarı otonom olmakla birlikte Hirodes ailesinin kontrolünde idi.¹⁴ Matta 2/1, Hz. İsa'nın

⁷ Matta, 2/23; Luka, 2/4-7; Ömer Faruk Harman, "İsa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 466.

⁸ Harman, "İsa", DİA, C. 22, s. 466.

⁹ Nâsıra kelimesi, "Allah'a adanmış, Allah'ın elçisi, Mukaddesi" gibi anlamlara gelmektedir. Bu ifade ayrıca, hem bir yerleşim merkezinin hem de dinî bir hareketin manalarını da taşır. Bilgi için bkz. Mahmut Aydın, "Nâsıra", DİA, 2006, C. 32, s. 397-399.

¹⁰ Matta, 13/54-57.

¹¹ Markos, 6/1-4.

¹² Luka, 4/16-24.

¹³ Yuhanna, 1/45.

¹⁴ Şinasi Gündüz, Hıristiyanlık, 5. Baskı, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 18.

Yahudiye Beytlehemi'nde, Luka 2/4 de Yahudiye'de Dâvûd'un şehri olan Beytlehem'de doğduğunu kaydetmişlerdir.¹⁵ Doğrusu Hz. İsa'yı doğurmadan önce Bakire Meryem Nâsıra'da ikamet ediyordu.¹⁶ Fakat daha sonra bazı gelişmelerden dolayı İsa, annesinin nişanlısı Yusuf ve annesi Meryem ile birlikte hayatlarının bir kısmını Mısır'da geçirmişlerdir. Gerçi İncillerde Yahudilerin bir Kral bekleyişi içinde oldukları ileri sürülmektedir.¹⁷ Matta İnciline göre müneccimler, gökte gördükleri bir yıldızdan hareketle beklenen Yahudi Kralının doğduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine Kudüs'e gidip, yeni doğan ve ileride Yahudi Kralı olacak çocuğu aramaya başlamışlardır. Hz İsa dünyaya gelişinin¹⁸ kırkinci gününde Rabb'e takdim edilmek üzere Beytlehem'e götürülmüştür. Onu görmeye gelen müneccimler İsa'yı ahırda değil evde bulmuşlardır.¹⁹ Bu önemli ziyaretin haberini alan Kral Hirodes'in (Herodes) huzuru kaçmıştır. Bunun üzerine Kral Hirodes de Yahudilerce beklenen Mesih'in yerini aramaya koyulup onu yok etmek için planlar yapmaya başlamıştır.²⁰ Ancak Hz. Meryem'in nişanlısı Yusuf'a görünen bir melek, Hirodes'in yeni doğan Hz. İsa'yı öldürme planları konusundaki uyarısından sonra Yusuf, Meryem ve Hz. İsa birlikte Mısır'a kaçmışlardır. Meleğin tavsiyelerine kulak veren Yusuf ve ailesi, Hirodes'in ölümüne dek Mısır'da ikamet etmişlerdir.²¹ Çünkü Kral Hirodes, Beytlehem ve yakınlarında iki yaşına kadar olan tüm erkek çocuklarının katledilmelerini emretmiştir.²² Luka İncilinde de Mesih bekleyiş olayı farklı bir rivayetle aktarılmıştır. Buna göre İsa Mesih'in doğumu bir melek aracılığıyla bölgedeki bir grup çobana bildirildikten sonra onlar da beklenen Mesih'in doğduğunu çevreye duyurmaya başlamışlardır. Yahudi yasası gereğince çocuk, doğumdan sonra sekizinci günde sünnet edilir²³ ve ilk erkek çocuklar Yerusâlim'deki Mâbed'e götürülüp Rabb'e adanırdı. Bu âdeti yerine getirmek

¹⁵ Harman, "İsa", DİA, s.466; Ahmet Güç, "Hıristiyanlık Açısından Kudüs", İnsanlığın Kırmızı Çizgisi: Kudüs, Bursa Büyük Belediyesi Kitaplığı, 1. Baskı. , Bursa, 2019, s. 60-61.

¹⁶ Luka, 1/26-27.

¹⁷ Luka, 2/25-38.

¹⁸ Hz. İsa'nın doğum tarihi konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Fakat bugün bilinen şudur ki Hz. İsa'nın doğum tarihini milâdî takvime bağlamak yanlıştır. Çünkü kullanılan tarih IV. yüzyılda Papaz Dionysius Exiguuz tarafından ortaya atılmıştır. Hâlbuki Hz. İsa papazdan asırlar önce doğmuştur. Bu bağlamda tarihçi Josephus'un ortaya koyduğu çalışmalara göre, Hz. İsa'nın doğumundan Kral Hirodes'in ölümüne kadar meydana gelen olaylar üç aylık bir süre içinde cereyan etmişken Hz. İsa, ya M.Ö. 5. yılın sonu ya da 4. yılın başında dünyaya geldiğinin bilinmesi daha uygundur. (Bkz. Harman, "İsa", DİA, 22, s.466.)

¹⁹ Matta, 2/11.

²⁰ Zafer Duygu, İsa, Pavlus, İnciller, 1.Baskı. , İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018, s. 186.

²¹ Harman, "İsa", DİA, C. 22, s. 466.

²² Matta, 2/1-18.

²³ Luka, 2/21.

için Yerus alim'e gelen aile, Mesih'in gelişini beklediklerini izah eden Simon adlı dindar bir adam ve mabede adanmış Anna isimli yaşlı bir kadın ile tanıştıklarında İsa'nın beklenen kişi olduğunu anlamışlardır.²⁴

Yusuf ve ailesi Mısır'dan dönüşlerinde tekrar Nâsıra'da yerleşmişlerdir. Böylece Hz. İsa, tebliğ faaliyetlerine başlayıncaya kadar otuz yıl boyunca orada yaşamıştır. İncilerden elde edilen bilgilere göre Hz. İsa'nın Ya'k b, Yahuda, Yoses ve Simun isminde dört kardeşi vardı. Bir kısım tarihçiye göre bunlar ya Hz. İsa'nın öz küçük kardeşleri ya da akrabalarıdır. Başka araştırmacılara göre de Meryem'in kocası Marangoz Yusuf'un ilk evliliğinden doğan ve dolayısıyla Hz. İsa'nın üvey kardeşleridir.²⁵

İsa Mesih genç yaşlarında Marangoz Yusuf gibi dülgerlik yapmıştır.²⁶ İncillerde Hz. İsa'nın okuma yazma²⁷, Ar mice ve Grekçe bildiği ve yaptığı bazı atıflara nazaran kutsal yazılara hâkim olduğu aktarılmıştır.²⁸ Fısıh Bayramına denk gelen bir günde ailesiyle Kudüs'  ziyarette gitmişlerdir. Henüz o zaman 12 yaşında olan İsa kaybolmuştu. Onu arayan annesi Meryem Mabedde Yahudi din bilginleri ile diyalog halindeyken bulmuştur. Hatta Mabeddekiler onun zek sına hayran kalmışlardır. Luka İnciline göre Hz. İsa Nâsıra'da büyümüştür. Dolayısıyla İsa Mesih çocukluğundan itibaren Yahudi Yasasına bağlı olarak yetiştirilmiştir.

2. Hz. İsa'nın Galile (Celile) Bölgesindeki Faaliyetleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. İsa'nın tebliğ faaliyetleri  c yıl  c ay  c gün sürmüştür.²⁹ Tebliğe başladığında otuz yařındaydı³⁰ ve kendisini, Hz. Musa şeriatı ve inancına sıkı sıkıya bađlı³¹, insanları günahlarından arınmaya ve güzel ahlaka çağıran Hz. Yahya'nın cemaatine katılmış bir insan olarak tanıtmıştır.³² Bu süre içerisinde meydana gelen olayların bir kısmının Sinoptik İncillerde yer almaması ve bazı

²⁴ Luka, 2/25-38; Harman, "İsa", D A, C.22, s. 466-467; G c, "Kudüs", a.g.e. , s. 60-61.

²⁵ Harman, "İsa", D A, C.22, s. 467.

²⁶ Markos, 6/3.

²⁷ Luka, 4/17.

²⁸ Yuhanna, 7/15.

²⁹ Eb 'l-Feth şerist ni, Milel ve Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi),  ev. Mustafa  z, İstanbul: Litera Yayınları, 2008, s.199.

³⁰ Luka, 3/23.

³¹ Yuhanna 7/19; William Wigram Harvey, The History of Theology of the Three Creeds, London: John W. Parker and Son, 1954, s. 11.

³² Gündüz, Hristiyanlık, s. 22.

gelişmelerin önemli olaylara bağlanması, onun peygamberlik faaliyetlerinin sabit bir kronolojiye oturtulmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, konunun daha iyi anlaşılması konusunda bize ışık tutacak birçok çalışma vardır. Mesela Ömer Faruk Harman'a göre İsa Mesih'in Celile'de geçirmiş olduğu tebliğ faaliyetleri sürecini:³³ Memleketi Nâsıra'dan ilk kez sürgün edilmesi³⁴, Kudüs'e Paskalya Bayramı nedeniyle gelişinde Hirodes'iler ile onu öldürmek için iş tutan Ferîsilerle arasının daha da açılması³⁵, on iki havarisini seçtikten sonra dağda yaptığı vaaz, dağ vaazından sonra Hireodes tarafından başlatılan tepkiler şeklinde dörde ayırmak mümkündür. Ancak, Hz. İsa'nın bütün tebliğ çalışmalarını burada zikredilen bu gelişmelere sınırlandırmak mümkün değildir.

Sinoptik İncil'e göre, Yahudilerce gelişi beklenen İsa Mesih³⁶, Vaftizci Yahya tarafından Şeria Irmağında vaftiz edildikten sonra, üzerine inen kutsal ruh onu çöle yönlendirmiş, orada kırk gün kırk gece oruç tutmuş ve çölde şeytanı yendikten sonra tebliğ faaliyetlerine başlamıştır.³⁷ Hz. İsa Paskalya (Fısıh) Bayramını, M.S. 27 veya 28'de, Nisan ayında Kudüs'te kutlamış, sonra Yahudiye'ye uğramış ve orada vaftizci Yahya ile birlikte tebliğde bulduktan sonra Celile'ye dönmüştür.

İsa'nın vaftiz olayı kendisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Yahya kendisini vaftiz ettikten kısa bir süre sonra göklerin sahibi hakkında tebliğe başlamış ve 12 havarisini seçmiştir. Onlar: Petrus (gerçek adı Simun'dur), Yakup ve Kardeşi Yuhanna, Andreas, Filipus, Bartalmay, Matta, Tomas, Afay oğlu Yaku, Taday, Yurtsever Simun ve Yahuda İskariyot'tur.³⁸ Tebliğe başladığında havariler İsa'ya büyük destek sağlamışlardır. Hz. İsa onlara, bir yere misafir olarak gittiklerinde insanlara nasıl davranmaları gerektiğini öğretmiştir. Havariler sayesinde yeni din yakın köylerdeki insanlara kısa bir zamanda ulaşmıştır. Bu arada Yahya, günahları itiraf eden insanları vaftiz ediyor, onlara kıyametin yakın olduğunu anlatıyordu. Ancak Hirodes, Yahya'yı tutuklatıp öldürtmüştür. Yahya'nın başlattığı tebliğ İsa ve havarileri ile sürdürülmüştür.³⁹ İsa da hastaları iyileştirmeye ve Kudüs'teki kâhinleri endişelendirecek kadar çeşitli mucizeler göstermeye başlamıştır. Mesela İsa, 5.000 kişiyi doyurmuş,

³³ Harman, "İsa", DİA, s. 467.

³⁴ Luka, 4/16-30.

³⁵ Yuhanna, 5/1-47.

³⁶ Matta, 3/1-12; Markos, 1/1-8; Luka, 1/5-25; Yuhanna, 1/6-8; 15-16.

³⁷ Duygu, İsa, s. 187; Güç, "Kudüs", a.g.e. , s. 62.

³⁸ Güç, "Kudüs", a.g.e. , s. 64.

³⁹ Gündüz, Hıristiyanlık, s. 23.

öleli dört gün olan Lazar'ı diriltmiş, kendi suretini değiştirmiş; buna şahit olan Celileliler onu Kralları⁴⁰ yapmak istemişler fakat İsa oradan ayrılıp Sur, Sayda, Dekapol (Dekapolis), Kefermahum, Yahuda, Pere ve daha çok yerleri dolaşmıştır.⁴¹ Celile civarındaki herkes artık İsa'yı tanımıştır. Kendisinden çok mucizelerinden bahsedilmektedir. İsa hakkında, "Bu adam ölümden dirilen Vaftizci Yahya'dır. Olağanüstü güçlerin onda etkin olmasının nedeni budur" diyenler de olmuştur.⁴² İsa'nın mucizeleri Kudüs'ün baş kâhini Kayafa'yı tedirgin edince onu durdurmak için elinden geleni yapmaya başlamıştır. Bu yüzden Kudüs'te toplanan Sanhedrin'de İsa'nın, yaptıkları yüzünden kendileri için tehlikeli olduğunu dile getirmiştir.⁴³ Hz. İsa'yı mutlaka durdurmak için her türlü tuzağı kurmuşlardır. Ancak Yüce Allah İsa'yı her zaman onların kötü hilelerinden korumuştur. Mesela İsa'ya, Sezar hakkında tuzak bir soru sormak için, "*Ferisilerden ve Hirodes yanlılarından bazılarını O'na gönderdiler. Bunlar gelip İsa'ya "Öğretmenimiz" dediler, "senin dürüst biri olduğunu, kimseyi kayırmadan, insanlar arasında ayırım yapmadan Tanrı yolunu dürüstçe öğrettiğini biliyoruz, Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi? Verelim mi, vermeyelim mi?" Onların ikiyüzlülüğünü bilen İsa şöyle dedi "Beni neden sınıyorsunuz (deniyorsunuz)? Bana bir dinar getirin bakalım. Parayı getirdiler. İsa onlara, "Bu resim, bu yazı kimin? Diye sordu. "Sezar'ın" dediler. İsa da onlara, "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya verin" dedi. İsa'nın bu sözlerine şaşakaldılar.*"⁴⁴

İsa'nın onların niyetlerini bildiğini anladıkları halde onun peşini bırakmayıp ardından başka bir soru getirmişler ve bu sefer, "*Ölümden sonra diriliş olmadığını söyleyen Sadukiler İsa'ya gelip şunu sordular: "Öğretmenimiz, Musa yazılarında bize şöyle buyurmuştur. 'Eğer bir adamın kardeşi ölüp bir dul bırakır ama çocuk bırakmazsa, sağ kalan kardeş, ölenin karısını alıp soyunu sürdürsün.' ...". "İsa onlara şöyle karşılık verdi: 'Ne Kutsal Yazıları ne de Tanrı'nın gücünü biliyorsunuz. Yanılmanızın nedeni de bu değil mi? İnsanlar ölümden dirilince ne evlenir ne evlendirilir, göklerdeki melekler gibidirler. Ölümlerin dirilmesi konusuna gelince, Musa'nın kitabına, alevlenen çaylıyla ilgili bölümde Tanrı'nın Musa'ya söylediklerini okumadınız mı? Ben İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakup'un Tanrısıyım'*"

⁴⁰ Yuhanna, 6/15.

⁴¹ Yuhanna, 11/1-46; Harman, "İsa", DİA, C. 22, 467; Güç, "Kudüs", a.g.e. , s. 65.

⁴² Güç, "Kudüs", a.g.e. , s. 65.

⁴³ Harman, "İsa", DİA, C. 22, s. 467.

⁴⁴ Markos, 12/13-17, Güç, "Kudüs", a.g.e. , s. 68.

diyor. Tanrı ölüleri değil yaşayanların Tanrısıdır. Siz büyük bir yanlgı içindesiniz”⁴⁵ diye cevap vermiştir.

İsrail oğullarından çıkan mezhepler arasında, İsa Mesih’in tebliğine karşı çıkanlar sadece Ferisiler değildi; Sadukiler, Zelotlar, Sâmiriler, Esseniler ve Nasuralar da vardı.⁴⁶ Ferisiler bu konuda en aktif olan mezheptir ve Hirodes yanlılarıyla birlikte, en büyük düşmanlarını yenebilmek için, Paskalya Bayramına iki gün kala çözüm bulmak için bir toplantı tertip etmişlerdir. Amaçları Hz. İsa’yı hile ile tutuklatmaktır. Aralarında “Bayram olmasın, yoksa halk arasında kargaşalık çıkar” diyorlardı... . Bu arada on iki havariden birisi olan Yahuda İskariyot, otuz gümüş para karşılığında onlara, İsa’yı ele vereceğini söyledikten sonra onlar büyük bir sevince kapılmışlar ve ona istediğini vereceklerini vaat etmişlerdir.⁴⁷

Yahuda İskariyot ile yapılan anlaşmadan sonra kısa bir süre içinde Hz. İsa tutuklanmış ve baş kâhin Kayafa tarafından sorguya çekilmiş ancak onu suçlu çıkaracak her hangi bir delil bulamamışlardır. Fakat Mesih olup olmadığı sorusuna karşılık veren Hz. İsa, açıkça Mesih olduğunu söylemesinin ardından onu ölüm cezasına çarptırmışlardır. Orada bulunan Yahudiler ona çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır. Hz. İsa’nın cezasının infazını zorlayan da onlar olmuştur. Nitekim cezanın onayını vermeden önce Roma Valisi Pilatus da, İsa’yı özel olarak sorguya çekmiş ve onu suçsuz bulmuştur.⁴⁸ İsa’yı serbest bırakmak istese de kışkırtılan halkın baskısını göze alamamış ve İsa’nın Celileli olduğunu öğrenince hemen onu Hirodes’e göndermiştir.⁴⁹ Hirodes de İsa’yı yargılayıp tekrar Pilatus’a göndermiştir. Pilatus, Hz İsa’yı affetmek istese de Yahudilerin baskısı onu bu düşüncesinden vaz geçirtmiş ve İsa’nın ölüm infazını onaylamıştır. Yahudiler Hz. İsa’yı alıp Golgota denilen bir yere götürüp çarmıha germişlerdir.⁵⁰ İsa bir Cuma gün çarmıha gerilmiştir. Sabah çarmıha gerilmişler ancak öğleden sonra can vermiştir.

Hz. İsa’nın ölümü İncillerde müşterek olarak bu şekilde takdim edilmiştir. O hayattayken, ölümünden sonra dirileceğini sık sık hatırlamıştır. Nitekim Hz. İsa

⁴⁵ Markos, 12/18-27.

⁴⁶ Gündüz, Hristiyanlık, s. 16.

⁴⁷ Markos, 14/1-11; Harman, “İsa”, DİA, C. 22, s. 467-468; Güç, “Kudüs”, a.g.e. , s. 69.

⁴⁸ Yuhanna, 18/33-38.

⁴⁹ Luka, 23/7-11.

⁵⁰ Yuhanna, 19/19.

çarmıhta can verdikten sonra cesedi uygun bir şekilde hazırlanıp önceden ayarladıkları bir kabre götürülmüştür. Kabre yerleştirildikten üç gün sonra, oraya kabri ziyaret amacıyla gelenler mezarını boş olarak bulmuşlardır. Hz. İsa ölümünden sonra üçüncü günde dirilmiştir. “Ansızın İsa onların karşısına çıktı, ‘Selam size!’ dedi. Onlar da yaklaşıp İsa’nın ayaklarına sarıldılar, ona tapmaya başladılar. O zaman İsa onlara, ‘Korkmayın!’ dedi. ‘Gidip kardeşlerime haber verin, Celile’ye gitsinler, beni orada görecekler’.”⁵¹ İsa, dirilişinden sonra, Resullerin İşleri’ne göre 40 gün daha yaşamıştır. Bu sırada havarilerine görünmüş, onlara önemli nasihatlerde bulunduktan sonra, ahir zamanda yeryüzünde 1000 yıl sürecek yeni bir düzen kurmak için dönmek üzere göğe yükselmiştir.

Hz. Yahya’nın ölümünden sonra tebliğ faaliyetlerini sürdüren Hz. İsa’nın tebliğ mesajının özetini üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Birincisi, insanları Tanrı’nın yoluna davet etmek. İkincisi, insanların Hz. Musa’nın yasalarına sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlamak.⁵² Üçüncüsü, insanları kötü din adamları ve yöneticilere karşı mücadele etmeye çağırmaktır.⁵³ Her ne hikmetse, Hz. İsa’nın “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim”⁵⁴ şeklindeki mesajına rağmen Yahudiler onu en büyük düşmanları olarak bellemişlerdir.

B. İSA MESİH’TEN SONRAKİ DÖNEM

Hz. İsa’nın vefatından sonra kendisine inanmış ve onun öğretilerini yaşatacak 12 havarisi Hıristiyanlığın hizmetkârı olmuşlardır.⁵⁵ Onlar, Yâkup, Petrus, Yuhanna, Andreyâ, Filip, Bartalmay, Matta, Tomas, Alfay oğlu Yâkup, Taday, Simon ve Yudas İskariot’tur. Elbetteki İsa Mesih’e inananlar sadece bunlardan ibaret değildi. Nitekim havarileri 12 kişiyle sınırlandırmanın altında Hıristiyanlığı Eski Ahit’in mirası olarak gösterme niyeti yer almaktadır. İsa Mesih’in öncelikle İsrail oğullarını uyarmak için Tanrı tarafından görevlendirilmiş olması, doğal olarak ona en yakın olan havarilerden bir kısmının da Yahudi kökenli olması normaldi. İsa Mesih’in vefatından sonra lidersiz kalan havariler sıkıntılarla yüz yüze kalmışlardır. Yani hayatları için bir taraftan Roma

⁵¹ Matta, 28/9-10.

⁵² Harvey, a.g.e. , s. 11.

⁵³ Gündüz, Hıristiyanlık, s. 23.

⁵⁴ Matta, 15/24; Emine Meydan-Ahmet Güç, “Barnaba İncili ve Yazmalarının Değeri Üzerine Bir Araştırma”, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1. , 2019, s. 190.

⁵⁵ Bilgi için bkz. Charles Bigg, The Doctrine of the Twelve Aposties, London: Kessinger Publishing, 1922.

devletinin baskılarından korkuyorken diğer taraftan da yeni dinleri için Yahudilerin dışlayıcı tavırları ve tepkilerinden çekiniyorlardı. İsa Mesih yanlıları ise bu iki taraflı korkuya rağmen dini hareketlerini Filistin içinde ve dışında sürdürmeyi başarmışlardır. Neticede Şam ve Antakya gibi bölgelerde İsa Mesih mensupları ortaya çıkmıştır. Antakya önemli bir merkez konumuna yükseltildikten sonra Hıristiyanlığın teşekkülüne katkı sağlayan “Helenistik İsa Cemaati” de burada oluşmaya başlamıştır.⁵⁶ Antakya ve Şam bölgelerinde sırasıyla Barnaba ve Hananya gibi İsa yanlısı kişilerin varlığı hakkındaki bilgi sonraki Hıristiyan kaynaklarında yer almıştır.

Barnaba⁵⁷ ve Hananya, kurtarıcı İsa Mesih’in, yarım kalan peygamberlik tebliğini sürdürmek için tekrar dirileceği inancını benimsemişlerdir. Bu inanç, yani ölümden sonra dirilme inancı, eski dinlerde mevcuttu ve bu sefer daha çok yaygınlaşarak M.S. 50 yılında “Mesihçiler” isimli bir grup kurulmuştur.

⁵⁶ Gündüz, Hıristiyanlık, s.29.

⁵⁷ Barnaba’nın gerçek adı Yusuf (Joseph) olup Levi soyundan gelen Kıbrıslı bir Yahudi aileye mensuptur. Hıristiyanlık tarihinde onun Havarilerden biri olup olmadığı çok tartışılmıştır. Nitekim oynadığı roller nispetinde, İncil yazarı Luka, Resullerin İşleri’nde (11/24) onu “Rûhulkudüs ve imanla dolu bir adam” şeklinde tavsif ederek onun Hıristiyanlıkta ne kadar önemli bir şahsiyet olduğuna işaret etmiştir. Pavlus da Barnaba’yı havari olarak görüyordu (Korintoslular’a Birinci Mektup, 9/5-6). Barnaba, Kudüs’e gelen ve havarilerce şüphe ile karşılanan Pavlus’u hoşgörüsüyle karşılamıştır. Pavlus’un Hz. İsa’nın cemaatine alınmasına büyük destek vermiştir (Resullerin İşleri, 9/26-27). Barnaba, Antakya’da dini tebliğ etmek için görevlendirildiğinde yanına Pavlus’u Tarsus’tan almış ve uzun zaman birlikte Hz. İsa’nın mesajını aktif bir şekilde yaymaya çalışmışlardır (Resullerin İşleri, 11/25-30). Baştan Suriye civarlarında, Kıbrıs, Pamfilya Pergası, Pisidya Antakyası, Konya, Listra ve Derbe’deki putperest milletlere yönelik dini faaliyetler yürütmüşlerdir (Resullerin İşleri, 13,14). Daha sonra Hz. Musa’nın şeraitince yeni Hıristiyan olanların sünnet olma konusunda Barnaba ile Pavlus arasında ortaya çıkan görüş farklılığı yüzünden ikisi ayrılmak durumunda kalmışlardır. Sonra Barnaba, kendisi gibi, dini değiştirip yeni Hıristiyan olanların sünnet olmaları gerektiğini düşünen Saint Pierre ile birlikte hareket etmeye başlamıştır (Galatyalılar’a Mektup, 2/11-13). Genel kanaate göre Pavlus ile ayrılışının burada aranması gerekir. Barnaba’ya atfedilen ve “Barnaba İncili” isminde bir İncilin nüshası vardır. Bu nüsha İtalyancadan İspanyolcaya, İspanyolcadan İngilizceye, İngilizceden Arapçaya ve en son Grekçeye tercüme edilmiştir. Bu İncil ciddi tartışmalar konu olmuş ve bugün muhtevasında bazı değişiklikler gerçekleştirilmesiyle birlikte Apokrif İncillerden sayılmaktadır. Barnaba İncilinin genel konusu Hz. İsa’nın kutsal görevi çerçevesinde Hz. Muhammed’in müjdesini vermektir. Ayrıca Barnaba İncilinde teslis ve reenkarnasyon inançları reddedilmektedir. Söz konusu bu İncil, Hıristiyanlığın yaygın olan teslis öğretileriyle çelişkiye düşüp İslam’ın Tanrı Birliği ve Hz. İsa’nın beşer olduğu yönündeki mesajıyla örtüşmektedir. Bu sebeple çoğu Hıristiyan araştırmacı Barnaba İnciline yönelik ciddi eleştiriler yapmışlardır. Tarih boyunca birçok kez yasaklanmış kutsal kitaplardan olmuştur. Hatta bazen muhtevası açısından “Muhammedî İncil” veya “Türkî İncil” olarak zikredilmiştir. İslami öğretiler dokunan özelliklerinden dolayı Hıristiyanlarca pek önemsenmeyen Barnaba İncili, Müslümanlar için çok değerli bir kutsal kitap olarak görülmektedir. (Bilgi için bkz. Osman Cilacı, “Barnaba İncili” (İlk Dönem Hıristiyanlarından Aziz Barnaba’nın Yazdığı, Kanonik İnciller’in Aksine Teslîs ve Enkarnasyonu Reddeden ve Hz. Muhammed’in Risâletini Müjdeleyen İncil), DİA, İstanbul, 1992, C. 5, s. 76-81; Emine Meydan-Ahmet Güç, “Barnaba İncili ve Yazmalarının Değeri Üzerine Bir Araştırma”, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1. , 2019).

Pavlus, Hz. İsa hakkında daha çok belirgin izler bırakan biri olarak karşımıza çıksa da, Hıristiyanlığı kabul etmeden önceki manevi durumundan bahsetmekte fayda vardır. Pavlus, Hıristiyan cemaatine karşı nefret duygusu besleyen ve şiddet uygulayanlardan biridir.⁵⁸ Evleri dolaşarak Hz. İsa'ya inananları tutuklatıp hapsedirmiş;⁵⁹ Hz. İsa'yı öldürmeyi kendisine görev saydıktan sonra Şam yolunda İsa ve cemaatinin peşine düşmüştür.⁶⁰ Şam yolunda bir olay yaşamıştır. Luka'nın anlattıklarına göre, Şam yolculuğu esnasında Pavlus'a, öğle vaktinde gökten kendisini kör edecek kadar parlak bir ışık görünmüş, ışıktan çıkan ses kendisine neden Hz. İsa ve Hıristiyanlara zulmettiğini sormuştur.⁶¹ O ilahi sesle beraber Pavlus'un hayatı değişmiştir. Hz. İsa'nın, kendisini Hıristiyanlığı yaymak üzere görevlendirdiğine işaret eden konuşması şu şekildedir:

*"Hadi ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. Seni kendi halkının ve diğer ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, şeytanın hükümlerinden Tanrıya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar."*⁶²

Hıristiyan kaynaklarına göre Hz. İsa çarmıha gerilerek öldürülmüş,⁶³ üç gün sonra tekrar dirilerek göğe yükseltilmiştir. Hz. İsa'nın ölümünden sonra, kendisine inananlar çeşitli gelişmeler neticesinde farklı gruplara ayrılmışlardır. Fakat dini planda, İsa Mesih'ten sonra aktif bir şekilde devreye giren Pavlus yarım kalan dinin mesajının yayılmasını sağlamıştır. Şam yolunda gördüğü vizyondan sonraki hayatının geri kalan kısmını İsa cemaatine feda edip Hz. İsa'nın öğretilerinin tekrar ihyası için bir mimar gibi yeniden dizayn etmiştir. Roma'dan Anadolu topraklarının içine kadar girerek

⁵⁸ Galatyalılar, 1/13, 23. Şinasi Gündüz, Pavlus, Hıristiyanlığın Mimarı, 5. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 38, 39.

⁵⁹ Resullerin İşleri, 8/3.

⁶⁰ Resulleri İşleri, 9/1, 2; 22/5.

⁶¹ Resulleri İşleri, 9/3-5.

⁶² Resullerin İşleri 26/16-18.

⁶³ Duygu, İsa, s. 482-483. Yahudi kaynaklarında göre Hz. İsa'nın infazı farklı bir şekilde gerçekleştiği anlatılmıştır. Bilgi için Bkz. Duygu, İsa, s. 11-112.

Hıristiyanlığı yaymakla uğraşmıştır.⁶⁴ Pavlus, Hıristiyanlığı yayarken birçok gelişme meydana gelmiş, kitlesel davet seferleri esnasında pek çok zorlukla karşılaşmıştır.⁶⁵ Bu dönemde Hıristiyanlara karşı kitlesel zulüm ve baskılar ortaya çıkmıştır. Bu baskıların en baştaki hedefi Hz. İsa'nın mesajına iman etmiş kişilerdi. Roma devleti tarafından onlara büyük işkenceler yapılmıştır. Bu konuda, batılı dini veya din dışı bütün kaynaklarda bir ittifak sağlanmıştır. Yahudiler Pavlus'u düşman ilan etmişlerdir.⁶⁶ Hz. İsa'nın ilk havarileri de onun samimiyetinden şüphe duymuşlardır. Sonunda Roma iktidarı tarafından mahkûm edildikten sonra ölümle cezalandırılmıştır.

Diğer taraftan, ilk Hıristiyanlar dinlerini zor şartlarda yaymaya çalışmışlardır. O dönemde Roma İmparatorları paganizm mensubu olup pagan kültüne sıkı bir şekilde bağlıydılar. Hıristiyanlar, gördükleri baskılar yüzünden dinlerini serbest bir şekilde yaşayamıyorlardı. Bunun için de zaman zaman kaçmak durumunda kalıyorlardı. Fakat Roma'nın despot yönetimi kaçanları geri getirip onlara zulüm uyguluyordu. Onları koruyacak herhangi bir güç de yoktu. Hz. İsa hayatta iken bile Roma'da kendisi ve cemaatine karşı kin ve nefret duygusu mevcuttu.⁶⁷ Mevcut olan olumsuz duygular Hz. İsa'nın ölümüyle daha da derinleşti. Romalı paganların birikmiş nefretleri Hıristiyanlığı Roma'dan silmeye kadar ilerledi. Ancak, Hıristiyanlara karşı duyulan kin-nefret ve yapılan işkenceler yalnızca Roma İmparatorluğundan gelmiyordu. Roma'da belli bir güce sahip Yahudiler Hıristiyanlara daha büyük işkenceler uyguluyordu. Çünkü Yahudiler halka karışıp Hıristiyanların hareketlerini rahatlıkla görüp takip edebiliyorlardı. Onlar, güçlerini ve dünya üzerindeki egemenliklerini yeniden sağlayacak bir Mesih bekleyişi içinde olup Hz. İsa'nın getirdiği ilahi kelamı duymazlıktan gelerek ona karşı çıkmışlardı. Hz. İsa'yı, tanrılık iddiasında bulunduğu gerekçesiyle suçlayıp Roma yetkilileri tarafından tutuklanıp çarmıha gerilmesini istediler,⁶⁸ ona karşı ciddi bir mücadele verdiler.⁶⁹ Çünkü İsa Mesih'in yaydığı mesaj kendi aleyhlerine işleyecek bir düzenin temellerini hazırlıyordu. Aslında Hz. İsa, Yahudilere kurtuluş getirecek bir peygamber olarak bekleniyordu. Sonunda geldi fakat

⁶⁴ Gündüz, Hıristiyanlık, s. 38.

⁶⁵ Ebu Zehre, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, 1. Baskı, İstanbul: Fikir Yayınları, s. 116-117.

⁶⁶ Ebu Zehre, a.g.e. 125.

⁶⁷ Kurşat Demirci, "Hıristiyanlık" (Hz. İsa'nın Peygamberi Olduğu İlâhî Din), DİA, İstanbul: İSAM, C. 17, 1998, s. 332.

⁶⁸ Ebu Zehre, a.g.e. , s. 42.

⁶⁹ Ebu Zehre, a.g.e. , s. 40-41.

kendilerine kurtuluş getireceğine inandıkları kişinin çarmıha gerilmesini sağladılar. Yahudilerin bu düşmanlığı ve inatçılıkları Hıristiyanlıktan önce de vardı. Nitekim Hz. Yahya, Yahudilerin “inançsızlık ve ahlaki bozulmuşluğu”nu eleştirerek bu konuya dikkat çekmişti.

C. PAVLUS

Pavlus, yaygın olarak kullanılan adının yanı sıra “Saul” ve “Paul” adlarıyla da bilinmektedir. Pavlus veya Saul aynı kişidir. Elçilerin İşlerinde “İstefanos’un öldürülmesini Saul da onaylamıştı” pasajındaki şahıs Pavlus’a işaret etmektedir.⁷⁰ Elçilerin İşlerinin diğer bir yerinde ise, Şam vizyonunda “Saul” ismi, Pavlus kimliğine bürünmüştür.⁷¹ Kıbrıs misyonu ile ilgili pasajlarda, “Ama Kutsal Ruhla dolan Saul, yani Pavlus, gözlerini Elimas’a dikerek, Ey İblisin oğlu”⁷² şeklinde geçmektedir. Farklı kaynaklarda bazen Pavlus, bazen Saul olarak zikredilen şahsın aynı kişi olduğu bilinmektedir. Nitekim “Saul” adı Yahudi kökenli bir isimdir. Kaynaklarda, geçmişte Yahudi devletini yönetmiş aynı isimde bir krala da rastlanmaktadır. Yani “Saul” adındaki Yahudi bir kral İsrail oğullarına bir zamanlar hükmetmiştir. Bu yüzden “Saul” Yahudiler arasında önemli bir isimdir. Buna istinaden, Elçilerin İşleri’ni yazan Luka’nın, Pavlus’u, Yahudilerin eski Kralı «Saul» gibi önemli bir şahsiyet olarak tanıtmaya niyetini taşıdığı akla gelmektedir.

Pavlus’un hayatıyla ilgili en temel kaynak onun arkadaşı Luka’nın yazdığı Elçilerin İşleri kitabıdır. Pavlus’u konu edinen kaynakların M.S. birinci yüzyılın sonlarına ait olduğu konusunda araştırmacılar hemfikirdirler.

Bu çağda Hıristiyanlıktan bahsedilmesinde şüphesiz ki en önemli etken Pavlus’tur. Pavlus hakkında ciddi araştırma yapanlara göre o, Hıristiyanlık tarihinde üstlendiği roller çerçevesinde bir misyoner, bir fikir adamı ve etkileyici bir teologdur.⁷³ Mesela Hans Küng’e göre Pavlus, “ilk Hıristiyan teolog” olma özelliği yanında onun misyonerlik faaliyetleri sayesinde Hıristiyanlık, “dünya tarihinde bir devrim” oluşturmuştur.⁷⁴ Pavlus, mektuplarında kendisini, Hz. İsa tarafından seçilip

⁷⁰ Elçileri İşleri, 8/1-3.

⁷¹ Elçileri İşleri, 9/1-11.

⁷² Elçileri İşleri, 13/9-10.

⁷³ Şinasi Gündüz, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, 2. Baskı. , Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 12.

⁷⁴ Gündüz, Pavlus, s. 13.

görevlendirilen, İsa Mesih'in mesajını yayan ve dolaylı olarak misyonerlik faaliyetlerini başlatan ilk kişi olarak tanıtmıştır. Doğu Avrupa bölgesi, Akdeniz bölgesi, Anadolu'nun bazı iç bölgeleri ve Kudüs gibi kutsal toprakları kapsayacak şekilde geniş bir coğrafyada yoğun misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde Mesih, İncil, kurtuluş, vaftiz gibi kavramlara ağırlık vermiştir. Yeni bir din kurmamış fakat Hz. İsa döneminde bile görülmemiş birçok yeni şeyleri dine katmıştır. Bunun için bazı araştırmacılar Pavlus'u Hıristiyanlığın mesajının içeriğini boşaltmakla itham etmişlerdir. Çünkü Hz. İsa'nın mesajı Pavlus zamanında başka bir şekle bürünmüştür. Nitekim İsa Mesih'in geride bıraktığı ilahi mesajı, Pavlus'un devreye girmesiyle Hıristiyanlık adını taşıyan evrensel bir din haline gelmiştir. Hz. İsa cemaati için kullanılan "Hıristiyan" terimi de bazı kutsal kaynaklarda "Kristianous", "Kristianos", "Mesihçi" olarak geçmektedir.⁷⁵ Fakat Hz. İsa'nın bıraktığı dinin adı doğrudan Hıristiyanlık değildir. Hıristiyanlık kavramı, İsa Mesih'in ölümünden kısa bir süre sonra ortaya çıkmış ve dini kitaplara dâhil edilmiştir. Hz. İsa'nın öğretileri ve cemaatinin dini yaşamını tasvir etmek için kullanılmış bir ifadedir. Oysa ilk dönemlerde ve daha doğrusu M.S. 43 yıllarında Hıristiyanlık kavramı, Antakya'daki Mesihçileri vasıflandırmak için kullanılmıştır.⁷⁶

Bugün Hıristiyanlık olarak bilinen dinin gerçek kurucusu hakkındaki görüşler Hıristiyanlık tarihinde uzun tartışmalara yol açsa da araştırmacıların çoğunluğunun bulunduğu nokta şudur ki, Hz. İsa geride Hıristiyanlık diye bir din bırakmamıştır. Ancak bu dinin misyoneri⁷⁷ ve mimarı olarak kabul edilen Pavlus öğretilerinin tamamını Hz. İsa'nın ulûhiyeti üzerinde temellendirerek onu tam merkeze almıştır. Pavlus'un oluşturduğu din anlayışında, havarilerin reisi olarak bilinen Petrus'un da önemli bir yeri ve rolü vardır.

D. PETRUS

Petrus ve kardeşi Andreas Hz. İsa'nın on iki havarisi arasında yer almıştır. Ancak Petrus birçok yönüyle ön plana çıkmıştır. Petrus, Hz. İsa'nın on iki elçisinden biri olmakla beraber çoğu zaman grup liderliği ve grup sözcülüğü yapmıştır. Petrus isminin yanı sıra Peter, Kifas / Cephas / Kefas / Kepha isimleriyle de kaynaklarda geçiyorsa da

⁷⁵ Petrus 1. Mektup, 4/16; Resulleri İşleri 11/26, 26/28.

⁷⁶ Gündüz, Pavlus, s. 16.

⁷⁷ Gündüz, Pavlus, s. 19.

onun gerçek adı Simon'dur.⁷⁸ Celile Gölün'ün kıyısındaki Beytsayda'da (Filistin'de) dünyaya gelmiştir.⁷⁹ Asıl mesleği balıkçılıktır.⁸⁰ Sezariye'de İsa'nın Mesih olduğunu ilk söyleyenlerden biridir.⁸¹

Hız. İsa ona Petrus lakabını vermiş ve "Göklerin anahtarlarını sana vereceğim; yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde çözülmüş olur" diyerek onu övmüştür.⁸² Petrus cesur, cüretkâr ve yiğit bir adamdır. Fakat Hız. İsa ile birlikte ölebileceğini söyleyerek ona ne kadar sadık olduğunu açıkça söylemiş olsa da, Hız. İsa ona, Romalı askerler tarafından tutuklandığında üç kez kendisini tanımadığını söyleyeceğini belirtmiştir.⁸³ Çarmıha gerildikten üç gün sonra mağarada dirilen Hız. İsa'yı ilk görenlerden biri de Petrus'tur.

Petrus, Hız. İsa zamanında ve sonrasında da Hıristiyan cemaati içerisinde birçok görevde bulunmuş ve onlara liderlik yapmıştır.⁸⁴ Mesela İsa Mesih'in göğe yükselmesinden sonra Petrus, on iki havarinin arasında Yahuda'nın yerine geçecek yeni kişiyi o atamış; Pentikost gününde Kutsal Ruh'un gelişiyle baş vaiz olarak görev yapmıştır. Petrus, Pentikost günü konuşmasında onu dinleyen Yahudileri Hız. İsa'yı öldürmekle itham etmiştir.⁸⁵ Petrus ve Yuhanna, inananları kandıran Hananya ve Safira'yı disiplin altına almışlardır. Petrus ve Yuhanna, şifa dağıtıp vaaz vererek Hız. İsa'nın yolunda devam etmişlerdir. Kilisenin ilk önderliğini yaptığı gibi aynı zamanda Yeni Ahitte yer alan iki mektubu da Petrus kaleme almıştır.⁸⁶

Luka, "Resullerin İşleri" kitabında, Yahudi ve Yahudi olmayanlar arasındaki farkın ortadan kalktığı konusunda Petrus ve Pavlus'un hemfikir olduğunu aktarmıştır. Yani müjdeyi sünnetlilere ulaştırma görevinin Petrus'a, sünnetsizlere ulaştırma

⁷⁸ Muammer Ulutürk, *Hıristiyanlık'ta Havarilik*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 54.

⁷⁹ Ulutürk, a.g.e. , s. 56.

⁸⁰ Ulutürk, a.g.e. , s. 57

⁸¹ Matta, 16/16-17, 20.

⁸² Matta, 16/18-19.

⁸³ Matta, 26/34-35

⁸⁴ Zafer Duygu, İsa, Pavlus, İnciller (Hıristiyanlık Neden Ortaya Çıktı?), İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018, s. 146.

⁸⁵ Resulleri İşleri, 2/36.

⁸⁶ Ali Şimşek, *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel-Levent Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, Mayıs 2004, s. 61. Bu dipnotta aldığımız eserin orijinal baskısı hakkında elde ettiğimiz bilgilere göre, ilk kez İngiltere'de, "A Lion Handbook: The History of Christianity" by Lion Publishing plc, Oxford, England Copyright 1977, şeklindedir. Eserde doğrudan yazar hakkında bilgi aktarılmamışsa da Türkiye'de Yeni Yaşam Yayınları (Tic. Ltd.) basım evi tarafından eserin bütün telif hakkıyla yayınlamıştır.

görevinin ise Pavlus'a verildiğini kaydetmiştir. Pavlus'a göre Petrus, "Yahudilerin havarisi", kendisi ise "öteki ulusların havarisidir". Netice itibarıyla Petrus ve Pavlus müjdenin diğer uluslar arasında yayılmasında önemli rol oynamışlardır.⁸⁷

Rivayete göre Petrus, Kral Hirodes Agrippa (M.S. 41-44) tarafından hapse atılıp idam edileceği günden bir gece önce mucizevî bir şekilde kaçmayı başarmıştır. Petrus, Korint ve Anadolu gibi birçok yerden geçmiştir. En son Roma'da yerleştikten sonra kendini kanaat önderi olarak tanıtmıştır M.S. 64 yılında İmparator Neron döneminde Roma'nın Hıristiyanlara karşı yürüttüğü katliamda Petrus'un da öldüğü düşünülmektedir.⁸⁸

Petrus Roma Kilisesini kurmamış olsa dahi Hıristiyanlar kendisine büyük saygı göstermektedirler. Çünkü Petrus iman uğruna, kilisenin varlığı için, Hz. İsa'nın yolunda son nefesine kadar mücadele etmiştir. Petrus'a atfedilen bazı el yazıları İncil'de yer almaktadır. Onun yazdığı diğer kutsal yazıları da "Petrus'un Vahyi" ve "Petrus'un İşleri" olarak bilinmektedir.

II. İKİNCİ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER

A. HİRİSTİYANLARA YAPILAN BASKILAR

Milattan sonraki birinci yüzyılda Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğuna herhangi bir tehdit unsuru oluşturmamıştır. Bu sebeple Roma Devleti Hıristiyanlığa karşı daha hoşgörülü davranmış ve varlığına müsaade etmiştir. Zira Hıristiyanlık insanları devlete boyun eğmeye ve devlete karşı isyan etmemeye davet ediyordu. Bu öğretileriyle imparatorluğun siyasal yapısına zarar vermeyen Hıristiyanlık hızlı bir şekilde Roma'da yayılmayı başarmıştır. Roma halkı, İsa Mesih'in Yahudi bir ailede doğduğunu varsayarak, onun getirdiği dini Yahudiliğe bağlı bir mezhep olarak görmüştür. Bu sebeple, Roma'daki diğer dinlere gösterilen hoş görüden Hıristiyanlık da faydalanmıştır. Fakat zamanla Hıristiyanlar, halk arasında dünyanın sonunun yaklaştığını ve İsa Mesih'in yeryüzündeki otoritesinin vuku bulacağını terennüm etmeye başlamışlar ve Hıristiyanlığın evrensel bir din olduğunu kabul ettirme yoluna girmişlerdir. Hıristiyanların yaymaya başladığı bu mesajlar Roma devletini sosyal yapısından ordu yapısına kadar sarsıntıya uğratmıştır. Gerek Roma İmparatorluğunun ileri gelenleri

⁸⁷ Duygu, İsa, s. 393, 426.

⁸⁸ Ulutürk, a.g.e. , s. 72-73

gerekse daha önce var olan dinlerin müntesipleri nazarında Hıristiyanlık rakip bir din, rakip bir akım olarak görülmeye başlanmıştır. Buna hemen engel olunmazsa daha büyük zararlara yol açabileceği düşünülmüştür. Hıristiyan karşıtı olan kesimler, kendi aleyhlerine olan bu gelişmeleri engellemek için, bazen devlet adamlarının da desteği ile çeşitli fiziki ve psikolojik baskılara başvurarak İsa Mesih'in cemaatine zulüm ve şiddet uygulamışlardır.⁸⁹ Uygulanan bu şiddet ve baskılar dönemler halinde aşağıdaki şekildedir.

1. Hz. İsa'nın Cemaatine Karşı Roma İmparatorlarının Uyguladığı İlk Baskılar Dönemi (M.S. 14-54)

İmparator Tiberus, M.S. 14 ile 37 yılları arasında Roma'yı yönetmiştir. Hz. İsa da aynı dönemde ilahi görevi ifa etmiştir. Kutsal görevi gereğince başlattığı tebliğ faaliyetlerinden rahatsız olanlar devleti ona karşı kışkırtmışlardır. Nihayet İsa, devlete karşı Roma halkını isyana davet etmekle suçlanmıştır. Mahkeme kurulmuş ve oradan çıkan karar gereğince Tanrının Peygamberine reva görülen ceza çarmıhta ölüm olmuştur. Hıristiyan kaynaklarına göre yargılamayı Pontius Pilatus yönetmiştir.⁹⁰ İlk kilise tarihçilerinden biri olan Tertullianus'un⁹¹ rivayetine göre Pontius insanlara, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini ve mağarada üçüncü günde dirildiğini anlatmış ve bunun üzerine İmparator Tiberus endişeye kapılmıştır. Pontius, Hz. İsa'nın Roma tanrıları arasına dâhil edilmesi konusunda senatoyu ve İmparator Tiberus'u ikna etmeye çalışmış fakat bir şey elde edememiş ve Hz. İsa ölüme mahkûm edilmiştir.

İmparator Tiberus'tan sonra devlet makamına Claudius geçmiştir. İmparator Claudius, Roma'yı M.S. 42-54 yılları arasında yönetmiştir. Claudius, M.S. 53 yılında yayımladığı bir fermanla Roma'daki bütün Yahudilerin şehri terk etmelerini emretmiştir. Ancak o dönemde Hıristiyanlar ve Yahudiler dini açıdan birbirlerine benzedikleri için fermanın en büyük mağdurları yine Hıristiyanlar olmuştur.

Hz. İsa, yaşadığı dönemdeki toplumsal yapının yol açtığı sosyo-kültürel çöküşe karşı ciddi bir mücadele vermiş ve hukukun önemi üzerinde ısrarla durmuştur. O dönemde Ferîsî ve Sadûkî grupların ileri gelenleri, toplumu kendi çıkarlarına göre

⁸⁹ Alexander Clarence Flick, *The Rise of the Mediaeval Church and Its Influence on the Civilization of Western Europe From the First to the Thirteenth Century*, New York: The Knickerbocker Press, 1909, s.104.

⁹⁰ Oxford Dictionary of English 2e, Pontius Pilate maddesi.

⁹¹ Hıristiyanlık Tarihi, s. 114.

şekillendirmeye çalışıyorlardı. Hz. İsa'ya tuzaklar kurarak mevcut otoritenin tepkisini onun üzerine çekmek istiyorlardı. Fakat İsa Mesih her defasında hilelerini kendilerine çevirmeyi başarmıştır. Ondan işittikleri her sözü gidip idarecilere aktarıyorlardı. Onun hakkında türlü iftirada bulunmuşlardır. Nihayet Roma hükümeti onu tutuklamış ve hakkında ölüm cezası çıkartmıştır. Hz. İsa'nın, döneminde ısrarla mücadele ettiği mevcut siyasi mekanizma işte bu şekilde idi.⁹²

2. İmparator Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus Dönemi (M.S. 54-68)

Nero Claudius Ceasar Augustus, büyük amcası İmparator Claudius'un ölümünden sonra M.S. 54 yılında onun tahtına varis olmuştur.⁹³ Popüler bir imparatordu. Saltanatı döneminde dikkatini daha çok diplomasi, ticaret ve kültürel gelişmelere vermiştir. Atletizm veya dört atlı araba yarışmaları düzenlemeyi, tiyatro sahneleri yaptırmayı ve kendisi de sahnede oyunculuk yapmayı seviyordu. Hükümdarlığının İlk yıllarında devletin gelişmesine daha çok odaklanmıştır. Nitekim erken dönem Hıristiyan tarihi kaynaklarına göre, onun döneminde Hıristiyanlar çok zulüm görmüştür.⁹⁴ Aynı zamanda kendisi de Petrus ile Pavlus'un katili olarak bilinmektedir. Hıristiyanlığın temel öğretilerini kardeşlik ve eşitlik üzerine konumlandıran kilise cemaati, Roma'da onun hızla yayılmasını sağlamıştır. Böylece, Roma'nın önceden var olan sosyal yapısı bir şekilde altüst olmuştur.⁹⁵

M.S. 64 yılında Roma'da meydana gelen büyük bir yangının sorumlusunun kendisinin olduğuna dair dolaşan söylentilere rağmen Nero, Hıristiyanları suçlamayı sürdürmüştür. Onları Roma'nın büyük yangınıyla suçlayarak ağır cezalar uygulamıştır. Masum Hıristiyanlar, İmparatorun askerlerinin uyguladıkları işkencelerde can vermişlerdir. Bu işkenceler farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bir kısmı arena veya stadyumlarda canlı olarak vahşi hayvanlara atılırken, diğer bir kısmı asılarak veya çarpmıha gerilerek öldürülmüş ya da diri diri yakılmışlardır.⁹⁶ M.S. 68 yılında ikinci bir

⁹² Ebu Zehre, a.g.e. , s. 42.

⁹³ Nero, büyük amcası Cladius tarafından 50 yılında evlat edinmiştir, tahta geçtikten sonra adını, Nero Cladius Divi Cladius Filius Caesar'a değiştirmiştir.

⁹⁴ Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler, Konya: Selçuk Üniversitesi yayınları, No. 61, 1989, s. 95.

⁹⁵ Flick, a.g.e. , s. 99-100; Demirci, "Hıristiyanlık", DİA, C. 17, s. 332.

⁹⁶ Ebu Zehre, a.g.e. , s. 53.

askeri darbe sonucunda devrilen ve Roma Senatosu kararıyla vatan haini suçundan idam cezasına çarptırılan İmparator Nero intihar ederek hayatına son vermiştir.

3. İmparator Domitian Dönemi (M.S. 81-96)

Domitian'dan önce İmparator Flavian (M.S. 68-96), Vespasian (M.S. 69-79) ve Titus (M.S. 79-81) kısa dönemlerle Roma'nın başında bulunmuşlardır. İmparator Flavian Hıristiyanlara karşı yasalar yayımlamıştır. Titus ise İmparator Nero'nun yolunda devam ederek Hıristiyanlara baskı uygulamıştır.⁹⁷

İmparator Domitian, Roma devletini tiranik bir sistemle yönetmiştir. Devletin başında bulunduğu dönemde kendisine “tanrının tanrısı” unvanı verilmiştir.⁹⁸ Hıristiyanlığa girenleri devlete ihanet suçuyla tutuklatıp ağır cezalar vermiştir. İmparator Domitian sadece Hıristiyanlara zulmetmekle kalmamış kendi ailesi ve yakın akrabalarından Hıristiyanlığa meyledenlere de çeşitli cezalar uygulamıştır. Tutuklattığı kişilere verdiği cezalar ölüm veya sahip oldukları her şeye el koyup sürgüne göndermekti. Mesela, kuzeni Flavius Clement'in Hıristiyanlığı benimsediği haberini aldığı anda onu tutuklatıp öldürdükten sonra eşi Domitilla'yı (Clement'in eşi) sürgüne göndermiştir. Hz. Davud'un sülalesinden gelen son torunları da Domitian döneminde öldürülmüştür.⁹⁹ Hz. İsa'nın kardeşi Judas'ın torunlarını zorla Kudüs'ten Roma'ya götürmüş fakat bir müddet sonra onların gariban ve masum durumlarını fark edince onlardan Tanrı'nın kıyamet gününde Hz. İsa'ya vadettiği cennetten bahsetmelerini istemiştir. Onları dinledikten sonra serbest bırakmıştır. Domitian döneminde Andrew, Markus, Onesimus ve Dionysius gibi önemli Hıristiyan önderler de şehit edilmiştir. İmparator Domitian insanların zenginliklerini kışkırdığı gibi tarihe de Hıristiyanlara en çok zulmeden imparator olarak geçmiştir.

Domitian'ın halefi Nerva, M.S. 96-98 yıllarında Roma'nın başında bulunmuştur. İmparator Nerva, kendi döneminde sürgündeki bütün Hıristiyanların Roma'ya geri dönmelerini sağladığı gibi onlara Roma'da serbestçe yaşama imkânı da vermiştir.

⁹⁷ Flick, a.g.e. , s. 100.

⁹⁸ Philip Schaff, “Ante-Nicene Christianity From the Death of John the Apostle to Constantine the Great A.D. 100-325”, History of The Christian Church, 3. b., ABD: Hendrickson Publishers Marketing, 2011, C .2, s. 44.

⁹⁹ Schaff, a.g.e. , s. 45.

Hıristiyanlığı benimseyenlere herhangi bir ceza uygulamamıştır. Ancak Hıristiyanlığı Roma'da resmi din (religio licita) olarak tanımamıştır.¹⁰⁰

4. İmparator Marcus Ulpius Nerva Traianus (Trajan) Dönemi (M.S. 98-117)

Bu dönemde devlet erkânı Hıristiyanlığa karşı sistemli bir şekilde baskıcı mücadelede bulunmuştur. Hıristiyanlığın varlığını özel bir cemaatin kültü olarak kabullendikten sonra onlara karşı zulmü arttırarak sürdürmüştür.¹⁰¹ Kilise önderlerini tutuklatmış, ordu içinde vazife yapan Hıristiyan askerlerini Ermenistan topraklarına sürgüne göndermiş ve inançlarından dolayı yaklaşık 11.000 kişiyi¹⁰² kılıçtan geçirtmiştir. Hıristiyanları öyle bir korku içinde bırakmıştır ki onlar için Roma, güvenli bir yer olmaktan çıkmıştır. Dini hayatlarını korumak adına kaçıp gizli yerlerde ibadetlerini uygulamaya başlamışlardır. Çünkü İmparator Trajan, Hıristiyanların her türlü toplantısını yasaklamıştır. Mesela, Asya'da İmparator Trajan'a bağlı bir vali olarak görev yapan Bellin, Trajan'a, Hıristiyanlara nasıl muamelede bulunduğu dair aşağıdaki mektubu yazmıştır:

“Hıristiyanlıkla itham olunanlara, aşağıdaki şekilde tecrübe ettim. Önce onlara Hıristiyan olup olmadıklarını soruyordum, itiraf ederlerse ikinci ve üçüncü defa ölümle tehdit ederek sorumu tekrarlıyordum. Yine Hıristiyan olduklarını söylerlerse bu iğrenç sözlerinden ve inatlarından dolayı onları idam cezasıyla cezalandırıyordum. Çünkü onlar bu cezayı hak ediyorlardı...”¹⁰³.

İmparator Trajan'ın, valisi Bellin'e, Hıristiyanlara yönelik verdiği talimatlar bu şekilde yerine getirildiğine göre İmparatorun hedefi Hıristiyanları birer pagan olarak dönüştürmek olmalıdır. Dolayısıyla onun döneminde Hıristiyan olmak bir suç işlemek ve Roma'nın pagan kültürüne karşı isyan etmek olarak görülüyordu. Yukarıdaki pasajdan, Trajan döneminde Hıristiyanların nasıl zor bir dönemden geçtikleri anlaşılmaktadır. İmparatorun ölümünden sonra yerine geçen imparatorlar da bu trajik durumu onun kurduğu baskı sistemi üzerinden sürdürmekten geri kalmamışlardır. Zaman zaman

¹⁰⁰ Schaff, a.g.e. , s. 45.

¹⁰¹ Flick, a.g.e. , s. 101.

¹⁰² Mehmet Çelik, Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din Devlet İlişkileri, 3. Baskı. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999, s. 9.

¹⁰³ Ebu Zehre, Konferanslar, s. 54-55.

Hıristiyanlara karşı şefkatle muamele etseler de zulüm ortadan hiçbir zaman kalkmamıştır.¹⁰⁴

5. İmparator Publius Aelius Traianus Hadrianus (Hadrian) Dönemi (M.S. 117-138)

İmparator Hadrianus, İspanya'nın İtalica¹⁰⁵ şehrinde M.S. 24 Ocak 76 yılında dünyaya gelmiştir. Genç yaşta yetim kalmış ve İmparator Traianus tarafından evlat edinildikten sonra devletin önemli görevlerinin başına getirilmiştir. Kendisi Yunan edebiyatına düşküdü. Birçok tarihçi nazarında akıllı bir imparator idi. M.S. 95 yılında asker olmuş ve Anadolu'da birçok sefere katılmıştır. Traianus'un vefatından sonra yerine geçen Hadrianus devletin genişleme politikasını durdurmuş ve M.S. 118 yılında Suriye'den Roma'ya geri dönmüştür. Onun döneminde, Roma İmparatorluğu yaklaşık kırk dört eyaletten oluşuyordu.¹⁰⁶ Ancak, İmparatorluğun sınır güvenliğini daha ön planda tutarak M.S. 122-128 yılları arasında barış üzerine kurulmuş bir politika izlemiştir. Her eyaletin başına güvendiği adamları Augustus olarak atıyordu.¹⁰⁷ Böyle bir yönetim şeklinin kurulmasının ana nedeni, imparatorluğun sınırları dâhilinde daimî barışın sağlanması ve devletin diğer önemli işlere odaklanması arzusudur.

Hadrianus kendi döneminde çok sayıda yol, kanal ve tarihe nam salacak önemli yapılar inşa ettirmiştir. Adrianopolis (Edirne) gibi yeni kentler kurduğu gibi Roma yasasında ve askeri planda gerekli gördüğü zaman stratejik değişiklikler yapmaktan da geri durmamıştır. Hâkimiyeti boyunca kendisine sürekli olarak başkaldıran Yahudilerle mücadele etmiştir. Hadrianus, kendisinden önceki imparatorlara kıyasla daha çok barışa dayalı bir diplomasi takip etmede başarılı olmakla beraber birden fazla değişikliğe adım atmıştır. Mesela, yolsuzluğa karşı var gücüyle mücadele etmiş, Roma ve diğer eyaletleri aynı statüye yükseltmiş ve anayasa sistemini geliştirmiştir.¹⁰⁸ Onun imparatorluğu zamanında Hıristiyanların gündelik hayatlarında bir nevi huzur vuku bulmuştur. Dönemi boyunca yaptırdığı bütün bina ve yapıtların masrafı imparatorluğun

¹⁰⁴ Ebu Zehre, a.g.e. , s. 55.

¹⁰⁵ Nuriye Çakmakçı, *Konya Etnografya Müzesi'nde Bulunan İmparator Traianus ve Hadrianus Dönemine Ait İmparatorluk Sikkeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 7.

¹⁰⁶ Ferit Baz, "İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar", İzmir, Akdeniz Üniversitesi, İnsani Bilimler Dergisi, C.IV, S.2, (2014), s. 51.

¹⁰⁷ Ferit Baz, a.g.e. , s. 52.

¹⁰⁸ Çakmakçı, a.g.e. , s. 10.

hazinesinden karşılanmıştır. Hadrianus'un çocuğu olmadığı için, L. Ceionius Commodos'u M.S. 106 yılında evlat edinmişse de Ceionius, M.S. 138 yılında kalp krizinden ölmüştür. Hadrianus, ölen evlatlığının yerine Senatör Titus Aurelius Antoninus'u evlat edindikten sonra ona Titus Aurelius Caesar Antoninus adını vermiştir. Hadrianus'un ölümünden sonra Titus Aurelius Caesar Antoninus, Antoninus Pius olarak tahta geçmiştir.¹⁰⁹

6. İmparator Antoninus Pius Dönemi (M.S. 138-161)

İmparator Hadrian gibi, Antoninus döneminde de genel itibariyle Hıristiyanlar sistemli bir zulme maruz kalmamışlardır. İmparator, selefi gibi daha çok güvenlik ve diplomatik meselelere ağırlık vermiştir. Dolayısıyla Roma halkı tarafından, tanrıları kızdırmakla suçlanan Hıristiyanları korumak için gayret sarf etmiştir. Ancak, Hıristiyanlara baskı uygulamamışsa da Roma halkından zulüm görmelerine de engel olamamıştır. Çünkü hâkimiyeti altında olan diğer eyaletleri yöneten valiler üzerindeki etkisi zamanla zayıflamıştır. Üstelik güçlü bir nüfuza sahip Roma pagan halkının baskısının tesirinde olan İmparator Antoninus, Hıristiyanları ancak belli bir seviyeye kadar koruyabilmiştir. Ayrıca Antoninus, kendisinden önceki İmparatorların yaptığı gibi, pagan törenlere baş kâhin olarak katılarak, atalarının dininden uzak kalmamaya da özen göstermiştir.¹¹⁰

7. İmparator Marcus Aurelius veya Markus Oralyos Dönemi (M.S. 161-180)

Bu dönemin en belirgin özelliği, Hıristiyanlar için bir "var veya yok olma" dönemini teşkil etmesiydi. Çünkü o dönemde İmparatorun teşvikiyle Roma'daki putperest halk devlete katılıp birlikte Hıristiyanlara karşı zulüm ve baskı uygulamıştır.¹¹¹ Roma ordusu düşmanlarıyla yaptığı sınır savaşlarının her birinden mağlup olarak çıkıyordu. Roma devleti açlıkla ve çok kişinin ölümüne neden olan veba ile başa çıkmaya çalışıyordu. Putperestlere göre Roma'nın başına gelen bu olumsuz gelişmelerin yegâne müsebbibi Hıristiyanlardı. Bu olup bitenler Roma'nın Hıristiyanlarca kızdırılan büyük tanrılarının ortaya koydukları hoşnutsuzluğun bir

¹⁰⁹ Flick, a.g.e. , s. 102.

¹¹⁰ Flick, a.g.e. , s. 102.

¹¹¹ Flick, a.g.e. . 102-103.

sonucuydu. Bu dönemde putperestler Roma askerleriyle birlikte hareket ederek devlete büyük destek vermiştir.

Kamuoyu tarafından Hıristiyanlara karşı uygulanan baskı politikası, sonraki imparatorların dönemlerinde az çok “semeresini” vermeye başlamıştır. Nitekim İmparator Septimus Severus’un (M.S. 193-211) M.S 202 yılında yayımladığı ferman buna bir örnektir. Severus, yayımladığı fermanla Hıristiyanlığa girişi yasaklamıştır.¹¹² Bu yasağa riayet etmeyenler ağır cezalara maruz kalmışlardır. Hıristiyanlığa karşı konulan bu ambargo İmparator Decius dönemine kadar devam etmiştir.

Genel olarak, M.S. 180-249 sürecinde Hıristiyanlık karşıtı baskılar Roma’nın bir bölgesinden başka bir bölgesine aynı şekilde uygulanmamıştır. Bazı devlet adamları, Hıristiyanlara karşı şefkatli davrandığı halde bazıları onlara düşman muamelesi yapmıştır.¹¹³

8. İmparator Decius Dönemi (M.S. 180-251)

Hıristiyanlara karşı uygulanan şiddet ve zulüm Decius zamanında zirveye ulaşmıştır. İmparator Decius uzun yıllar boyunca seleflerinden daha zalim ve despotik bir şekilde Roma’yı yönetmiştir. Roma İmparatorluğunu geçmişteki ihtişamlı günlerine tekrar kavuşturmak isteyen Decius’un temel hedefi Hıristiyanlığı yok etmektir. Çünkü Hıristiyanlık onun için bir engeldi. Amacına ulaşmak adına işkencenin ve yaptırımın her yoluna başvurmuştur. M.S. 250 yılında yayımladığı bir fermanla, Roma’nın resmi dininin putperestlik olduğunu kamuoyuna beyan etmiştir. Roma halkı bu fermanla birlikte putperestlik kimliği veya belgesi taşımak zorunda bırakılmıştır. Bazı kaynaklarda bu belge “Libellus”¹¹⁴ ya da “Libelli”¹¹⁵ olarak geçiyordu. Bunun toplumda yaygınlaşması sonucu tepkiler arttığı gibi, Decius’un da işkenceleri artmıştır. O esnada İskenderiye’de Patriklik yapan bir zat bu durumu şu cümlelerle özetlemiştir:

“Biz Romalı hükümdarların ağır baskısından nefes alamaz hale gelmiştik, hâlbuki bundan önceki hükümdar zamanında oldukça rahat ve daha az kötülüklerle yüz yüze gelmekteydik. Decius tahta geçer geçmez gözünü dört bir yandaki Hıristiyanlara çevirerek bizi ezmek

¹¹² Flick, a.g.e. , s.103; Çelik, a.g.e. , s. 10.

¹¹³ Flick, a.g.e. s.103-104.

¹¹⁴ Çelik, Siyasal Sitem, s.11.

¹¹⁵ Kilise Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 90.

istedi. Onun ağır hükümler ve kararlar alırken yaptığımız tahminler gerçekten doğru çıkmıştı. Tüm Hıristiyanlar korku ve endişe içindeydiler, zekâsı ne kadar gelişmiş olursa olsun devlet hizmetindeki Hıristiyanlar bu hizmetten uzaklaştırıldılar, birçoğları da kendileri kaçtı. Gösterilen her Hıristiyan Roma polisleri tarafından yakalanarak hemen tutuklanır ve put dolu mabede getirilerek putlara kurban takdim etmesini istenirdi. Putlara kurban kesmeyenler ise kendileri kurban edilirdi. Bu ise zorlananlar pek çok olmuştur, bazı imanı zayıf kimseler Hıristiyan olduklarını bile inkâr etmişlerdi, kimileri de Romalıların isteklerine boyun eğmişti. Roma ülkesinden kaçıp uzak ülkelere sığınanlar olduğu gibi, karanlık zindanlarda çürüyüp gidenler de bulunmaktaydı.”¹¹⁶

Hıristiyanlar tanrılarına çok güveniyorlardı. Fakat inananlar arasındaki inanç birbirlerinden üstünlük arz etmiştir. Birçok kişi kendi hayatını kurtarmak için emre boyun eğmişken, devlet emrine direnen Hıristiyanlar öldürülmüştür. Bazıları ise güçleri yettiği nispette kaçmaya çalışsa da, geride bıraktıklarına devlet tarafından el konulmuştur. Decius’un zulmü, M.S. 251 yılında Gotlarla çarpışırken meydana gelen ölümüyle son bulmuştur.¹¹⁷

9. İmparator Gallus Dönemi (M.S. 251-253)

İmparator Gallus, döneminde Hıristiyanlığa karşı düşmanlık etmemiştir. Onun döneminde Roma devleti salgın hastalıklar, kuraklık ve açlık gibi doğal felaketlere karşı korunmuştur. Gallus dönemiyle ilgili olarak, yandaşı Hermammon’un şu sözleri aktarılmıştır: “Gallus, Decius’un kötülüklerini sürdürmedi, fakat kendini yok eden şeylere de aldırış etmedi... Kendi aklına göre ülke refah içindeydi ve gelişme kaydediyordu”.¹¹⁸ Aynı dönemde bazı konulara karşı çıkan Cornelius ve Lucius adındaki piskoposları aforoz ettikten sonra yeniden zulüm başlamıştır.

¹¹⁶ Ebu Zehre, a.g.e. , s. 56.

¹¹⁷ Çelik, a.g.e. , s.11.

¹¹⁸ Eusebius, Kilise Tarihi, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 1. Baskı, 2011, s. 179. (7. Kitap / 2. Bölüm).

10. İmparator Valerian Dönemi (M.S. 256-259)

Valerianus döneminde zulümler yeniden alevlendirilmiştir. O, tüm Roma halkına eski tanrılara tapmayı emretmiştir.¹¹⁹ Başlangıçta Hıristiyanlara müsamaha göstermişti ancak daha sonra kilise önderlerini hedef alarak ölüm, sürgüne gönderme veya hapse atma gibi farklı tehditlerle onları pagan ayinlere katılmaya zorlamıştır. Pagan dinine girmeyen Hıristiyanların ise mallarına el koymuş; bir araya gelmelerini ve mezarlıkları ziyaret etmelerini yasaklamış; yeni doğan çocukları öldürüp vahşi hayvanlara atarak yaşamalarına müsaade etmemiştir.¹²⁰ Bazen de kölelik ve idam tehdidi gibi yaptırımlarla alt tabakadan gelen Hıristiyanları pagan dinine girmeye zorlamıştır. İlk başta kan dökmeden Hıristiyanları bastırmaya çalışsa da, daha sonra M.S. 257-258 yılları arasında onların büyük bir kısmını mahkûm edip ölüme kadar varan cezaları uygulamaya başlamıştır. Mesela Roma Piskoposu Sixtus II ve Kartaca Piskoposu Cyprian'ı idam ettirmiştir. Valerian'nın zulmü Perslerin Roma'yı işgaliyle son bulmuştur.¹²¹

11. İmparator Gallienus veya Gallien Dönemi (M.S. 259-268)

Gallienus, diğer imparatorlardan farklı olarak Hıristiyanlığı kutsal bir din olarak tolere etmiştir. Hıristiyanların daha önce el konulan malları iade edilmiştir. Onlara karşı uygulanacak herhangi bir baskıyı yasaklamıştır. Hıristiyanlar kısa süreli de olsa barış içinde yaşamışlardır. Bu kısa süre zarfında yeni kiliseler inşa etmişlerdir. Hıristiyan cemaatin refahı biraz yükselince büyük şehirlerde güzel evler ve mahalli mabetler inşa etmeye başlamışlardır. Dini veya kutsal kitapların sayısı da bu dönemde artmıştır. Fakat bir yandan Hıristiyanların refahı yükselirken diğer yandan da kendi içlerinde ve işlerinde gruplaşmalar ve dini tartışmalar toplumda baş göstermiştir.¹²² İmparatorluk bir dönem üçe bölünmüştür. Çünkü Gallienus, Batıdan Galya Doğudan Perslerin saldırısından dolayı ülkenin birliğini koruyamamıştır.¹²³

12. İmparator Aurelianus / Aurelien Dönemi (M.S. 270-275)

Doğuştan efendi anlamına gelen "Dominus Natus" unvanını alan Lucius Domitius Aurelianus kendisini tanrılaştırmak için yeryüzündeki tanrı, yani "Deus" olduğunu ilan

¹¹⁹ Noel Lenski, The Cambridge Companion to The Age of Constantine, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 36.

¹²⁰ Eusebius, Kilise Tarihi, 7/11.

¹²¹ Kilise Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 90.

¹²² Flick, a.g.e. s.105.

¹²³ Lenski, a.g.e. , s. 36.

etmiştir. Fakat imparator, devletin üst düzey bir generali tarafından öldürülmüştür. Ancak onu öldüren generalin ismi kaynaklarda açıklanmamıştır. İmparatorla ilgili bazı bilgiler kaynaklarda bulunmaktadır. Onun döneminde Roma’da birçok ayaklanma meydana gelmiş ama meydana gelen nice tehlikeleri başarılı ordusu sayesinde bertaraf etmeyi başarmıştır. Ardından birçok siyasi ve ekonomik reform yapmıştır. Perslere karşı yaptığı bir muharebeden dönerken kendi ordusundan bir grup asker tarafından kurulan bir kumpas sonucunda öldürülmüştür. Bazı araştırmacılara göre, Aurelius yalnızca siyasi sebeplerden değil, selefi Gallienus’un Hıristiyanlara karşı yasakladığı baskı politikalarını yeniden başlatma planlarını engellemek için kendi askerleri tarafından öldürülmüştür.¹²⁴

13. İmparator Tacitus, Probus ve Carus Dönemi (M.S. 275-284)

Bu dönemde sırasıyla İmparator Tacitus (M.S. 275-276), Probus (M.S. 276-282) ve Carus (M.S. 282-284) Roma devletinin başında kısa süre bulunmuşlardır. İmparatorların devletin başında buldukları kısa süre içerisinde ne devletin asıl işleriyle ne de Hıristiyanların meseleleriyle daha yoğun bir şekilde ilgilenme imkânı bulmuşlardır. Gerçi bunda, M.S. 270-275 döneminin İmparatoru Aurelianus’un Hıristiyanlığa karşı planları yüzünden askerleri tarafından öldürülmesinin etkisi olabilir. Dolayısıyla Hıristiyanlar kırk yılı aşkın bir sürede Roma içinde ve dışında barış içinde yaşamışlardır.¹²⁵

14. İmparator Diocletianus Dönemi (M.S. 284-305)

İmparator Diocletianus, Roma’nın başında bulunduğu süre içerisinde yaptığı reformlar sayesinde başarılı imparatorlardan biridir.¹²⁶ Diocletianus, bir köle çocuğu olsa da askeri ortamda üst üste elde ettiği başarıları sonucunda imparatorluk makamına yükselmeyi başarmıştır. Güçlü bir orduyla Roma’nın parçalanmasını engellemiştir.

Roma’nın düzenini despotik ve totaliter bir rejimle sağlamaya çalışmıştır. Roma’nın siyasi idaresinde “tetraşi”¹²⁷ sistemi onun zamanında hayata geçirilmiştir.¹²⁸ Devlet yönetimini Maximian (öl. 310), Galerius (öl. 311) ve Constantius Chlorus (öl.

¹²⁴ Flick, a.g.e. s.105.

¹²⁵ Flick, a.g.e. s.105; Schaff, a.g.e. , C. 2, s. 63.

¹²⁶ Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Baskı, 2011, s. 30-31.

¹²⁷ Dörtlükler Dönemi

¹²⁸ Paul Stephenson, Büyük Konstantin, çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2016, s. 95-98.

306) ile paylaşarak farkına varmadan kendi aralarında iç savaşa ve devletin bölünmesine kadar gidecek olan tehlikeli bir yöne sürüklemiştir.¹²⁹

İmparator tahta çıktığı esnada Hıristiyanlığa karşı ılımlı bir politika izlerken daha sonraki yıllarda bu tutumunu değiştirip Hıristiyanlara karşı çeşitli işkence ve baskılar uygulamaya başlamıştır. Hıristiyanlık onun ailesine kadar ulaşmıştır. Köleleri, hizmetkârları, karısı ve kızı da Hıristiyan inancına sahiptiler.¹³⁰ Yani eşi Prisca, kızı Valeria ve sarayındaki çok sayıda hizmetkâr, köle, görevli ve memur ya Hıristiyan idiler ya da Hıristiyanlığa karşı hoşgörülüydüler.¹³¹ Bu durum karşısında daha da hiddetlenen imparator kilisenin kapatılmasına karar vermiştir.

Kendisini dünyanın kralı ve efendisi “Sacratissimus Dominus” olarak tanıtmıştır. Kendisini koruma görevini çok kalabalık askeri bir gruba havale etmiştir. Onun huzuruna ancak secde edilerek çıkılırdı. Güzel giyinmekten çok hoşlanır ve her şeyi gösteriş için yapardı.

Devlette kurduğu idari sistem her ne kadar planlı programlı bir şekilde devam etse de Diocletianus, dini alanda devletin eski inancıyla ilgili bazı eksiklikler hissetmiştir. Fanatik bir pagan olan Diocletianus, aynı zamanda paganların tam desteğini almak için Hıristiyanlığa karşı baskı ve şiddet içeren birçok emirname yayımlamıştır. Mesela, M.S. 303 yılında yayımladığı emirnameyle büyük şehirlerdeki tüm kiliselerin yıkılmasını, Hıristiyan kitaplarına el konulmasını, Roma vatandaşlığından çıkarılmalarını, ordu ve devletin idari işlerinden ihraç edilerek uzaklaştırılmalarını ve kilise önderlerinin tutuklanmasını emretmiştir. M.S. 304 yılında yayımladığı bir diğer emirname ile de Hıristiyanların putperest tanrılarına adaklar sunmalarını emretmiştir.¹³²

İmparator Diocletianus, uygulamaya başladığı reformlar doğrultusunda benzer baskıcı politikalar sergilemiştir. Emirnamelerinin tatbikini bizzat takip etmiştir. Zira Hıristiyanların sığındıkları köy ve kasabalar Roma askerlerince yakılarak ele geçirilmiş, kilise mallarına el konulmuş ve binlerce Hıristiyan imanları uğruna idam edilmiştir. Bu durum Roma'nın zalim imparatoru Diocletianus'un M.S. 305 yılında kendiliğinden yönetimden çekilmesine kadar sürmüştür. İmparator Diocletianus'un başlattığı dışlayıcı

¹²⁹ Schaff, a.g.e. , C. 2, s. 65

¹³⁰ Kilise Tarihi, Yeni Yaşam yayınları, s. 90.

¹³¹ Schaff, a.g.e. , s. C. 2, 65.

¹³² Çelik, a.g.e. , s. 11.

politikası doğrudan Hıristiyanları hedef alarak onların isyan etmelerine yol açmış, ancak bu isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹³³ Ancak babasının yerine geçen Konstantin, seleflerinden çok farklı olarak Roma'daki Hıristiyanlara daha önce görülmemiş bir ilgi ve yakınlık siyaseti izleyecektir.

15. İmparator Konstantin'in Yükselişi (M.S. 306-337)

Konstantin'in M.S. 306 yılında ölmek üzere olan babasının yanında bulunması kendisine Batı Roma'nın Augustusluğu'nun kapılarını açmıştır. Çünkü babası Chlorus'a sadık askerler Augustus olması için daha sonra ona da büyük destek vermişlerdir. Zaten Konstantin'in ölüm anında babasının yanında bulunmasının sebeplerinden biri de buydu. Çünkü dindar, sert, kaba, hırslı ve yüksek bir özgüvene sahip biri olarak bilinen Konstantin Sezar konumundan memnun değildi ve daha yüksek bir makam arzu ediyordu. Bu göreve Galerius tarafından getirilmiş olup isteksizce devam etmekteydi.¹³⁴ Maximian, kızı Fausta'ı ve Augustusluk makamını Konstantin'e vadedmiştir. Ancak böyle bir gelişmenin kendi iktidar hırsı planlarını bozacağını anlayan Maximian'ın oğlu Maxentius babasına karşı çıkmış ve babası Konstantin'e sığınmak durumunda kalmıştır. Roma'nın Batısında yeni savaşların çıkmasıyla düzen bozulmuş ve Galerius, düzenin tekrar sağlanması için Diocletianus'un iktidara geri dönmesini istemiştir. Ancak başarılı olamamış üstelik Diocletianus, Maximian'ı oğlundan Augustus makamını geri almaktan vazgeçmesi için ikna etmiştir. Galerius, daha sonraki gelişmelerden hareketle Konstantin'i de Augustus olarak tayin etmiştir. Galerius'un M.S. 311 yılındaki ölümüyle devlet içinde Sezar ve Augustuslar arasında ciddi bir siyasî rekabet yükselmiştir. İktidar yarışları bir taraftan Licinius'u Konstantin'e, diğer taraftan Maxentius'u Maximian'e yakınlaştırarak onları savaşa sürüklemiştir. Savaşlar Konstantin (M.S. 312) ve Licinius'un (M.S. 313) mutlak zaferleriyle sonuçlanmıştır.¹³⁵

Konstantin zaferden sonra Kuzey Afrika ve Roma'daki Hıristiyanların dinî, sosyal ve çeşitli meselelerine sık sık vakit ayırmaya başlamıştır. Hıristiyanların yaralarını sarmak için onlara devlet hazinesinden büyük miktarda maddi yardımlar sağlamıştır.

¹³³ Çelik, a.g.e. , s. 12.

¹³⁴ Diocletianus iktidardan feragat ettikten sonra yerine Galerius geçmiş ancak devlete istikrar sağlayamamıştır.

¹³⁵ Jones, Later Roman Empire, C. 1, s. 78-80.

Afrika Valisi Anullinus'a yazdığı bazı mektuplara bakıldığında Hıristiyanların meselelerine onun ne kadar önem verdiği görülebilir.

Konstantin M.S. 313 yılında Hıristiyanlara yönelik ortak bir politika izlemek ve iktidarlarını sağlam temeller üzerine konumlandırmak için Licinius ile Roma'da buluşmuşlar ve Hıristiyanların geleceğine büyük değişimler getirecek önemli bir ferman yayımlamayı kararlaştırmışlardır. İki devlet adamı arasındaki antlaşma on iki yıl sonra suya düşünce savaşa girmişler ve M.S. 324 yılında Konstantin, Licinius'u büyük bir yenilgiye uğrattıktan sonra Roma'nın tek mutlak İmparatoru olmuştur. Böylece İmparator I. Konstantin Roma'daki Hıristiyanlara yönelik siyasetini daha hızlı bir şekilde yürütmeye başlamıştır.¹³⁶ Roma İmparatorluğu birleştirdikten sonra Konstantin, Bizans topraklarında ikinci bir başkent kurmuştur. Yeni başkent kurulduğu yerin stratejik bir bölge olması İmparatorluğun gücünü daha da artırmıştır.

B. SİYASİ AÇIDAN DEĞERLENDİRME

Artık Roma devletinin barındırdığı dinler arasında yer bulan Hıristiyanlık, giderek büyümüş ve sonunda devletin dikkatini çekmeye başlamıştır. Roma'nın sınırları içinde ve dışında bile etkin olmuştur. Bilindiği üzere Hz. İsa, Yüce Tanrı'dan getirdiği ilahi müjdeleri yakın çevresine aktarmıştır. Yanındaki havarilerden ayrılıp göğe yükseldikten sonra, onlar onun kutsal vazifesini sürdürmüşlerdir. Gelişen süreçlerde Hıristiyanlık, havarilerin dağılması neticesinde yayılarak evrensel bir din halini almaya başlamış ve sıradan bir Yahudi dini olmaktan çıkmıştır. Ancak Hıristiyanlar, imparatorluğun otoritesini yok sayıp yeryüzünde Hz. İsa'nın otoritesinin geçerli olduğunu dile getirmeye başlamışlardır.¹³⁷ Dünyanın sonunun yaklaştığını ve Hz. İsa'ya inananlar dışındaki herkesin yok olacağını ilân etmişlerdir. Hıristiyanların bu tavrı devletin sosyal yapısını sarsıntıya uğratmış ve neticede Roma İmparatorlarının onlara karşı düzenli ve uzun baskıcı politikalar izlemelerine yol açmıştır.

Zaten Roma devletinde, Hz. İsa'nın göğe yükselmesiyle onun cemaati için huzur ve sükûnet ortadan kalkmıştı. Bununla beraber, Roma'nın genelinde ve civarlarında kilise cemaati üç asır boyunca sıkı bir yönetim altında ezilmişlerdir. Ancak bütün bu zulüm ve baskıya rağmen gayet dirayetli olan Hıristiyanların önemli bir kısmı, çoğu

¹³⁶ Jones, Later Roma Empire, s. 80-81.

¹³⁷ Çelik, a.g.e. , s. 9.

zaman sahte tanrılara tapınmayı reddedip iman uğruna ölmeyi tercih ederek pagan imparatorlara ve ordularına kafa tutmuşlardır. Kuşkusuz Hıristiyanlar, imanlarından vazgeçmektense ölmeyi tercih etmişlerdir. Devletin zulmünden korkan bazı Hıristiyan gruplar ise zaman zaman Hıristiyanlıktan formalite icabı da olsa dönmek durumunda kalmışlardır.

Bazı Roma imparatorlarının devletin başında buldukları esnada Hıristiyanlara karşı zulüm azalmıştır. Ancak, zulüm dalgalarının kesintiye uğradığı zamanlarda da kilise içinde yeni tartışmalar baş göstermeye başlamıştır. Mesela Hıristiyanlar, zamanla geçirdikleri sıkıyönetimin doğurduğu zulüm ve baskı sonucunda imandan dönüp daha sonra tövbe eden Hıristiyanlara karşı nasıl davranılması gerektiği konusunu kendi aralarında tartışmışlardır. Kiliseye geri dönüş kimisi için mümkün kimisi için imkânsız sayılmıştır. Hıristiyanlıktaki vaftiz uygulaması kişinin daha önce işlediği bütün günahlarından temizlenme gayesiyle yapıyordu. Daha sonra -ihanet gibi- işlenen büyük günahlar hakkında kuzey Afrika kilisesindeki piskoposlar farklı görüşler sergilemişlerdir. Bazılarına göre vaftizden sonra putperestlik gibi ciddi bir günah işleyen kişi bağışlanmayacaktır. Bazılarına göre ise bir kere büyük günah işleyen kişi bağışlanıyor ve kiliseye tekrar kabul ediliyordu.¹³⁸ Nitekim bu konuda tırmanan görüş ayrılıkları Donatus hareketinin baş göstermesine sebep olmuştur. Öneme binaen Donatus hareketi hakkında bu noktada kısaca bilgi vermek gerekecektir.

Donatus hareketi çeşitli kaynaklarda Donatusçuluk veya Donatizm¹³⁹ olarak zikredilmektedir. Hareketin kurucusu Casae Nigraeli Donatus'tur fakat daha çok Kartacalı Donatus olarak bilinmektedir. Çünkü M.S. 313-355 yılları arasında Kuzey Afrika'da Kartaca eyaletinde uzun bir dönem piskoposluk yapmıştır. Kuzey Afrika'daki Hıristiyanlığın yayılışı Kartaca şehrinden başlamıştır ve bunda Donatus'un emeği çoktur. Donatizmi ileriye götüren diğer öncülerinden biri kuşkusuz St. Cyprian'dır.¹⁴⁰

¹³⁸ Roma'da M.S. 217-222 yıllar arasında Piskoposluk görevi başındayken Callistus, büyük günahın bağışlanma konusuna ılımlı bir yaklaşımla bakıyordu. Ona göre günahkâr kişi samimi bir tövbe yaparsa günahları bağışlanabilir. Kilisede birçok kişi onun görüşünü benimsiyor iken Novatianus (Decius döneminde Kilise rahibi) şiddetle buna karşı çıktı. Öncekilerden daha liberal bir yaklaşıma sahip olan Piskopos Cornelius, baskıdan dolayı imandan dönemlerin bir daha kabul edilmemelerini istemesi ardından Novatianus kendi cemaatini oluşturarak kiliseyi böldü. Bu ayrılık yedinci yüzyılına kadar devam etmiştir. (Bkz. Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları.)

¹³⁹ Ramazan Turgut, *Donatizm*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 55.

¹⁴⁰ Bilgi için bkz.: Turgut, a.g.e, s. 13-16.

O, Kartaca kiliselerinin düzeni için çok çaba sarf etmiştir. Donatizm, ilk başta kiliseye, piskoposlara ve Tanrı'nın disiplinine boğun eğmeyen yöneticilere karşı başlatılan bir harekettir. Fakat daha sonra teolojik, sosyal ve en nihayetinde siyasi bir arka plana sahip olmuştur. Zira kilisenin öğretileri alt tabakadaki vatandaşların ilgisini çektiği gibi Roma'nın üst kesimindeki vatandaşların da dikkatini çekmeye başlamıştır. Kiliseye geri dönüş konusunda, Kartaca piskoposlarının aralarında, başlattıkları ciddi tartışmalar doğrultusunda bir görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Ters düştükleri nokta ise vaftizin yeniden yapılıp yapılmayacağıdır.

Bazen dini ayinleri benzerlik gösterse dahi, çoğu zaman itikadî konularda Donatusçuların Katoliklerden daha katı bir tavır sergiledikleri ve Kutsal Kitabın metnine sıkı bir şekilde bağlı kaldıkları görülüyor.¹⁴¹ Gerçi Donatusçular Katolik Kilisesini inkâr etmemekle beraber, tek gerçek kilisenin kendilerinki olduğuna inanıyorlardı.¹⁴² Aslında iki grup arasındaki anlaşmazlıklar birden fazladır. Ancak bunların en temelinde teolojik nedenlerin olduğu aşikârdır. Zira İmparator I. Konstantin, Kartaca Baş Piskoposu olarak Caecilian'ı seçtikten sonra Donatusçular, imparatorun bu tercihi karşı çıkmışlardır. Çünkü Caecilian'ı, Diocletianus'un baskısı esnasında, imanlarından dönenlerden biri olmakla suçlayarak onu hain olarak itham etmişlerdir.¹⁴³ Donatusçular, Katoliklerle olan davalar hakkında karar vermesi için de İmparator I. Konstantin'e başvurmuşlardır. Fakat Konstantin, Katolik Kilisesinden destek alarak, birlikte Donatusçular'a baskı yaparak karşı koymuştur.¹⁴⁴

Donatizm hareketi dördüncü yılından itibaren Roma yönetiminden gördüğü sistemli baskılar sonucunda zayıflamaya başlamıştır.¹⁴⁵ Donatizmin dile getirdiği bir başka konu da devletin dini işlere müdahil olmamasıdır. Yani devlet dini meselelere karışmamalıdır ki bu da modern çağdaki devletlerde laiklik ilkesi olarak geçmektedir.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Konstantin dönemine kadar Roma İmparatorlarının yaptıkları zulümler kilise ve Hıristiyan cemaati üzerinde derin yaralar bırakmış olabilir ama aynı zamanda önemli avantajlar da sağlamıştır. Başka bir ifade ile

¹⁴¹ Turgut, a.g.e. , s. 58.

¹⁴² Hıristiyanlık Tarihi, s. 212; Turgut, a.g.e. , s.58.

¹⁴³ Turgut, a.g.e. s. 24.

¹⁴⁴ Hıristiyanlık Tarihi, s. 213.

¹⁴⁵ Turgut, a.g.e. , s. 49-54.

Roma devletinin baskıları Hıristiyanların düzenlerini bazen bozmuş olsa da onlara bazı konularda güç ve kuvvet de sağlamıştır.¹⁴⁶

Kısacası Hıristiyanlık yok olması gerekirken hızla yayılmıştır. Hıristiyanlar gördükleri sürekli baskı ve zulümlerle bazı insanların empatisini çekmişlerdir. Nitekim baskılar, Hıristiyanların kutsal davalarının büyük kitlelerce benimsenmesini sağlamıştır, hatta şehit düşmek için yarışan Hıristiyanlar bile olmuştur. Bazıları bu konuda Hz. İsa'yı örnek almıştır. Çünkü Hıristiyanlara göre o, kanını insanların kurtuluşu için feda etmiştir. Bu yüzden davaları adına acı çekmeyi kendilerine şart koşmuşlardır.

Diğer taraftan, zamanla Kilise içinde düzen ve özel bir hiyerarşi gelişmiştir. İbadet şekilleri değiştirilmiş, Kilise Azizleri ve Piskoposlar kutsanmış ve devlet erbabından daha üstün olarak kabul edilmişlerdir. Devlet içinde belli bir statüye sahip olan kilise sanıldığından daha güçlü bir konuma yükselmiştir. O dönemden itibaren devletin yeni resmi dininin Hıristiyanlık olacağı hissettirilmeye başlanmış, sonunda da öyle olmuş; Hıristiyanlık Roma ve Bizans'ın resmi dini haline gelmiştir.

Tarihi süreç içerisinde Hıristiyanlara yapılan baskılar, onları kilise inanç esasları etrafında birleşmeye ve o esasları birlikte korumaya sevk etmiştir. Onlara reva görülen zulümler, toplumun manevi şeylere ve uhrevi hayata daha çok önem vererek dindarlaşmalarını sağlamıştır. Hıristiyanlar bu dinin evrensel bir din olduğunu anlamışlardır. Baskılar zalim yöneticilere karşı kilise içinden edebiyatçı, yazar, şair, düşünür ve kilise kahramanları gibi önemli seslerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.¹⁴⁷

III. ÜÇÜNCÜ YÜZYILDAKİ GELİŞMELER VE HİRİSTİYANLIK'IN İMPARATORLUKLA UZLAŞMASI

Üçüncü yüzyılın ilk yarısı Hıristiyanlar için huzurlu bir dönem sayılabilir. Kilise tarihi uzmanlarına göre Hıristiyanlar, III. Goordianus (M.S. 238-244) ve Philippus'un (M.S. 244-249) hâkimiyetleri altında sorunsuz ve barış içinde yaşamışlardır. III. Goordianus ve Philippus Hıristiyanlara kendi dönemlerinde hoşgörülü muamele etmişlerdir. İyi muameleleri yüzünden bazı Hıristiyan yazarlar onların Hıristiyan olduğunu ancak dini kimliklerini çeşitli siyasi ve başka nedenler yüzünden toplumdan

¹⁴⁶ Flick, a.g.e. , s. 106.

¹⁴⁷ Flick, a.g.e , s. 106-108.

gizlediklerini belirtmişlerdir. Bir de İmparator Decius döneminde (M.S. 249-251) kilise, disiplin yönünden ve maddi açıdan yükselmiştir. P. Brown, dönemin Hıristiyanlık ve kilise imajını şu sözlerle izah etmiştir:

*“M.S. 250 yılına gelindiğinde Roma Kilisesi bin beş yüz kadar fakir ve dulu besliyordu. Roma ve Kartaca Kilisesi M.S. 254 ve 256’daki barbar saldırılarında esir düşen Hıristiyanların fidye parası olarak Afrika ve Kappadokia’ya büyük meblağlar aktarabiliyorlardı. Hâlbuki daha önce benzer problemlerle karşılaşan Roma Devleti, eyaletlerindeki fakir tebaayla ilgisini kesmişti. Hukukçulara göre Roma vatandaşları bile kendilerini barbarlardan satın alanların kölesi olarak kalacaklardı. Açıkçası M.S. 250’de Hıristiyan olmak Civis Romanus (Roma Vatandaşı) olmaktan daha güven vericiydi”.*¹⁴⁸

Kilise yazarları eserlerinde kötü şöhrete sahip bazı imparatorlara yer vermişlerdir. Bunların başında şüphesiz ki Decius gelmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Decius Hıristiyanlığa karşı çeşitli işkence ve zulümler uygulamıştır. Kilise tarihçilerinin genel kanaati de bu yöndedir. Hıristiyanlara topyekûn baskıları onaylayan ilk emirnameyi o çıkartmıştır. Yayımladığı fermanlarla Hıristiyanları zorla Roma devletinin adetlerine tabi tutmak istemiştir.¹⁴⁹

Decius’a ait birinci fermanın içeriği şu sözlerden oluşuyordu: *“İmparatorlukta yaşayan tüm insanlardan, o muhitte görev yapan magistratusun huzurunda ve belirli bir günde imparatorluğun bekası için kurban takdim etmeleri istenmektedir. Kurban sunanlar emre itaat etmelerine dair bir belge alacaklar. Bu belge, kurbanı sunanların geleneksel tanrılara sadakatini ve kurban yiyeceğini ve içeceğini tükettiklerini kanıtlayarak, aynı zamanda kurbanı denetleyen memurların isimlerini içerecektir”.*¹⁵⁰

Yayımlanan bu ilk fermanıyla İmparator Decius, Roma’da yaşayan her vatandaşın Roma atalarının tanrıları ve imparatorun kutsallığı adına birer kurban kesmelerini emretmiştir. Decius, devletin resmi kültürünü daha da güçlendirmek amacıyla böyle bir

¹⁴⁸ Peter Brown, Geç Antikçağ Dünyası, çev. Turhan Kaçar, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2017, s. 78.

¹⁴⁹ Flick, a.g.e. , s. 104.

¹⁵⁰ Zafer Duygu, Hıristiyanlık ve İmparatorluk, İstanbul: Divan Yayınevi, 1. Baskı, 2017, s. 144

ferman yayımlamıştır.¹⁵¹ Çünkü daha sonra göreceğimiz gibi Roma devleti büyük felaketlerin tam ortasındaydı. Fermanın yükümlülüğünü yerine getiren vatandaşa Magistratus¹⁵² tarafından, libellus¹⁵³ denilen bir belge veriliyordu. Bu belge Roma devletine ve mevcut sisteme itaatin kanıtı olarak kabul ediliyordu. Aksi takdirde ağır cezalar veriliyordu. Bazı piskoposlar bu sıkı yönetime dayanamayıp yeniden putperestliğe dönmüşlerdir.¹⁵⁴

Decius tahta geçtiğinde Roma devleti ekonomik, sosyal ve siyasi zorluklarla boğuşuyordu. Aslında Decius, zor şartlarda Roma'nın başına geçmişti. İmparatorluğun çevresi rakip güçlerle doluydu. Bu sebeple imparatorun, tehditlere karşı koyabilmesi ve Roma'da arzulanan barışın sağlanabilmesi için hızlı bir şekilde hegemonyasını hissettirmesi gerekiyordu. Çünkü Sasani Hanedanı M.S. 224 yılından beri varlığını sürdürüyordu ve M.S. 240 yılındaki istila sonucunda var olan siyasi istikrar sarsıntıya uğramıştı. Bir diğer tehdit de Got kavimlerinin M.S. 249 yılında Roma devletinin sınırlarını istila etmeleridir.¹⁵⁵ Decius'un bir imparator olarak temel hedefi ülke sınırlarını korumak ve halkının güvenliliği sağlamaktı. Fakat o, koruması gereken halkı ezerek istikrarı içten sağlamaya çalışmıştır.

Decius'un yayımladığı ikinci fermanın siyasi ve dini bir yönü bulunmaktadır. Siyasi açıdan bakanlara göre, kurban sunma töreni, devlete ve imparatora sadakat ve Romalılarla ittifak yaptıklarını göstermeleri; dini açıdan bakanlara göre ise, Roma tanrılarını memnun edip onların lütuflarına erişme gayretiydi. Meseleyi siyasi bağlamda ele alanlar Decius'un, hiçbir tanrıyı başka bir tanrıya üstün kılmak için ferman yayımlamadığını iddia etmişlerdir. Zira kurban kesiminden sonra verilen libellus belgesinde hiçbir tanrının ismi yer almamıştır. İmparator Decius, döneminde yayımladığı fermanların bir yan etkisi olarak Hıristiyanları devletle karşı karşıya getirmiştir. Onun döneminin ilk zamanlarında Hıristiyanlara pek çok zulüm yapılmış fakat kısa süre sonra imparatorun bizzat kendisi bu zulmü durdurmuştur.¹⁵⁶

¹⁵¹ Demirci, "Hıristiyanlık", DİA, C. 17, s. 332.

¹⁵² Roma devleti tanrılarına ve imparatora kesilen kurbanları kesen vatandaşları kontrol eden görevlidir.

¹⁵³ Bu belgenin sahibi söz konusu pagan kültlerine iştirak ve emredilen kurbanı kestğini kanıtlayan belgedir.

¹⁵⁴ Çelik, a.g.e. , s. 11.

¹⁵⁵ Duygu, Hıristiyanlık, s. 144.

¹⁵⁶ Duygu, Hıristiyanlık, s. 146.

İmparator Decius'un M.S. 250 yılındaki fermanı daha çok siyasi nedenlere dayanıyordu. Bir devlet adamı olarak Decius'un, devlet aklıyla hareket ederek kimliğine sahip çıkması ve ülkenin güvenliğini sağlayabilmek için halkını kutsal yollardan alıkoymasına için çeşitli yollara başvurması gerekiyordu. Zira Decius, kendi imparatorluğunu meşrulaştırmak niyetindeydi ve bundan dolayı büyük bir kitlenin desteğine de muhtaçtı. Yayımladığı fermanla, siyasi bir hedefe varmak için halkı kullanmayı amaçlıyordu. Buradan hareketle bazı araştırmacılar, Decius'un Hıristiyan düşmanlığına şüpheyle yaklaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat genel kanaat, Decius'un Hıristiyanlara büyük zulüm yapmış zalim bir imparator olarak tarihe geçmiş olduğu yönündedir.

Üçüncü yüzyılda Hıristiyanlık üzerinde büyük izler bırakanlardan biri de İmparator Valerianus'tur. Valerianus, iktidara geçince ilk yıllarını devletin istikrarını sağlamaya adanmıştır. O döneme denk gelen Hıristiyanlar yeterince istifade etmeye çalışmışlardır. Dini toplantılar ve kilise meclisinin toplanması herhangi bir müeyyideye sebep olmamıştır. Roma yönetimi kilise işlerine fazla karışmamıştı ve ilk yıllarda Hıristiyan cemaatiyle sağlıklı ilişkiler kurmuştu. Hatta onun hakkında, "Tanrıya adanmışlara karşı müsamahalı ve dostça" davranan biri olduğu söylentileri vardı.¹⁵⁷ Ancak, birden Hıristiyanlığa karşı peş peşe fermanlar yayımlamaya başlamıştır. Dolayısıyla, Valerianus'un Hıristiyanlara yönelik dostluğu uzun sürmemiştir. Yayımladığı fermanlar Hıristiyanlara karşı şiddet ve hukuki yaptırımlar içeriyordu.¹⁵⁸ Hıristiyanlara yönelik düşmanlığı açık bir şekilde yapıyordu.

Aslında Valerianus'tan önce de Hıristiyanlıkla ilgili problemler vardı. Valerianus, tahta geçtikten kısa bir süre sonra Hıristiyanları daha iyi zaptetmek için onlarla uyum sağlamaya çalışmış fakat hiç beklemedikleri bir anda gizli tuttuğu sorunları onlara karşı krize dönüştürmüştür. Kilise ile olan sorunlarını çözmede aciz kalmamak için de bir şeyler yapmalıydı. Ayrıca devletin sınırları düşman Pers güçlerinin tehdidine maruz kalmıştı. Çünkü Sasani birlikleri Dara, Edessa (Şanlıurfa), Antiokheia gibi şehirleri ele geçirmişlerdi.¹⁵⁹ Devlet içerisinde giderek büyüyen sorunların sorumlusunun bulunması gerekirdi. Bütün suçları Hıristiyanların üzerine atan pagan anlayışına göre tanrılar,

¹⁵⁷ Flick, a.g.e. , s. 105.

¹⁵⁸ Duygu, Hıristiyanlık, s. 147.

¹⁵⁹ Duygu, Hıristiyanlık, s. 148.

pagan kùltlerine katılmayarak Roma'nın geleneklerini hiçe sayan ve ilgisiz kalan Hıristiyanlara kızıyorlardı. “Tanrılar Hıristiyanlara olan bu tür öfkelerinden ötürü Roma'yı cezalandırmak istiyorlar” diye düşünüyorlardı. Paganlar da bu sıkıntılı duruma son verip tanrıların lütfuna ermek için onlara kurban sunuyorlardı.

İmparator Valerianus, kendisi de bir Roma vatandaşı olması hasebiyle Roma'nın geleneksel değerlerine sahip çıkmıştır. Böylece Hıristiyanlığa karşı mecburi bir tavır sergilemiştir. Valerianus, Roma'nın ilahi lütfu ulaşması için elinden geleni yapma gayretindeydi.¹⁶⁰ M.S. 257 yılında senatoya gönderdiği bir mektupla yüksek rütbeli Hıristiyan ruhban sınıfından Roma tanrılarına zorunlu olarak kurban sunmalarını emretmişti. Emrine uymayıp karşı çıkanların cezalandırılacaklarını da mektupta bildirmişti. Hıristiyanlara dinî ve sosyal açıdan birçok yasak koymuştu.¹⁶¹ Bu mektupla Valerianus, daha çok üst sınıflardaki Hıristiyan memurları hedef almıştı. Çünkü Roma geleneğini ve dolaylı olarak ülkenin istikrarını korumak için yönetim kademesinde güçlü Hıristiyanların nüfuzlarının kontrol altına alınması gerekiyordu.¹⁶² Onlar her an baş kaldırılabiliyorlardı. Hedefi bir tarafı yok etmek değildi, tam tersine iki tarafın uyum içinde (Paganizm ve Hıristiyanlık) Roma'nın huzur ve istikrarına katkı sağlamaları yönündeydi. Bir yıl sonra senatoya başka bir emirname gönderdi. Bu sefer devletin yüksek makamlarında çalışan üst sınıf memurları hedef alarak onlara da kurban sunma zorunluluğu getirdi. Aksi takdirde sahip oldukları her şeye el konulacaktı. Böyle yapmakla Valerianus, iki taraf arasında yaşanan olumsuzlukları bertaraf etmeyi amaçlıyordu.

Valerianus, M.S. 260 yılında Sasani birliklerine esir düşmüş ve yerine oğlu Gallienus geçmiştir.¹⁶³ Gallienus, tahta geçer geçmez babasının izlediği Hıristiyanlık karşıtı politikasına ters bir tavır sergilemiştir. Babası Valerianus'un Hıristiyanlara karşı yayımladığı yasaları iptal etmiş ve Hıristiyanlığı ülkenin yasal dinleri arasına almıştır. Hıristiyanların yönetim kademelerinde yükselmelerini engelleyen yasalar koymamış, dinleri olan Hıristiyanlık aleyhine her hangi bir ferman da yayımlamamıştır. Hıristiyanlar onun döneminde rahat yaşamışlardır.

¹⁶⁰ Duygu, Hıristiyanlık, s. 149.

¹⁶¹ Flick, a.g.e. , s. 105.

¹⁶² Duygu, Hıristiyanlık, s. 150.

¹⁶³ Eusebios, Kilise Tarihi, çev. 7./14.

Sonuç olarak Roma devleti Hıristiyanlığa karşı belli bir zamanda sert politikalar izlemiştir. Birinci ve ikinci yüzyılda Roma hükümetleri paganizm çerçevesine bağlı kalarak yönetimlerini inşa etmişlerdir. Ancak bu süreçte Hıristiyanlık gibi yeni dinlerin halk üzerindeki etkisini ve rolünü fazla dikkate almamışlardır. Böylece kilisenin ruhban sınıfı siyasi bir rakip olarak görülmüştür. Onları gizli siyasi faaliyetleri şüphesiyle cezalandırmışlardır. Zira Hıristiyanlık belli bir öğreti çerçevesinde yayılmıştır.

Romalı İmparatorların kendi politik konumlarını sağlamlaştırmak amacıyla yayımladıkları bazı fermanlar Hıristiyanları dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Bazen de seçkin Hıristiyanları ve ruhban sınıfını hedef alan istisnai yasalar uygulamışlardır. Yayımlanan istisnai yasalar da bazen kovuşturmalara ve ölüm cezalarına yol açmıştır.

Şüphesiz ki yakın dünya tarihinde büyük medeniyetler kuran yalnızca Roma değildir. Roma'dan önce bölgesel olarak büyük devletler yaşamıştır. Her medeniyetin nasıl güçlü ve zayıf müttefiki varsa aynı şekilde bir de düşmanı olmuştur. Bu her medeniyet için geçerlidir.

Roma imparatorlarının Hıristiyanlara karşı yürüttükleri politikayı daha iyi anlayabilmek için yönetim şartlarını gözden geçirmek gerekir. Yönetimi etkileyen faktörler arasında sosyal, siyasi, ekonomik ve doğal faktörler sayılabilir. Nitekim üçüncü yüzyılın ilk yarısından itibaren değişen siyasi şartlar sebebiyle Hıristiyanlar sosyal, ekonomik ve siyasi problemlerle karşı karşıya gelmişlerdir. İmparatorlar devleti korumak adına bazı reformlar yapmak durumunda kalmışlardır. Bunun için ferman ve yasalar yayımlamış olsalar da, bunun bir tarafta mağduriyet yaratmaması neredeyse imkânsızdır. Zamanla Hıristiyanlar siyasi ve idari uygulamaların etkisine maruz kalmışlardır. Hz. İsa'nın ölümünden sonra Roma'yı yöneten devlet adamlarının büyük bir kısmı Hıristiyanlığın yayılış sürecini hızlandırmışlardır.¹⁶⁴ Bu süreçte Hıristiyanlar zor günler görmüşler, idam edilmişler ve sürgüne gönderilmişlerdir. Kısacası, Hz. İsa'dan sonra onun cemaati, üç yüzyıl boyunca Roma yönetimi tarafından topyekûn bir imha politikasına maruz kalmışlardır.

Hıristiyanlık, dördüncü yüzyıla girilirken önemli bir din konumuna yükselmiş olup Hıristiyan cemaati pagan gruplara kafa tutabilecek konuma gelmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi Hıristiyanlara karşı zulüm İmparator Nero ile başlayıp, Decius ile

¹⁶⁴ Duygu, Hıristiyanlık, s. 151.

devam etmiş ve İmparator Diocletianus’la zirve yapmıştır. İmparator Diocletianus döneminde yürütülen baskıcı politika kapsamında, bir kısmı kiliselerin ve kutsal yazıların yakılmasını, bir kısmı da din adamları ve inanan herkesin kontrol altına alınmasını temin edecek emirleri içeren toplam dört ferman yayımlamıştır.¹⁶⁵ Diocletianus, Hıristiyanlık karşıtı birçok ferman yayımlaması ve caydırıcı politikalar izlemesiyle Hıristiyanlığı tamamen yasal bir din olmaktan çıkartmıştır.

İmparator Diocletianus, her ne kadar despotik ve totaliter bir rejim kurmuş olsa da Roma ve Bizans İmparatorları arasında reformcu bir lider olarak tanınmıştır.¹⁶⁶ Onun yaptığı en önemli reformlardan biri de yukarıda açıklamış olduğumuz “Tetrarşi”¹⁶⁷ sistemidir. Aldığı bütün önlemler tek bir gaye yani daha güçlü ve mükemmel bir idari sistem oluşturmak içindir. Ancak uydurduğu sistem iktidar mücadelesine sebebiyet vermiştir.

İmparator Diocletianus’tan sonra yerine geçen Galerius, Hıristiyanlara karşı baskıcı bir siyaset yoluna girse de kısa süre sonra hastalığa yakalanmış ve bu vesileyle “Tolerans Fermanı” yayımlayıp Hıristiyanlardan dua talep etmiştir.¹⁶⁸ Böylece Hıristiyanlık, Nikomedeia’da ilan edilen “Tolerans Fermanı” ile yasal bir din olarak devlet tarafından kabul görmüştür. Yayımladığı fermanın Lactantius’tan aktarılan metni şöyledir:

“Kamu yararının kalıcı bir surette istifadesi amacıyla yapmış olduğumuz düzenlemeler arasında şimdiye kadar her şeyin eski yasalara ve Romanlıların umumî görenekleri ile disiplinlerine uyumlu hale getirilmesine gayret gösterdik.

¹⁶⁵ Demirci, “Hıristiyanlık”, DİA, C. 17, s. 332.

¹⁶⁶ Bilgi için bkz. Stephane Mitchell, Geç Roma İmparatorluğu Tarihi, çev. Turhan Kaçar, s. 81-88; Peter Brown, Geç Antikçağ Dünyası, çev. Turhan Kaçar, s. 30-20.

¹⁶⁷ Bu sisteme göre hükümdarlık, iki Augustus ve iki Caesar’dan oluşan dört başlı bir hükümdarlık sistemiydi. Augustuslar’dan biri Batı Roma’yı diğeri de Doğu Roma’yı yönetecekti. Caesar’lardan biri Batı Augustusuna diğeri de Doğu Augustusuna birer yardımcı olarak görev yapacaklardı. Augustuslar görevlerinden ayrılma durumunda yerlerine kendi Caesar’ları geçer ve yeni Caesar seçilirdi. Her hangi mevkiin adayların kan bağına değil kişisel yeteneklerini dikkate alınıyordu (Bilgi için bkz. Ostrogorsky, Bizans, s. 31; Duygu, Hıristiyanlık, s. 164.)

¹⁶⁸ Duygu, Hıristiyanlık, s. 168.

*Şahsımıza has bir yol tutarak şu gayeyi gütmekteyiz ki, atalarının dininden ihtida eden Hıristiyanlar da (artık) kendi inançlarına dönebilmelidirler. ...”.*¹⁶⁹

Her ne kadar Galerius’un Hıristiyanlardan dua istemesi bu kabule bir işaret olarak görülse de bu fermanın getirdiği liberal ortam uzun sürmemiştir. Galerius’un ölümünden sonra akrabası Maximin Daia yerine geçmiş ve Tolerans Fermanı sayesinde oluşan dini özgürlük ortamını altüst etmiştir.

Daia döneminde Hıristiyanlar yeniden kovuşturmalara maruz kalmıştır. Daia, Lactanius gibi çoğu kilise yazarlarına göre pagan bir inanca sahipti. O, bütün dünyanın daha üretken olmasının, barışın Roma’nın her yerine yayılmasının ve bütün düşmanlara karşı zafer elde edebilmesinin ancak tanrıların yardımıyla mümkün olacağına aşırı derecede inanarak pagan tanrılara bağımlılığını açıklamıştır.¹⁷⁰

Daia’nın böyle bir inanç bağıllığı gündeme getirmesi tabii ki ülkede gelişen siyasi mücadelelerden bağımsız değildi. Nitekim “Tetrarşi” sistemi, Roma’da bir istikrarsızlık havası meydana getirmiştir. Çünkü Augustuslar ve Caesarlar arasında bir nüfuz mücadelesi vardı. Galerius Doğu Roma’nın Augustus’u olduktan sonra, M.S. 305 yılında Maximin Daia’yı Caesar olarak ilan etti. Fakat Galerius M.S. 311 yılında vefat edince yerine Daia Augustus olarak geçti ve Doğu Roma’nın idaresi için Licinius ile anlaşma yaparak yönetimi kendi aralarında paylaşmışlardır. Licinius bir yandan da Konstantin ile Hıristiyanlar konusunda birlikte hareket etmeye başlayınca, Maximin Daia ile araları bozulmuş ve nihayet M.S. 313 yılında savaşmışlardır. Licinius, savaşta rakibi Maximin’i ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Bu arada Licinus’un Konstantin ile yaklaşmasını fark eden Maximin Daia hemen Maxentius ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Maxentius ve Konstantin’i savaşa sürükleyen bu siyasi gerilim Konstantin’in rakibine galip gelmesiyle son bulmuştur. Nihayet tetrarşi sistemi çökmüştür. Çünkü M.S. 313 yılından itibaren Roma’nın batısı Konstantin, doğusu ise Licinius tarafından yönetilmeye başlanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Duygu, Hıristiyanlık, s. 169.

¹⁷⁰ Duygu, Hıristiyanlık, s. 170.

¹⁷¹ Bilgi için bkz. Duygu, Hıristiyanlık, s. 171.

Maximin Daia Hıristiyanlara düşman gözüyle baktığı için onlara karşı zaman zaman askeri zaman zaman da siyasi politikalar uygulamıştır. Daia Hıristiyanlara karşı başlattığı hareketleri dönemin mevcut siyasi ortamını gözetererek yürütmüştür. Bununla beraber Konstantin ve Licinius'un, Maxentius ve Maximin Daia'ya karşı kurduğu siyasi cephe Hıristiyanların varlığı için iyi bir zemin hazırlamıştır. Aslında Konstantin ile Licinius'un yaklaşması Hıristiyanlar için çok önemliydi. Çünkü iki devlet adamının yaklaşmasından Hıristiyanların lehine dini bir siyaset meydana gelecekti. İlerleyen siyasi süreçlerde Konstantin Hıristiyanları himayesine alarak kilise cemaatine büyük destekler sağlamıştır.¹⁷²

¹⁷² Jones, Later Roma Empire, s. 79; Stephenson, a.g.e. , s. 168-169.

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR I. KONSTANTİN DÖNEMİ VE HİRİSTİYANLIK: KONSTANTİN DÖNEMİNE KADAR KİLİSE’NİN GELİŞİMİ

A. KİLİSEYE GENEL BİR BAKIŞ

Dünyadaki bütün dinlerin ayinlerini gerçekleştirdikleri kutsal mekânları vardır. Bu yerlerin en belirleyici özelliklerinden bir de dinlere göre farklı isimlerle anılmalarıdır. İslam dininde kutsal mekân olarak cami, Yahudilikte sinagog, Hıristiyanlıkta ise kilise, birer mabet olarak önemli konumlara sahiptirler.

Kilise anlamına da gelen “Gahal”¹⁷³, “Ekklesia”¹⁷⁴, Church¹⁷⁵, “Katakomp”¹⁷⁶, “Şapel”¹⁷⁷ gibi ifadeler İbranice, Yunanca, İskoçyaca vb. dillerine ait olup Hıristiyanlığı ve Hıristiyanların oluşturdukları bütün cemaatleri çağrıştırmaktadır. Hıristiyanlığın varlığı kilise ile daha da ön plana çıkmıştır. Hıristiyanlar yaptıkları kiliseleri korumak için zaman zaman Roma İmparatorluğuna karşı çeşitli mücadele vermişlerdir. Ancak zaman içinde kilise etrafına yeni yapıların eklendiği görülmektedir. Bu yapıların bir kısmı dinî, diğerleri sosyal yapılardan meydana gelmektedir. Bu bağlamda kilise, dinî ve fiziki anlamda bir cemaat, bir ibadet yeri ve bir müessese olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim günümüzde inşa edilen kiliselerin yanına okullar, üniversiteler, hastaneler, eğitim ve kültür merkezleri, pansiyonlar vb. kurumlar da dâhil edilmiştir.

Hıristiyanlığın üç büyük mezhebine (Katolikler, Ortodokslar ve Protestanlar) göre yapılan kilisenin tanımlarına değinmek gerekirse; Katolik dogmasına göre “Kilise, İsa tarafından kurulan, temeli İsa olan ve İsa’ya inananların meydana getirdiği birlik, kutsallık, genellik, apostolluk kriterine sahip olan topluluk” olarak ifade edilmiştir. Ortodoks kesimin kilise tanımı -Katolik dogmasına yakın olmakla birlikte- birlik kriteri konusunda onlardan ayrılmaktadırlar. Protestan kilisesi ise Hıristiyanlıkta en reformist olanıdır. Onlara göre Kilise, “Allah sözünün sunuluşunu benimseyip sakramentlere

¹⁷³ Gahal: İbranice kökenli bir kelime olup Hıristiyanlıkta Hz. İsa’ya inananları ifade etmek için kullanılmaktadır.

¹⁷⁴ Ekklesia: Eski Yunanca kökenli bir kelime olmasıyla, cemaat, toplantı, vs. davet edilen Yunan halkına izafe edilmiştir. Geniş bir anlamda ise bütün inananlar topluluğunu için kullanılmaktadır.

¹⁷⁵ Church: “Tanrıya ait olan şey” demektir. İskoçya dilinde “Church” kelimesi “kirk” şeklinde yaygındır.

¹⁷⁶ Katakomp: Yunanca dilinde “kata” alt ve “tumba” mezar veya yeraltı mezarı kelimelerinden türetilmiştir. Roma’da kazılan bazı katakomplar Hıristiyanların toplanma yerleri amacıyla kazılmıştır.

¹⁷⁷ Şapel: kiliseden daha küçük boyutta ama aynı amaçlar için ve çoğu zaman mahalli bir kilise veya bir katedral dışında bina edilmiş Hıristiyanların ibadet veya toplanma yerleridir.

katılmak yoluyla toplanarak manevi hayatlarını, “İsa’yı Mesih olarak kabul etmek ve söyledikleri her sözle, yaptıkları her hareketle İsa’ya bağlılıklarını” göstermek” olarak tanımlamışlardır.¹⁷⁸

Kısaca belirtmek gerekirse kilise, Hıristiyanların cemaatin ayinlerini ve bütün uygulamalarını gerçekleştirdikleri yegâne mekânıdır. Yani Hz. İsa’ya inananların ibadet için toplandıkları yerler kilise olarak ifade edilmiştir.

B. HZ. İSA VE KİLİSE

Hz. İsa Yahudi bir kökene sahip olup Yahudi bir ailede yetiştirilmiş bir peygamberdir. Gençliğini de Yahudi bir toplumda yaşamıştır. Aynı zamanda bu topluma bir rehber olarak gönderilmiştir. Hz. İsa, kendisinden önce gelen peygamberlerin şariatlarından uzaklaşan Yahudi toplumun içinde Allah’ın kitabını ve güzel sözlerini yaymak için Allah tarafından görevlendirilmiştir. Ancak, önceki peygamberlerin maruz kaldığı gerek siyasi gerekse soysal sıkıntıların aynalarına Hz. İsa da maruz kalmıştır. Dolayısıyla onlar gibi o da tebliğini zor şartlar altında sürdürmüştür.

Geçmiş peygamberlerden bir kısmının, kendi kavimlerine Allah’ın kelamını aktardıkları zaman onlarla toplanabilecekleri her hangi bir mekânları yoktu. Bazen bir inananın evinde bazen de farklı mekanlarda gizli gizli buluşup peygamber kendilerine Allah kelamını aktarıyordu. Bunun için ölmeden önce peygamberlerin büyük bir kısmı Allah’ın emriyle kutsal mekânlar inşa etmişlerdir. Oysa Hz. İsa kendisinden önceki peygamberler gibi bir mabet inşa etmemiştir. Ancak ölümünden yıllar sonra ilk Hıristiyan mabedi Roma’da inşa edilmiştir. Hz. İsa’nın neden bir mabet inşa etmediği sorusuna karşılık, ya buna ihtiyaç hissetmediği veya Allah’tan böyle bir emir almadığı cevabı akla gelebilir. Nitekim mabet kültüründen yoksun bir kişi olmayan Hz. İsa, Yahudi bir toplumda doğmuş ve büyümüştür. Üstelik annesi Meryem, Kudüs’te bir mabede adanmış ve yıllarca mabet hizmetkârı olarak yetişmiştir. Dolayısıyla mabet kültürü Hz. İsa’ya yabancı değildi. Gençliğinde mabede gidip orada Yahudi din adamlarının meclislerine katılıp onlara sorular sormuş ve cevaplar vermiştir. Onun mabetle ilişkisini gösteren bir husus da şöyledir: Hz. İsa, Yahudi dininde kutsal olan

¹⁷⁸ Ahmet Güç, Dinlerde Mabet ve İbadet, 1. Baskı, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011, s. 159.

Cumartesi ayinlerinde cemaate vaaz verdiği için onun bir rahip olduğunu düşünenler de vardı.¹⁷⁹

Hız. İsa'nın bir mabet inşa etmemesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- Onun ilk cemaati Kudüs'teki sinagoglarda tek Tanrı'ya inanan Yahudi toplumundan oluşuyordu.
- İlk Hıristiyanlar Yahudi ibadet ve ayinlerine katılıyorlardı ve orada vaaz, dua, kutsal kitap okuma gibi ibadetlerden etkileniyorlardı.
- Hız. İsa Yahudi ibadet ve ayinlerine karşı da değildi. Sadece, Yahudilerin kutsal olanı gelir (kendi zenginlik) kaynakları haline getirmelerine karşı idi.
- Son olarak, Hız. İsa'nın Yahudi din adamlarıyla gereksiz diyaloglara girmekten kaçınmasının temel nedeni mevcut din arasında herhangi bir rekabet ve ayrışma yaşanmaması konusunda endişeleri olabileceği düşünülebilir.

Diğer taraftan Hız. İsa, Yahudiliğe karşı yeni bir inanç inşa etmemiştir. Fakat o, Yahudi toplumundaki dinî normları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan Yahudi önderlerine birçok konuda karşı çıkmıştır. Yahudi önderler ise, kendi konumlarını ve itibarlarını kaybetme endişesi sebebiyle, Hız. İsa'nın getirdiği dinin mesajını kabul etmemişlerdir. Hatta Yahudi baş hahamı Kayafa, "Bir kavmin yok olmasındansa, bir adamın ölmesi daha iyidir" demiştir.¹⁸⁰ Dolayısıyla Yahudiler Hız. İsa'nın getirdiği öğretiyi, kendi çıkarlarının zarar göreceği endişesiyle kabul etmemişlerdir.

Hız. İsa tebliğ faaliyetlerini kendi cemaati dışındaki kişilere de yaymayı başarmıştır. Onun farklı bir mabet anlayışı vardı ve irşat çalışmalarını ona göre yürütmüştür. Gelişen şartlar da Hıristiyan cemaatini yeni bir ibadet yerine ihtiyaç duymaya zorlamıştır. Bunun asıl sebebi de, Yahudi din adamlarının mabetlerini Hıristiyan cemaate yasaklamalarıdır. Yahudilerin İsa taraftarlarının mabetlerine girmelerini yasaklamalarından sonra İsa cemaatinde yeni mabet düşüncesinin temelleri atılmaya başlamıştır. Kısacası Hız. İsa kilise adında teşkilatlanmış bir mabet kurmamıştır. Sadece onları "Eğer yeryüzünde sizden iki kişi, isteyecekleri herhangi bir şey hakkında ittifak ederlerse, göklerde olan Babam tarafından kendilerine verilecektir. Çünkü iki veya üç kişi nerede benim ismimle bir araya toplanmış olursa, ben orada

¹⁷⁹ Güç, Mabet, s. 161.

¹⁸⁰ Güç, Mabet, s. 163.

onların arasında olurum”¹⁸¹ sözüyle onların bir araya gelmelerini ve kilisenin nüvesini teşkil edecek olan İsa cemaatini oluşturmalarını istemiştir.

C. HZ. İSA’DAN SONRA HİRİSTİYAN CEMAATİ VE KİLİSENİN DOĞUŞU

İsa Mesih’in bizzat hayattayken seçtiği ve kendisine çok yakın olarak bilinen 12 havarisi, onun yokluğunda irşat görevini devralmışlardır. Havariler birbirlerine bağlı kalmak ve rehberleri Hz. İsa’nın yokluğunda onun yolundan ayrılmamak için küçük bir cemaat olarak kalmaya devam etmişlerdir. Yahudi mabetlerine giderek orada ibadetlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Aslında din uygulamalar konusunda Yahudilerle kendileri arasında büyük farklar yoktu. Havarileri diğer Yahudilerden ayıran en önemli özellik ise, onların Mesih İsa’nın gelişine inanmış olmalarıdır.

Havariler, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinden sonra, ondan öğrendikleri tebliğ ve irşat çalışmalarına devam etmişlerdir. Böylece küçük bir gruptan büyük bir cemaat şekline bürünmeyi başarmışlardır. İşte havarilerin oluşturduğu küçük gruplar birer kilise, yani birer cemaat demektir. Onlar, sadece mabette değil bazen kendi evlerinde de toplanıyorlardı. Bölgeye hâkim olan Roma devleti, Hıristiyan nüfusunun az olması sebebiyle başlangıçta pek endişe etmemiştir. Yıllar boyunca küçük cemaatler olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Ancak, Pavlus’un Hıristiyanlığa girişinin akabinde havariler arasında ilk ihtilaflar baş göstermiş; havarilerle Pavlus arasında dinî tebliğ konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu gelişme Hz. İsa taraftarlarını ikiye ayırmıştır. Pavlus’un görüşlerini destekleyenler bir tarafta, Hz. İsa’nın kardeşi Yakub’un görüşlerini destekleyenler ise diğer tarafta yer almıştır. Başlangıçta tek bir inanç sistemi üzerinde toplanan cemaat zamanla birbirine zıt düşen görüş ve inanç sistemlerine sahip olmuştur. Pavlus’un önderliğini yaptığı Hıristiyan grubun çoğu putperest veya Yahudi kökenli olmayan kişilerden oluşuyordu. Hz. İsa’nın kardeşi Yakub’un destekleyicileri ise Yahudi olup kendilerine “Yahudi-Hıristiyan”¹⁸² ismi verilen inananlardan meydana geliyordu. Yakub ve onun destekleyicileri için, Hz. İsa sadece Yahudilerin kurtuluşu için gönderilmiş olup, onun getirdiği müjde Yahudi olmayanlara ulaştırılmamalıdır.

¹⁸¹ Matta, 18/17-20.

¹⁸² Güç, Mabet, s. 167.

M.S. 70 yılında Kudüs ve Beyt-i Makdis yıkılmış ve Hıristiyanlar Kudüs ve çevresine dağılmışlardır. Bir kısmı Kudüs'ten ayrılmak istemiyor fakat Roma İmparatorluğuna bağlı olduklarını gösteren resmi törene katılmayı da reddediyorlardı. Çünkü bu bağlılık veya biat töresine katılmak Roma İmparatoruna tapmayı gerektiriyor ve onun Hz. İsa'dan daha üstün bir konumda olduğu anlamına geliyordu. Hâlbuki Hıristiyanların inancına göre yeryüzünde Hz. İsa'dan daha üstün bir otorite yoktur. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Roma hükümeti, Yahudi-Hıristiyanların bu karşı duruşunu bir başkaldırı olarak algılamış ve Hıristiyanları üç asır boyunca radikal inanç tutumlarından dolayı baskı ve ölüme mahkûm etmiştir.¹⁸³ Roma devletinin cezalarına dayanamayıp canlarını kurtarmak ve inançlarını yaşamak isteyen Hıristiyanlar Kudüs'ten ayrılıp Akdeniz'in kenarlarına, Kuzey Afrika ve Suriye topraklarına göç etmişlerdir.

Roma hükümetinin bütün baskı ve zalimane uygulamalarına rağmen Hıristiyan nüfusu giderek artmıştır. Hıristiyanlara, M.S. 260 yılına kadar Roma topraklarında herhangi bir bina inşa etme veya mülke sahip olma izni verilmiyordu. Çünkü devlet tarafından yasa dışı bir dinin mensupları olarak kabul ediliyorlardı. Ancak M.S. 260'ta babası Publius Licinius Valerian'ın (M.S. 253 ve 260) yerine tahta geçen Gallienus'un siyaset değişikliğiyle Hıristiyanların bina, mezar vb. gibi mülklere sahip olmalarına izin verilmiştir. Hıristiyanlara tanınan bu ayrıcalıklar İmparator I. Konstantin zamanında daha ileriye taşınmıştır.

I. KONSTANTİN VE HİRİSTİYANLIK

A. KONSTANTİN VE KİLİSE

Şüphesiz ki Konstantin, Hıristiyanlığı, Roma devletinde var olan dinler arasında yasal bir din olarak tanıyan ilk hükümdardır. Hıristiyan bir anneden ve dinsiz bir babadan dünyaya gelmiş olan Konstantin'in Hıristiyan kilisesi ile olan ilişkisine ve kilise tarihindeki önemine değinmek konumuz açısından önem arz etmektedir.

Konstantin iktidara geçtikten kısa bir süre sonra kiliseyi kendi himayesi altına almıştır. Böylece Roma devleti, kilise cemaatleri için güvenli bir liman olmuştur. Konstantin, bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelen kiliseleri restore ettirirken bir kısmını da inşa ettirmiştir. Neticede, yürüttüğü kilise politikasıyla Roma Kiliselerini

¹⁸³ Güç, Mabel, s. 168.

pagan mabetleriyle eşit konuma getirmeyi başarmıştır. Yani kilise de diğer mabetler gibi devlet tarafından resmi olarak tanınmıştır. Dolayısıyla Hıristiyanlar, İmparator Konstantin'den önce dinî ritüellerini eda edebilmeleri karşılığında ağır ceza ve baskılara maruz kalıyorlarken Konstantin'in imparator olmasından sonra dinî açıdan önleri açılmıştır. Konstantin bununla da yetinmeyerek Hıristiyanların ibadet yapmak üzere kilisede toplanmaların izin vermiş, kiliseyi idari işlerinde serbest bırakmış ve kilise inşaatlarında kolaylık sağlamıştır. Nitekim Konstantin'in Hıristiyanları kilise yapmaları konusunda serbest bırakınca Roma'nın birçok bölgesinde çok sayıda yeni kiliseler inşa edilmiştir. Mesela: Roma'nın Latran eyaletinde bilinen en eski kutsal yapılar, IV. yüzyılda yapılan St. Yohannes ve V. yüzyılında yapılan St. Sabin Kiliseleridir.¹⁸⁴

Hıristiyanlık tarihi Roma'da, Konstantin'den önce ve Konstantin'den sonra diye ikiye ayrıldığında, Konstantin'in kilise tarihinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu daha net bir şekilde görmek mümkün olacaktır.¹⁸⁵ Keza Hıristiyanlığın yayılışı, Konstantin'den önce ve Konstantin'den sonra diye ikiye ayrıldığında ve iki dönem arasında bir mukayese yapıldığında da, Hıristiyanlığın Konstantin döneminde atılan adımlarla pek çok bölgeye hızlı bir şekilde yayıldığı da bariz bir şekilde görülecektir. Bütün bu gelişmeler İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlık tarihinde çok büyük bir faktör olduğuna işaret etmektedir. Konstantin'in, kiliselerin çoğalması ve Hıristiyanlığın Roma'da yayılarak kökleşmesi yolunda sarf ettiği emeğe bakılarak, aşağıda yer alan başarılarından söz etmek mümkün olacaktır:

- Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi veya Kamâme Kilisesi onun döneminde yapılmıştır.
- Roma'daki Kurtarıcı Kilise yine onun zamanında yapılmıştır.
- Konstantin, inşaatına Roma Sirk Meydanında başlanan ve dört bin (4.000) kişi kapasitesine sahip Aziz Petrus Bazilikasının inşası için önemli miktarda para vermiştir.
- Pazar günü onun tarafından kutsal gün olarak ilan edilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Güç, Mabet, s. 170.

¹⁸⁵ Fatih Özçelik, Vita Constantini (Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 10.

¹⁸⁶ Jones, Later Roma Empire, s. 91.

İmparator Konstantin birden fazla kilise inşaa ettirmiştir. Bazen bu kiliseleri tarihi bir olay ile irtibatlandırarak yaptırmıştır. Mesela St. Petrus Bazilikasını, Roma Devletinin öldürdüğü Hıristiyanların hatırasına yaptırmıştır. Roma Piskoposlarının zaferini tarihe geçirmek istediği için de St. Petrus Bazilikası'nı inşa ettirmiştir. Konstantin aynı zamanda Roma Kilisesi'nin devrimcisi olarak görülmüştür. Çünkü o, Roma halkını saptıran ve gerçek Hıristiyanlıktan uzak olan kiliseleri kapattırması fakat çok sayıda büyük arsaları kiliseye bağışlamıştır. Konstantin, birleştirilmiş bir Roma inşa etmeyi hayal ediyordu fakat kendi içindeki mücadeleler yüzünden giderek artan kilise görüş ayrılıkları İmparator Konstantin'i devamlı bir şekilde meşgul etmiştir. Çözüm olarak da kilisenin dogmatik (akide) esaslarının meselelerine doğrudan kendisinin müdahil olması gerektiğini anlamıştır. Bu nedenle M.S. 325 yılında İznik'te, Roma'nın kontrolünde olan bütün kilise piskoposlarını toplamıştır. İznik Konsilini düzenlemek suretiyle kendisinden sonraki devlet adamları için bu anlamda iyi bir örnek teşkil etmiştir. Bununla birlikte Hıristiyanlığa olan mensubiyetini daha da ön plana çıkarmış ve Hıristiyanlığı bütün Roma İmparatorluğunda adım adım meşrulaştırmıştır. Ancak Konstantin'in, birleşmeleri için sarf ettiği bütün çabalara rağmen, Roma kiliselerinin tamamını birleştirmek bazı siyasî, kültürel ve ideolojik etkenlerden dolayı mümkün olmamıştır.¹⁸⁷ Konstantin'in Hıristiyanlık tarihindeki yeri tartışmasız olarak kabul edilmesine rağmen, samimi bir Hıristiyan olup olmadığı hususu hep tartışıla gelmiştir.

B. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN İNANÇ MESELESİ

İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlık tarihine en önemli figürlerden biri olarak geçmiş olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. O, Hıristiyanlığın devlet ile ittifak sürecini başlatıp yürüten kişidir. Hıristiyanlığa sağladığı büyük imkânlar sebebiyle bazı Hıristiyanlar onu bir aziz olarak görmüşlerdir. Çünkü kendisinden önce hiçbir Roma İmparatoru Hıristiyanlığı bir din olarak benimsememiştir.¹⁸⁸ Fakat bazı araştırmacılar, Hıristiyanlara çeşitli imkânlar sağlamanın arkasındaki niyet ve düşünceleri konusunda farklı yorumlar yaparak fikirlerini beyan etmişlerdir. Bunların bir kısmı İmparator Konstantin'in putperest yönüne dikkat çekerken, bazıları da onun Hıristiyanlığa geçiş sürecine ve Hıristiyanlığa sağladığı katkılar üzerinde durmuşlardır. Neticede Konstantin, bir kesim tarafından başarılı görülürken bir kesim tarafından da Roma

¹⁸⁷ Jones, Later Roma Empire, "Constantine" başlıklı bölümünde, 77-111 sayfalar arasından yaralandım.

¹⁸⁸ Özçelik, a.g.e. , s. 6.

atalarının kültürü olan pagan kültürünü yok saymakla suçlanmıştır. Mesela ilk dönem Bizans tarihçilerinden Zosimus¹⁸⁹, “Noa Histoiria”¹⁹⁰ adlı eserinde İmparator Konstantin’e yönelik birçok eleştiride bulunmuştur.

Konstantin’in gerek Hıristiyanlığı resmen devletin himayesine alması gerekse Roma kontrolündeki bütün kiliselere lütfettiği imtiyazlar, dinî çıkarlar üzerinden mi yoksa siyasî çıkarlar üzerinden mi hareket ettiği hususunda tarihçileri ciddi münakaşalara sevk etmiştir. Öyle ki, bu tarih uzmanlarının ellerinde İmparator Konstantin’in ancak dinî çıkarlar sebebiyle Hıristiyanlığa girdiğini ispatlayan delilleri olduğu kadar, yalnızca siyasî çıkarlar için Hıristiyanlığı kabul ettiğini gösteren deliller de vardır.¹⁹¹ Bu konuda iki tarafı da haklı çıkaracak yeterince delil kendilerinde bulunmaktadır. Buradaki mesele İmparator’un inancıyla alakalıdır. Fakat Konstantin’i anlamak, ancak onun nasıl bir dönemde yaşadığı, Hıristiyanlara karşı nasıl davrandığı, putperestlikten Hıristiyanlığa nasıl geçtiği ve nasıl bir dinî anlayışa sahip olduğu şeklindeki sorulara kapsamlı bir şekilde açıklık getirmekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla burada, “Konstantin gerçekten samimi bir Hıristiyan mıydı?” sorusunu sormak gerekmektedir.

1. Samimi Bir Hıristiyan Olarak İmparator I. Konstantin

Bilindiği üzere Roma devleti, İmparator I. Konstantin dönemine kadar İmparator Diocletianus’un kurduğu tetrarşi (dörtlük) sistemiyle yönetiliyordu. Ancak onun M.S. 305 yılında kendi iradesiyle yönetimden çekilmesinin ardından Roma’daki siyasi rekabetler yükselmeye başlamıştır. Konstantin’in babası Konstans Klor imparator oldu fakat M.S. 306 yılındaki ani ölümünden sonra Konstantin, babasının yerine geçerek Batı Roma’nın imparatoru oldu. Roma’nın batısında tek hâkim olmak için Maxentius’a karşı girdiği mücadeleden M.S. 312 yılında muzaffer çıktı ve bir şekilde ilk hedefine ulaştı.¹⁹² Konstantin’in elde ettiği bu zafer kendisine Hıristiyanlığın kapılarını da açtı.

¹⁸⁹ Zosimus, İmparator Anastasius’un (M.S. 491-518) döneminde yaşamış ve pagan kültüne aşırı bağlı olarak bilinen ünlü bir ilk dönem Bizans tarihçisidir.

¹⁹⁰ Kemal Bozkaya, *Bizans Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan XI. Yüzyıla Kadar)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 51.

¹⁹¹ Çelik, a.g.e. , s. 14.

¹⁹² Çelik, a.g.e. , s. 13.

Roma'nın ünlü iki Hıristiyan yazarı olan Lactantius¹⁹³ ve Eusebios¹⁹⁴, Konstantin'in samimi bir şekilde Hıristiyanlığı kabul ettiğini savunanlardandır. Kilisenin bu iki yazarı, Konstantin'in, M.S. 312'de Maxentius¹⁹⁵ ve M.S. 324'te Licinius'a karşı yaptığı savaşların onun din değiştirmesinde yani Hıristiyanlığı seçiminde çok önemli birer faktör olduğu konusunda hemfikirdirler. Lactantius, İmparator Konstantin'in, Maxentius'a karşı savaşmadan önce zafer yolunu ifşa eden önemli bir rüya gördüğünü aktarmıştır. Rüyasında, tanrının kutsal işaretini askerlerin kalkanlarının üzerine koymasına dair bir emir almıştır. Böylece bu kalkan üzerindeki kutsal işaretle ordusu onun arzu ettiği zaferi elde etmiştir.¹⁹⁶ Eusebios'un, "Vita Constantini" adlı eserinde naklettiği üzere, Konstantin bir rüyasında da, "Bu işaretle kazanmalısın"¹⁹⁷ ifadesi ile güneşin üzerinde ışıktan yazılı bir haç gördüğünü ve İsa'nın işareti taşıyan bir sancağı yaptırdığını görmüştür.¹⁹⁸

Bazı araştırmacılar da, İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlığı meselesiyle ilgili şüpheleri ortadan kaldırmak için onun yaşadığı dönemi incelemişlerdir. Roma'da, iktidara gelen devlet adamlarının adet olarak taptıkları özel tanrıları vardı. Konstantin bu tanrılara saygıdan öte başka bir şey yapmıyordu. Eğer bu çerçevede rasyonel olmak gerekirse, devletini güçlü kılmak için çarpıman İmparator Konstantin'in, kendi dönemindeki toplumun en zayıf kesimini oluşturan Hıristiyanlara sahip çıkmasının

¹⁹³ **Lactantius** (M.S. 240-320): Erken dönem Hıristiyan yazarlarından biridir. Özel hayatıyla ilgili fazla bilgi olmamasıyla birlikte Diocletianus döneminde yaşadığını tahmin düşünülmektedir. İmparator tarafında Kuzey Afrika'dan Nicomedia'ya retorik (hitabet) hocası olmak üzere getirilmiştir. Daha sonra Hıristiyan olunca görevinden uzaklaştırılmıştır. "De Mortibus Persecutorum" adlı kitap onun en önemli eseridir. Bu kitapta Hıristiyanlara zulüm eden imparatorların Tanrının gazabına nasıl uğradıklarını ele işlemiştir. Bu nedenle Hıristiyanların Konstantin öncesi maruz kaldıkları işkencelerle alakalı değerli bilgiler muhteva etmektedir. Bilgi bkz. Yunus Kaymaz, "Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi", Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVI, S. 29, (2014), s. 216.

¹⁹⁴ **Caesarea'lı Eusebios / Eusebios Pamphili (M.S. 260-339)**: Hıristiyanlık tarihinde erken dönem bir tarihçidir. Genç yaşta öğrenciliğe başlamıştır. Caesarea'de (Kayseri) hem hocası hem de arkadaşı olan Pamphilus'la birlikte ömrünü İncil çalışmalarına ve Hıristiyan tarihine adanmışlardır. Hıristiyanlıkla alakalı kitapları toplayıp Kayser'de çok zengin bir kütüphane oluşturmuşlardır. M.S. 313 ve 314 yılında Kayser piskoposluğuna atanmıştır. Origen geleneğinin mirasçısı olarak kabul edilmektedir. Çünkü Origen'in yolundan giderek o da Kutsal Kitap yorumu ve metin kritiği yapmıştır. Eusebios, aynı zamanda imparatorluğun sarayında, Konstantin'in en yakın piskoposlarından biridir. Bu yüzden "Vita Constantini" adlı eserinde Konstantin'in hayatını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Bu eserin dışında Kilise Tarihi ve Filistin hakkın kitap da yazmıştır. "Kilise Tarihi" adlı kitap onun en önemli eseri olarak tarihe geçmiştir. Bilgi için bkz.. Bozkaya, *Bizans*, s. 43-44; Bkz. Kaymaz, "Büyük Constantin", s. 217.

¹⁹⁵ Vogt, a.g.e. , s. 6.

¹⁹⁶ Lactance, *De La Mort Des Persécuteurs*, 44, Traduit pas Jean-François Godescard, Paris : Chez Le Clere, 1797, s. 77-79.

¹⁹⁷ Eusebius, *Life of Constantine*, II/28.

¹⁹⁸ Vogt, a.g.e. , s. 4.

güçlü bir sebebi olmalıdır.¹⁹⁹ Çünkü o dönemde Roma’da azınlıkta olan Hıristiyanlar hem siyasî hem de sosyal hayat açısından toplumun alt tabakasıydılar.²⁰⁰ Askerliğe kadar Roma devletinin tamamı pagan otoritelerin kontrolündeydi ve Hıristiyanlar bunlar için büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Fakat Konstantin Hıristiyanların tanrısının gücünü idrak etmiş olmalı ki bu yüzden onlara sahip çıkmıştır. Neticede Konstantin, yükselişinde belli bir siyaset izleyerek Hıristiyanları kendine çekmeyi başarmıştır.

Konstantin Roma’nın tek hâkimi olduktan sonra Hıristiyanlara sayısız imtiyazlar sunmaya başlamıştır. Bunu net olarak M.S. 312 ve 313 yılları arasında Kartaca Piskoposu Caecilian’a ve Afrika Valisi Anullinus’a yazdığı mektuplarında görmek mümkündür.²⁰¹ Nitekim Konstantin’in M.S. 313 yılında Caecilian’a yazdığı mektup şöyledir:

“Augustus Konstantin’den Kartaca Piskoposu Caecilian’a.

Oysa ben, Africas, Numidias, Mauretania gibi bütün eyaletlerde bulunan meşru ve Kutsal Katolik kilisesinin belirli hizmetkârları için bir kısım harçlık ayrılmasına dair aldığım kararı Afrika muhasebecim Ursus’a muhterem zatınıza 3.000 Folles ödemesi için talimat mektubu yazdım. Böylece Siz de yukarıda bahsi geçen para miktarı size ulaşınca, Hosius’un kanalıyla sana ulaştırdığım listedeki insanların yer aldıkları şekilde dağıtılması için harekete geçebilirsiniz. Bütün bu insanlara yönelik benim bu dileğimi yetersiz olduğunu düşünürsen eğer, hiç tereddüt etmeden ihtiyaç neyse derhal bizim mali işlere bakan Heraclides’ten talep edebilirsiniz. Çünkü muhterem zatınız her hangi bir ödeme ondan istediğinizde hiç vakit kaybetmeden size ödemesi için özellikle ben kendisine talimat verdim. Bilesiniz ki, sahip oldukları bazı inançlardan hareket ederek Katolik Kilisesinin cemaati arasında fitne sokmaya çalışan bazı huzursuz gruplar olduğunu öğrendiğimde, Anullinus valime ve yardımcısı Patricius’a şahsen, bütün vazifeleri bir yana bu fitnecilere daha çok takip etmeleri ve

¹⁹⁹ Arnold Hugh Martin Jones, Constantine and the Conversion of Europe, London: Hodder and Stoughton Limited (for The English Universities Press), 1948, s. 79.

²⁰⁰ Jones, Constantine, s. 79.

²⁰¹ Jones, Constantine, s. 80 ; Jones, Later Roma Empire, s. 89.

*onların gayri meşru gayelerine varmamaları için izin vermemelerine dair talimat verdim. Böylece, çalgın iddialarına ısrarcı bir grup görürseniz eğer hiç çekinmeden burada bahsi geçen iki yetkilime bunu bildiresiniz ki bu konuda kendilerine bıraktığım emirlerimi yerine tam getirsinler. Tanrı seni uzun yıllar korusun”.*²⁰²

Konstantin, yazmış olduğu mektupla Katolik Kilisesinin giderleri için devletin bütçesinden bir pay ayırarak, imparatorluğun kiliseye olan desteğini bir şekilde göstermiştir. Ayrıca Hosius gibi Hıristiyan bir Piskoposun Konstantin’in hizmetinde olması da, imparatorun kendisinin bu dine ne kadar yakın olduğunu bir delili olarak kabul edilmektedir.²⁰³

Konstantin’in, Valisi Anullinus’a yazdığı bir başka mektubu da şöyledir:

“Selam, değerli Anullinus,

*Sevgili Anullinus, Doğamızdaki iyilik sevgisinin gereğince ki bizler, başkaların bizde olan hakları ne varsa kendilerine iade etmek konusunda yalnızca çekinmediğimiz gibi bunları kendilerine geri vermeyi bile dileriz. Dolayısıyla bu mektubu alır almaz derhal birçok eyaletin Katolik kilise Hıristiyanlarına ait olup lakin kaptırılarak ya bazı vatandaş ya da başka kişilerin ellerine geçen bütün Kiliselerin mal ve mülklerini iade etmeni isteriz. Çünkü kiliselerin eskiden sahip olup ta el konulan ne varsa iade edilmesi konusunda karar verdik. Bu sebeple, bize olan sadakatle birlikte sana verdiğimiz bu emrin ehemmiyetini anladığını aşikârdır ve acilen kiliselerin bahçe, bina ve bütün diğer mallarını iade et ki biz de seni önemli vazifelerin yerinde getirilmesinde itaatkâr biri olarak tanıyalım. Elveda değerli ve sevgili Anullinus”*²⁰⁴

İmparator bu mektubuyla da, zulüm ve baskı görmüş Hıristiyanların yaralarını sarmaya çalışmış; yapılan yanlışlıkları da şu şekilde düzeltmek istemiştir:

²⁰² Jones, Constantine, s. 81.

²⁰³ Jones, Constantine, s. 82.

²⁰⁴ Jones, Constantine, s. 82.

“Selam, değerli Anullinus.

Oysa bazı hususları göz önünde bulundurduktan sonra, içinde göğün Yüce Sahibinin saygısı ve kudretinin yâd edildiği mabetlerin ibadete kapatılması devletimizin bekası için düşündüren ve endişe veren derin tehlikelere yol açtığını görüyoruz. Aynı mabetler yasal haline getirildiğinde ve bizim korumamızın altında olduğu süreçte olağanüstü bir şekilde Roma'nın namına ve Romalıların gündelik hayatlarında büyük servetler ve refahlar kattı. Bütün bunları bağışlayan ilahi rızadır. Değerli Anullinus, bu yüzden ilahi rızası adına mabetlerin özel hizmetkârlığına kendini adanan ve bunu kutsal bir görev olarak yapan adamların gayretleri ödüllerle karşılanması gerektiği hususunda karar verdik. Bu nedenle ben, senin eyaletinde Caecilian'ın başında bulunduğu Katolik kilisesinde senin güvendiğin ve sana tabi olan kişiler ve genelde kilisenin özel hizmetkârları olarak “Cleric” adını taşıyan adamların kilise işlerinden hariç her türlü kamusal görevden muaf olmalarını arzu ediyorum. Tanrının hizmetinden başka işlerle meşgul olmaları onları günahkârlığa sevk edip O'nun hak ettiği saygıyı eda etmeden, O'nun yolundan saptırabilir. Bağımsız bir şekilde Tanrının hizmetinde olmalıdırlar çünkü O'na ibadet etmeleri, bana göre, devletimiz için Tanrının sınırsız lütfülerini sağlayacaktır. Elveda değerli ve Sevgili Anullinus”

205

Konstantin, Anullinus'a ikinci yazısında Hıristiyanların yaptıkları ibadetlerin devletin ayakta kalması ve Romalıların refahı için ne kadar mühim olduğunu ortaya koymuştur. Hıristiyanlara yönelik gerçekleştirilecek herhangi bir baskı veya zulmün ülkenin istikrarını bozabileceğini anlamıştır. Devletin kaderi Hıristiyanların Yüce Tanrısının gözetimindedir. Bu sebeple devletin her yerinde huzurun daim olması için imparator, kilise ve kilise cemaatine sahip çıkmayı gerekli bulmuştur.²⁰⁶

²⁰⁵ Jones, Constantine, s. 83.

²⁰⁶ Jones, Constantine, s. 83.

İmparator, Roma'yı ele geçirip tek hâkimi olduktan sonra Kiliselerin mallarını iade etmekle kalmayıp Roma ve diğer eyaletlerin piskoposlarına dokunulmazlık statüsü vererek onun Hıristiyanlığıyla ilgili şüpheleri ortadan kaldırmıştır.²⁰⁷

İmparator I. Konstantin'in samimi bir Hıristiyan olduğunu gösteren bir diğer husus da, Milvian Köprüsü savaşında askerlerin miğferlerinin üzerinde yer alan ve tanrı işareti olarak yorumlanan bir monogram sembolün hikâyesidir.²⁰⁸ İmparatorun tanrı işaretiyle alakalı gördüğü vizyon hakkında Katolik Kilisesinin temel kaynaklarını ortaya koyan iki ünlü yazar olan Eusebios ve Lactantius birbirine çok yakın rivayetlerde bulunmuşlardır. Her ikisi de Milvian Köprüsü Savaşı'ndan önce imparatorun bir rüya gördüğü konusunda hemfikir olmuşlardır. Ancak rüyanın yorumunda az da olsa birbirinden farklılık meydana gelmiştir.

Eusebios, Konstantin'den bizzat işittiği bir hikâyeyi aktarmış ve şöyle demiştir: “Uzun yıllar sonra muzaffer imparatora en yakın hizmetkârlarından biri olduğum sıralarda, kendisi bana bu hikâyeyi yemin ederek anlattı”. Hikâyeye göre Konstantin, yazar Eusebios'a siyasi rakibi ve büyü konusunda usta olan Maxentius'a karşı savaş planları hakkında endişeli olduğunu ve zafer elde etmek için babası Constantius'la birlikte yıllar önce ibadet ettikleri tanrının yardımı için sürekli dua ettiğini söylemiştir. İmparator, bir akşam askerleriyle birlikte bir yerde yürürken kendi gözleriyle güneşin üzerinde ışıktan bir haç ve gökyüzünde, “bu fethinde” yazılı bir ifade gördü. Askerleri de bizzat buna şahit olmuşlardır. Konstantin, ertesi gece de rüyasında Hz. İsa'yı görmüş ve İsa ona, daha önce gökyüzünde gördüğü işareti ordusu için bir sancak olarak kullanmasını emretmiştir. Hemen ertesi gün Konstantin, usta demirciler ve taş zanaatkârları toplayarak kendi gözetiminde Labarum işareti yaptırmıştır.²⁰⁹ Konstantin bu hikâyeyi herkesten gizli tutmuş ancak kendisine en yakın saray hizmetçisi Eusebios'a anlatmıştır.

Joseph Vogt, İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığını savunanlardan biridir. Onun ortaya koyduğu görüşlere de değinmekte fayda vardır. Eusebios ve Lactantius'un metinlerine imparatorun ölümünden çok sonradan ilaveler yapıldığını savunanlara karşı çıkan Joseph'e göre kilisenin iki yazarı rivayetlerinin dördüncü yüzyılda başka

²⁰⁷ Jones, Constantine, s. 92-93.

²⁰⁸ Jones, Constantine, s. 94.

²⁰⁹ Jones, Constantine, s. 95.

yazarlarca bilindiğini ortaya koymuştur. Özellikle Eusebios'a göre Konstantin'in zafer işreti olan Konstantin Monogramı'nın M.S. 325 yılında Konstantin'in bir sikkesi üzerinde bulunduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Yani bahsedilen işaret muzaffer imparatorun miğferinin üstünde yer almıştır. Lactantius ve Eusebios metinleri bazen farklı şeyler aktarırsalar da her iki yazarın da hemfikir olduğu esas nokta imparatorun rüya konusu olmuştur. Hem Lactantius hem de Eusebios'a göre imparatora rüyasında gösterilen işaret alelâde haçtır."²¹⁰

Konstantin'in, siyasi rakibi Maxentius ile olan iktidar mücadelesi kritik bir noktaya yükselmiştir. Maxentius'un ordusu Severus ve Galerius'un ordularını yenmiş ve bu yüzden Konstantin'den daha büyük bir orduya sahip olmuştur. Konstantin ise güneşin kutsallığına inananlardan olup bu sürecin zafer ile sonuçlanması için dua edip durmuştur.²¹¹ Dualarının sonunda güneşten bir mesaj almıştır. O mesaj ise Hıristiyanların sembolü olan haçtır. Bu nedenle imparator, Hıristiyanların Tanrısı ile güneş arasında bir bağın olduğunu düşünmüştür. Çünkü o, Tanrının kutsal işaretini güneş ışığı kanalıyla görmüştür.²¹²

Konstantin, Kilise ve piskoposlar aracılığıyla değil, Yüce Tanrının hidayetiyle Hıristiyanlıkla müşerref olmuştur. Bu nedenle kendisine göre bir din anlayışı mutlaka vardı. Kudretli bir Tanrı arayışında olan Konstantin neticede Hıristiyanların Tanrısının yardımıyla Maxentius'a karşı olağanüstü bir zafer elde etmiştir. Ancak düşmanına karşı gösterdiği bu başarıda mukaddes bir destekten faydalandığı açıktır. Bu yüzden zaferin devamı ve Tanrıya şükranlarını sunmak için Cortoba Piskoposu Hosius'u (Osius, Ossius) devletin dini meselelerinde baş müşavir olarak atamıştır. Roma'nın dini meselelerini Hosius'a danışıyordu. İmparatorun Hıristiyanlık hakkında piskoposlar kadar herhangi bir altyapısı yoktu fakat Hıristiyanlara yönelik olarak yaptığı bütün hizmetleri kendi hür iradesiyle yapmıştır.²¹³

Konstantin'in dini duruşu konusuna açıklık getiren bazı hususlara bakıldığında onun Hıristiyan olduğuna dair tereddütler ortadan kalkıyor gibi görünmektedir. Mesela, M.S. 318 yılında Roma vatandaşlık hakkı ancak imparatorluğun görevi iken mahkeme,

²¹⁰ Vogt, a.g.e. , s. 5.

²¹¹ Zosimus, II/16.

²¹² Jones, Constantine, s. 96-97.

²¹³ Jones, Constantine, s. 98.

hâkimlerini piskoposlardan oluşturup artık bu görevin kilise tarafından devam ettirileceğine ve bu konuda sadece kilisenin sözünün geçerli olacağına dair bir emirname çıkartmıştır.²¹⁴ Benzer şekilde, M.S. 319 ve 320 yılları arasında Roma'da kehanet işlerini yasaklayan üç kararname yayımlanmış; kâhinliğe ısrarcı birisi yakalanırsa cezasının diri olarak yakılmak olacağını, evinde bir kâhin misafir edenin de evine el konulacağını ve ev sahibinin bütün ailesiyle birlikte sürgüne gönderileceğini bildirmiştir.²¹⁵ M.S. 321 yılında kiliselere vakıf gibi bağış alma veya para toplama hakkı tanımış ve piskoposları vergiden muaf tutmuş;²¹⁶ kilise içinde piskoposun huzurunda kölelerin azat edilmelerine ve ardından koşulsuz olarak o kölelerin Roma vatandaşı olmalarına dair kilise idaresine onay vermiş; dahası kilisenin ruhban sınıfının sahip oldukları köleleri azat etmeye de teşvik etmiştir.²¹⁷ Aynı zamanda Konstantin fakirlere, öksüz ve dul kadınlara maddi yardımda bulunmuştur. Ceza olarak uygulanan çarmla germe ve mahkûmların yüzlerine demir mührün vurulmasını yasaklamıştır. Kanlı bir eğlence olan gladyatör oyunlarını yasaklayıp yerine at arabaları yarışmasını koymuştur. Konstantin M.S. 320 yılında, aile yapısını korumak adına karı-koca arasındaki boşanma şartlarını daha da zorlaştırmıştır. M.S. 321 yılında Pazar günlerini tatil günü olarak ilan etmiştir.²¹⁸ Ruhban sınıfını genel hizmetlerden muaf tutmuş, onlara özel haklar tanımış ve Hıristiyanları putperest şenliklerine katılmaktan muaf tutmuştur.²¹⁹ Ancak, geçmişte tanıklık ettikleri diğer İmparatorlara nazaran Konstantin'in onlara gösterdiği bu ilgiyle Hıristiyanları kucaklayarak sahip çıktığını söyleyenler de olmuştur. O, Roma'nın her yerinde Hıristiyanlığın yayılması karşısındaki bütün sınır ve engelleri kaldırmıştır.

Bazı araştırmacılar Konstantin'in Pontifex Maximus unvanından vazgeçmemesini gerekçe göstererek onun samimi bir Hıristiyan olmadığını savunmuşlardır. Fakat imparator bu ismi yalnızca siyasî bir amaçla taşımaya devam etmiştir. Roma imparatorları geleneksel olarak bu ismi taşısa da pagan kültlerine katılmak zorunda değillerdi. Bu ismi taşıyan kişi devletin bütün dini işlerini yakından takip edebilme yetkisine sahipti. Bu arada Konstantin'in yaşadığı dönem Roma'da aynı anda muhtelif kulte birden inanmanın tabii bir şey olduğu "synkretismus" olarak adlandırılan

²¹⁴ Çelik, a.g.e. , s. 18.

²¹⁵ Jones, Constantine, s. 99-101.

²¹⁶ Çelik, a.g.e. , s. 17.

²¹⁷ Jones, Constantine, s. 99.

²¹⁸ Jones, Constantine, s. 99-100.

²¹⁹ Çelik, a.g.e. , s. 17.

dönemiydi.²²⁰ Bu nedenle Konstantin, uzun bir müddet güneş kültürüne ısrarla bağlı kalmıştır.

İmparator I. Konstantin'in Hıristiyanlığının savunuculuğunu yapan Joseph Vogt'e göre, imparatorun Hıristiyanlığı konusundaki önemli bir husus da, zaferden sonra onun Hıristiyanlığa karşı nasıl bir davranış sergilediğidir. Bu konuda Eusebios, Athanasius ve birkaç yazarın belgelerinden ve imparatorun emirnamelerinden bazı bilgiler kaydedilmiştir. Joseph Vogt'e göre, M.S. 312 yılındaki imparator vesikaları Afrika vilayetlerindeki dinî durumla ilgilidir.²²¹ O zamanlarda Donatistler Büyük Kilise'den (Hıristiyan cemaatinden) ayrılmaya başlamışlardı. M.S. 313-316 yılları arasındaki vesikalardan İmparatorun şahsen kendisinin, Hıristiyan kilisesinin bu meselesiyle ilgilenmiş olduğu sonucunu vermiştir.

Joseph Vogt'e göre İmparator Konstantin, Hıristiyanlığa bağlanmış olduğu gönlüyle imparatorluk görevine yeni bir görüş, yeni bir renk kazandırmıştır. Tanrı'ya inanan bir hükümdar olarak Konstantin'in ilk vazifesi insanların gerçek dine (Hıristiyanlığa) yönelmelerini sağlamak olup Roma devletinin ilk Hıristiyan İmparatoru olarak kendisini misyonerlikle görevlendirmiştir.²²²

İmparator Konstantin güçlü bir Roma devleti inşa etmeyi hedefliyordu. Onun için her şeyden önce ülke içinde birlik ve bütünlüğü sağlamak gerekti. Şüphesiz imparator için siyasi hedeflerden daha önemli bir hedef yoktu.²²³ Bu yüzden o, devlet içinde nice baskı ve zulme rağmen hızla yayılan Hıristiyanlığın devletle barışması için ilk adımları atma kararı almıştır. Kilise ve devlet arasındaki çatışmalara son vermeden barışı sağlamanın pek mümkün olmadığını anlayan İmparator Konstantin, Licinius ile anlaşıp devlet içinde barış ve huzuru temin edecek önemli bir ferman²²⁴ yayımlamayı kararlaştırmışlardır.²²⁵ Bu fermanın konusu ileride teferruatlı bir şekilde ele alınacağı için burada imparatorun Hıristiyanlık macerasına devam etmek uygun olacaktır.

²²⁰ Eusebios, *Life of Constantine*, İngilizceye Çeviren: Averil Cameron, Stuart G. Hall, ABD: Oxford Clarendon Press, 1999, s. 44-45; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 7.Baskı, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 2011, s. 43; Çelik, a.g.e. , s. 17.

²²¹ Vogt, a.g.e. , s. 6.

²²² Vogt, a.g.e. , s. 6.

²²³ Georg Ostrogorsky, a.g.e. , s. 43.

²²⁴ Bu ferman "Milan Fermanı".

²²⁵ Çelik, a.g.e. , s. 13.

İmparator ve askerleri için kutsal bir sembol olan haça yeni bir anlam yüklediler. Haç işareti, Hıristiyanların önemli bir kısmı için, İsa'nın dünyaya geri dönüşü ve dünyanın sonu yani kıyamet günü olayını çağrıştıran bir işaretten başka bir şey değildir. Fakat ordunun ilk komutanı olarak İmparator Konstantin, dini kurtuluşu sembolize eden bu işareti ordusu için bir zafer ve güç sembolü olarak değiştirmiştir.

Konstantin M.S. 312 yılındaki zaferden sonra Hıristiyanlığı kendi şahsi iradesiyle kabul etmiştir. Sonraki yıllarda ise Arius ve taraftarlarına karşı yürütülmüş mücadeleler hakkındaki mektup, vesikalar ve “Vita Constantini”den alıntılar sahte olarak gösterilmiştir. Henri Grégoire, imparatorun bazı mektup ve emirnamelerinin daha sonra ilave edildiğini dile getirmiştir. Fakat Ivar Heikel ve Norman Baynes gibi bilginler bu vesikaların asli suretlerinin olduğunu filolojik ve objektif sebeplere dayanarak savunmuşlardır.²²⁶ İmparatora ait vesikaların sahte olmadığı kanaatini kuvvetlendiren bir diğer gelişme de bir papirüsün bulunmasıdır. İngiliz bilgin Arnold Hugh Martin Jones²²⁷, Konstantin zamanında yazılmış ve Londra’da bulunan bir papirüs üstünde, Konstantin’in M.S. 324 zaferinden sonra doğudakilere gönderdiği emirnamenin bir parçasının bulunduğunu açıklamıştır.²²⁸

Sonuç olarak, Konstantin’in samimi bir Hıristiyan olduğunu savunanlar genellikle Milvian Köprüsü Savaşı’ndan önce gördüğü vizyona bağlayarak kanıtlamaya çalışmışlardır. Hıristiyanlıkta genel bir kabul görmüş husus şudur ki, Pavlus’un vizyonundan sonra en önemli ikinci vizyon Konstantin’in Milvian Vizyonudur. Zira Eusebios’un “Life Of Constantine” adlı eserinde, Maxentius’a karşı savaşa hazırlanırken düşmanın sihirbaz gücünden kaynaklanan bir endişesinden dolayı İmparator Konstantin Tanrıya dua ettiğini ve yaşanan olayı kendi ifadeleriyle Eusebios’a şöyle aktarmıştır:

“Güneşin tepede olduğu bir gün gökyüzünde güneş ışığından oluşan birkaç işareti (Labarum veya Chi-Rho) gördüm ve altında güneşten bir yazıyla -bununla zafere ulaşacaksın- yazıyordu”.²²⁹

²²⁶ Vogt, a.g.e. , s. 6.

²²⁷ Arnold Hugh Martin Jones, 1904 ve 1970 yılları arasında yaşamış ünlü bir İngiliz tarihçi.

²²⁸ Vogt, a.g.e. , s. 7.

²²⁹ **Labarum (Chi-Rho):** Grek alfabesindeki Chi (X) ve Rho (P) harflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulan bir semboldür. İsa'nın “Christus” olan Latince isminin Grekçe yazılış şekli böyledir. Konstantin’den önce bu işaret hiç kullanılmamıştır. Bu sembol ancak onula tanınmıştır. Zira o, imparatorluğun ordusunun kalkanlarının üzerine bu işaretin yerleştirilmesini emretmiştir. Ayrıca M.S.

Konstantin gece rüyasında Hz. İsa'yı görmüş ve bu işaretin (Labarum veya Chi-Rho) bütün askerlerin kalkanlarında yer alması gerektiğini bildirdiğini söylemiştir. Konstantin'in samimi bir Hıristiyan olduğunu savunan kesimler bu kanaate sahiptirler. Konstantin, Maxentius'a karşı olan savaşıdan muzaffer çıkmak için Tanrı'dan destek istemiştir. Yani İmparator, Tanrının varlığını kabul edip O'ndan yardım talebinde bulunmuştur. Önemli bir savaşa girerken inanmadığı bir Tanrıdan yardım isteyen bir İmparator alelade bir şey değildir. Roma'da çok sayıda pagan tanrılar varken Konstantin neden Hıristiyanların Tanrısı'ndan yardım istesin? Kuşkusuz ki, aradığını Hıristiyanlığın Tanrısından başka bir tanrıda bulamayacağı kesin olarak anlamıştır. Fakat buna rağmen Konstantin imparatorluğu boyunca pagan dinine karşı da daima hoşgörülü davranmıştır. Elbette İmparatorun ana hedefi devletin istikrarını sağlamaktır, ancak bunu gerçekleştirmeye çalışırken yanında bazı neticeleri çıkartmıştır. İmparator'un gözünde refah, güç ve barış önemli birer netice olduğu kadar Hıristiyanlık da o kadar önemlidir.

Romanın Hıristiyanlaştırılmasının en önemli tezahürü İmparatorun M.S. 325 yılında İznik'te ekümenik bir konsilin düzenlenmesinde baş aktör olmasıdır. İleride daha detaylı işlenecek olan İznik Konsili'ni İmparator Konstantin, kilisenin resmi bir mensubu olarak idare etmiştir. Konstantin, Hıristiyanlıkla ilişkisi konusunda haleflerine iyi bir örnek olmuştur. Temelini attığı bu kilise-devlet ittifakı Roma Devleti ve halkına, yani yöneten sınıfla yönetilen sınıfa her türlü kazanç sağlamıştır. Konstantin'in kilise siyaseti bir taraftan halka birlik ve kuvvet sunarken diğer taraftan imparatorluğa manevi bir değer ve güç kazandırmıştır.²³⁰

Son olarak vaftiz olduktan sonra ölenler bütün günahlarından arınmış olarak ölmüş kabul ediliyordu. Bu anlayış Hıristiyanlar arasında yaygın bir gelenek idi. Konstantin'in de ölümüne yakın bir zamanda Nikomedialı Eusebius tarafından vaftiz edilmesinin bu geleneğe uyularak yapıldığı söylenebilir.²³¹

314 yılında bastırıldığı paralar üzerlerine aynı işaretin yerleştirildiğini gözlenmiştir. Bkz. Yunus Kaymaz, "Büyük Konstantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi", Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi, C. II, S. 29, (2014), s. 216.

²³⁰ Ostrogorsky, a.g.e. , s. 44.

²³¹ Jones, Later Roma Empire, s. 110.

2. Hıristiyanlığın İmparator I. Konstantin'in Siyasi Bir Aleti Olduğunu Düşünenler

İmparator I. Konstantin M.S. 312 yılından sonra Hıristiyan Tanrı'sının himayesine kendisini tevdi edip adım adım kesinleşen bir kararlılıkla samimi bir Hıristiyan olarak görünse de, pagan kültüne olan bağlılığını tamamen kopardığı söylenemez.²³² Onun halis bir Hıristiyan olduğunu düşünenler olduğu kadar samimiyetinden şüphe edenler hatta onun dinsiz olduğu kanaatinde olanlar da vardır. Konstantin, istisnaî olarak Hıristiyanlıkla tanışmış olsa da, kendisinden evvelki imparatorlar gibi güneş kültüne de sadık kalmıştır.

Jakob Burckhardt, 1853'lü yıllarda kaleme aldığı "Die Zeit Konstantins des Grossen" adlı eserinde, Konstantin'in samimi bir Hıristiyan olmadığına dair açık bir şekilde bazı iddialarda bulunmuştur.²³³ Burckhardt'a göre çok başarılı bir siyasetçi olan Konstantin, Roma devletinin başına geçmek için her şeyi feda edebilirdi. Burckhardt'ın iddiası ve konu ile ilgili sözleri şöyle kaydedilmiştir:

*"Konstantin'in dinî vicdanının içine nüfuz etmek ve sahte dinî fikir değişikliklerinin bir levhasını terkip etmek için sık sık uğraşmaktadır: bu boş yere emek sarf etmektir. İktidar mevkiine çıkmak tama' ve hırsı kendini bir dakika rahat bırakmayan bir dâhi için Hıristiyanlık ve putperestlik, dindarlık ve dinsizlik (unreligös) mevzuubahs olamaz; bu kabîl bir şahsiyet, esasında, herhangi bir dinden âridir..."*²³⁴

Burckhardt'a göre müstakil herhangi bir dinî hayatı olmayan Konstantin'de dini bir sistem aramak absürttür. Çünkü o, kendi gücüne güç katmak için Hıristiyanlığa yüzünü çevirmiştir. Bunu teşvik eden ne pagan ne de Hıristiyan bir faktör vardır. Bu yüzden Burckhardt'ın vardığı sonuç şudur: İmparator Konstantin'in din değiştirmesinde dini bir sebep yoktur. Her şey tesadüftür.²³⁵

²³² Ostrogorsky, a.g.e. , s. 43.

²³³ Alexander Alexandrovich Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Arif Müfid Mansel, 1. Cilt, Ankara: Maarif Matbaası, 1943, s. 54.

²³⁴ Vasiliev, a.g.e. , s. 54.

²³⁵ Vasiliev, a.g.e. , s. 53-54.

Alman din tarihçisi Adolf Harnack da, 1892 yılında ortaya attığı “Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den Ersten Drei Jahrhunderten”²³⁶ adlı etüdün sonunda, Burckhardt gibi benzer neticelere varmıştır: Harnack’a göre İmparator Konstantin usta bir politikacıdır. O, Roma’daki Hıristiyan nüfusu ve soysal yapısını iyice incelemiştir. Dördüncü asırda Roma Hıristiyan nüfusunun giderek arttığını gören Konstantin, kendi siyasi vizyonu için bazı hesaplar yapmaya koyulmuştur. Gerçek şu ki Hıristiyanlar kalabalık olmalarına rağmen devlet içerisinde büyük bir nüfuza sahip değillerdi. Güç, en üst sınıftaki Hıristiyanlardaydı ve Konstantin, politik maksadı için bunların önemli bir stratejik sermaye olduklarını anladı ve üzerlerinden siyasetini yürüterek en alt tabakadaki yani köyde yaşayan Hıristiyanlara kadar nüfuzunu artırdı.²³⁷

Henri Grégoire²³⁸, Konstantin gibi imparatorların samimiyetini: “Qui veut l’Orient doit être, sinon chrétien, du moins pro-chrétien”.²³⁹ Yani, “Kim doğuyu ele geçirmek istiyorsa, ya Hıristiyan ya da Hıristiyan taraftarı olmalı” şeklinde özetlemiştir.

Grégoire, Konstantin’in dini hayatıyla ilgili Eusebios’a ve Lactantius’a dayanan kaynakların gerçekliğinden kuşku duyarak oradan gelen bilgileri kabul etmemektedir.²⁴⁰ Ona göre M.S. 312 yılında imparatorun Hıristiyanlıkla hiçbir alakası yoktu. Fakat daha önceki devlet adamları gibi Konstantin de siyasi muradına erebilmek adına Hıristiyanlığı bir alet ve bir güç olarak kullanmıştır. Yazarın özetlediği gibi Roma’nın tarihinde, Doğudaki ülkelerin başına geçmek isteyen gelmiş geçmiş bütün imparatorlar dini ve özellikle Hıristiyanlığı siyasi bir koz olarak kullanmışlardır. Mesela İmparator Licinius, M.S. 313 yılında Doğu Roma Hıristiyanlarını kendi himayesi altına tamamen siyasî bir gerekçeyle almıştır.

Grégoire, imparatorun rüyasında gördüğü kutsal işaret yorumlarını incelemiştir. Ona göre Lactantius’un tarif ettiği sembol aslında Romalıların “X” (10) rakamından başka bir şey değildir. “X” işreti Roma İmparatorluğunun 10 yaşını ifade etmek için kullanılan bir işarettir.

²³⁶ Türkçesi: “İlk Üç Asırda Hıristiyanlığın Misyonu ve Genişlemesi”

²³⁷ Vasiliev, a.g.e. , s. 55-56.

²³⁸ Henri Grégoire (1881-1964) Belçikalı bir Filolog (dil uzmanı), tarih ve Bizans uzmanıdır.

²³⁹ Ostrogorsky, a.g.e. , s. 43. (Mémoires de l’Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des sciences Morales et Politiques, 1951, in-80, 2e série t.XL VI.1)

²⁴⁰ Vogth, a.g.e. , s. 4-5.

Grégoire, Konstantin'in vizyonu hakkındaki rivayetlerin Eusebios'a ait olmadığını da düşünmektedir. Ona göre bu rivayetler çok sonradan "Vita Constantini" metnine ilave edilmiştir. Çünkü kilise tarihinde, imparatorun vizyonundan hiç bahsedilmemiş ve 4. yüzyıldaki diğer kilise yazarlarının da bundan hiç haberleri olmamıştır.²⁴¹

Sonuç olarak, Konstantin'in Hıristiyanlığa olan samimiyeti ile ilgili görüş veya tespitler, gerek lehine gerekse aleyhine olsun her iki tarafı haklı çıkarabilecek potansiyelindedirler. Bu nedenle Konstantin olmasaydı Hıristiyanlık yayılır mıydı gibi sorular pek de önemli olmayan sorulardır. Mühim olan Hıristiyanlığın yayılış sürecinin zaten ondan önce çoktan başlamış olması ve onun imparator oluşuyla bu dinin inkişaf sürecine bütün dünyada hız kazandırılmış olmasıdır.²⁴² Kuşkusuz Hıristiyanlığa onun çok önemli maddi katkıları olmuştur. Ancak onun samimi bir Hıristiyan olduğunu kabul etmekle birlikte, Hıristiyanlığın manevi özüne bazı zararlar da vermiştir. Her şeyden önce bir din adamı değil de bir devlet adamı olarak Hıristiyanlığa sahip çıkmaya çalıştığını savunanlar bir yönden haklıdırlar.

II. MİLAN FERMANI (M.S. 313)

A. FERMANIN TANIMI

Ferman, genellikle padişah, kral vb. unvanlara sahip olan kimselerin diğer devlet yöneticilerine ya da devlet içindeki üst düzey yöneticilere gönderdiği belgelere denilmiştir. Bu belge, genellikle yalnızca bir devlet veya resmi bir kurum tarafından yayımlanabilmektedir. Böylece bir devletin resmi anlamda yayımladığı beyannamelere ferman denilmektedir. Devletler bazen siyasi bazen de farklı gayelerle fermanlar yayımlamıştır. Tarih içerisinde yayımlanmış bazı fermanlar beraberinde birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu yüzden uzmanlar yayımlanan fermanlardaki bilgilerden hareketle bazı hususlarda sık sık görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Mesela: M.S. 313 yılında İmparator Konstantin ve Licinius tarafından yayımlanan "Milan Fermanı" gibi.

Bazı araştırmacılara göre Milan Fermanı siyasi amaçlar taşıyorken bazılarının göre ise yalnızca dini amaçlar taşımaktadır. Asıl burada sorulması gereken soru, Roma devleti gibi güçlü bir devlet ferman yayımlarken neye ihtiyaç duymuştur? Yayımlanan fermanla kendi devletine ne gibi faydalar sağlayacak veya zararlar getirecektir? Zira her

²⁴¹ Vogt, a.g.e. , s. 4.

²⁴² Vogt, a.g.e. , s. 4.

devletin yayımladığı resmi fermanlar gerek siyasî gerekse dinî açıdan kendi nezdinde oldukça önemlidir.

B. MİLAN FERMANI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

M.S. 293 yılında Diocletianus'un kurduğu tetraşi sistemi on iki yıl sonra çökünce tek başına iktidar olma hırsı Roma devlet adamlarında yükselmeye başlamıştır. Takip eden savaş süreçleri de tetraşi sisteminin zayıf bir yönetim sistemi olduğunu daha çok netleşmiştir.²⁴³ Zira M.S. 313 yılında bütün Roma devleti Konstantin ve Licinius'un hâkimiyetleri altında kalmış durumda idi. İkisi de o dönemde Roma devletinin başında bulunan en şerefli adamlardı. Konstantin ve Licinius'u bir araya getiren şey ise, imparatorluk yönetimini yeniden düzenlemenin yanı sıra iki imparator arasında akrabalık kurmak²⁴⁴ ve Hıristiyanlara karşı izlenen politikaları gözden geçirmek arzularıdır.²⁴⁵ Neticede iki imparator, birlikte Roma imparatorluğunun dini ideolojisini yeniden dizayn etmek ve Hıristiyanların lehine yeni bir yol izlemek adına bir ferman yayımlama konusunda anlaşmışlardır. Ferman kaynaklarda en yaygın adıyla "Milan Fermanı" olarak geçmektedir. İki imparatorun yayımladığı bu ferman ile Roma devletinde Hıristiyanlara karşı uygulanan baskıcı politikalar son bulmuştur.

1. Milan Fermanının Ortaya Çıkışında Diocletianus Zulmünün Rolü

Roma Hıristiyanları uzun yıllar barış ve huzur içinde yaşamışlardır. Uyum içinde yaşadıkları bu yıllar içerisinde kendilerine uygun bir düzen tertip etmişler ve örgütlenmeyi başarmışlardır. Bu dönemde Roma'daki kilise sayılarında gözle görünür bir artış olmuştur. Zira Roma İmparatorluğunun başına bazen Diocletianus gibi cebbar imparatorlar geçmiştir. Ancak her seferinde karşılarında yer alan ve eskisinden daha cesur ve dirayetli Hıristiyanlarla baş etmek durumunda kalmışlardır. Nitekim Hıristiyanlar her yere yayılmışlar ve aynı anda farklı idarecilerin idaresi altında bulunmuşlardır. Dolayısıyla yaşadıkları zulümler bir bölgeden diğer bölgeye değişiklik göstermiştir.²⁴⁶

Genellikle sistematik büyük zulümler dönemi olarak hatırlanan Diocletianus döneminde Roma devleti ekonomik ve askeri anlamda zor bir süreçten geçiyordu. Bu

²⁴³ Johannes Roldanus, *The Church in The Age Of Constantine, The Theological Challenges*, London: Routledge, 2006, s. 27.

²⁴⁴ Zosimus, II / 17; Firth, a.g.e. , s. 106.

²⁴⁵ Eusebios, *Kilise*, X / 8.

²⁴⁶ Roldanus, a.g.e. , s. 26.

süreç dönemin iki güçlü imparatoru (Augustus) olan Diocletianus ve Konstantin'in önemli reformlar yapmalarını gerektirdiği gibi mevcut tetraşi sisteminin çöküşünü de hızlandırmıştır. Çünkü her iki idarecinin asıl hedefi kendi yönetimleri altında bulunan bölgeyi korumaktı. Bu bağlamda çözüm üretmek için biri Roma'nın eski pagan kültürüne sıkı bir şekilde dayanırken öbürü de Roma'da cesaretlerine şahit olduğu Kilise cemaatinin yaymaya çalıştığı Hıristiyanlıktan destek bulmaya koyulmuştur. Hâlbuki tetraşi sisteminin bir özelliği de şu idi: devlet idaresini paylaşan her iki Augustus ile Sezarlar -sembolik de olsa- Roma pagan geleneğine uymak adına kendilerine özel birer tanrıları olmalı ve o tanrılara halkla beraber saygı göstermelidirler. Sistemin bu şekilde uygulanması bazı insanlara zorla yaptırım uygulamak anlamına gelmektedir. Mesela Hıristiyanlar, bütün baskılara rağmen buna karşı çıkmışlardır. Bu yüzden bir bölgede Hıristiyanlara yönelik zulüm görünürken başka bir bölgede onlara tolerans meydana gelmiştir. Roma'nın pagan geleneğine uymamak Diocletianus için Roma tanrılarına karşı işlenmiş ve cezasız kalmaması gereken büyük bir suçtur.²⁴⁷

O dönemde Roma Hıristiyanları devletin memurluk ve askerlik gibi birçok kademesinde yükselmişlerdir. Ancak sahip oldukları inançları pagan Roma'nınkinden farklıdır. Aslında sorunlar M.S. 298 yılında ordu için bir kurban sunma töreni esnasında başlamıştır. Augustus Diocletianus ve Sezar Galerius'un M.S. 299 yılında katıldıkları bir kurban sunma töreninde, kâhinlerin bekledikleri işaretleri alamamaları üzerine, Hıristiyanlar suçlanmıştır. Bu nedenle Diocletianus başta ordu içindeki ve memuriyet kademelerindeki Hıristiyanları buldukları bütün konumlardan azletmiştir. Lactantius ve Eusebios'a göre, paganlığa aşırı bağlı ve Hıristiyanları hiç sevemeyen Galerius, M.S. 303 ile 313 yılları arasında, İmparator Diocletianus'un Hıristiyanlara karşı son derece baskıcı politikasını kışkırtan şahsiyettir. Zaten Diocletianus'un bazı kararlarına bakıldığında Galerius'un tavsiyeleriyle hareket ettiği görülebilir. Mesela Diocletianus, Hıristiyanlara ait dinî yerlerin ve kitapların yakılması, Hıristiyanların mal-mülk edinme haklarının yok sayılması, köleleştirilmeleri, işkence görmeleri, kilise papalarının pagan kurban törenlerine zorunlu olarak katılmaları ve bütün Hıristiyanların kurban kesmeleri konusunda talimatlar vermiştir. Uygulanan bu baskıcı politikalar Roma'nın her yerinde yayılmış ve Hıristiyanların inanç mücadelelerine son vermek için tertip edilmiştir.²⁴⁸

²⁴⁷ Roldanus, a.g.e. , s. 27, 29.

²⁴⁸ Roldanus, a.g.e. , s. 30.

Baskıların en büyük mağdurlarından biri de Afrika'da baş gösteren Donatusçuluk hareketi mensuplarıdır.²⁴⁹

Galerius, M.S. 311 yılında ölümcül bir hastalığa yakalanmış, zulmettiği Hıristiyanlardan sıhhate kavuşmak için dua talebinde bulunmuş ve zulümleri durdurmak için “tolerans fermanı” yayımlamıştır. Hıristiyanlar baskı altındayken Licinius, Maximin Daia'yı yenerek Doğuda tek hamiyeti sağlamıştır. Konstantin de Milvian Köprüsü'nde Maxentius'u yenerek Batı'da tek hâkimiyeti sağlamıştır. Artık Roma dört değil iki kişi tarafından yönetilecektir. Bu bağlamda Licinius, M.S. 313 yılı Haziran ayında İmparator I. Konstantin ile Milan'da buluşup birlikte hazırladıkları Milan Fermanı'nı eyalet valilerine göndererek baskı politikasını tamamen sona erdirdiklerini bildirmişlerdir.²⁵⁰

2. Milan Fermanının İçeriği

Milattan sonra 313 yılında, Konstantin ve Licinius arasında, yayımlanan fermanın içeriği konusunda ciddi tartışmalar olmuştur. Oysa ferman kilise tarihçileri tarafından bugünlere kadar ulaştırılmıştır. Milan Fermanı mahiyeti bakımından, Roma İmparatorluğu ve dünya tarihinde dini toleransın temellerini atan bir belge ve dolayısıyla Hıristiyanlığı devletleştiren bir ferman olarak genel kabul görmüştür. Fermanı yayımlayan tarafların asıl niyetleri tarih boyunca tartışılmıştır. Oysa Milan Fermanı'nın Hıristiyanlara pek çok yönden refah, güç ve özgürlük kapılarını aralayan önemli bir adım olduğu açıktır.²⁵¹

Milan Fermanı'yla Roma halkından Hıristiyanların lehine birçok talep formüle edilmiştir. Mesela fermanda, Hıristiyanlardan daha önce gasp edilen bütün mal ve mülklerin iade edilmesi, Hıristiyanlara ibadet yerleri inşa etme hakkının tanınması, Roma'nın her yerinde özgür bir şekilde dolaşmaları gibi kararlara yer verilmiştir.

Fermanın Düzgün Metni

“Daha önce bilinen dini özgürlükler reddedilmez. Herkes kendi seçtiği inanca uygun şekilde yaşamalıdır. Hıristiyanlar da en az diğerleri kadar kendi inançlarını ve değerlerini korumalıdır. Biz

²⁴⁹ Jones, Constantine, s. 120.

²⁵⁰ Roldanus, a.g.e. , s. 31.

²⁵¹ Çelik, a.g.e. , s. 15.

bu emirleri sırayla verdiğimi ve her geçen gün yenilerini eklediğimizden bu yana kimi insanlar bazı kurallara uymamış olabilirler. Biz Constantinus Augustus ve Licinius Augustus olarak nezaket kuralları altında Milano kentinde bir araya geldik... Bu nedenle Hıristiyanlar da dâhil olmak üzere insanların seçtikleri dine inanmalarını kararlaştırdık. Göksel varlık nasıl bir şey olursa olsun ülkemizi koruyabilir.

Bu nedenle Hıristiyanların ve diğerlerinin diledikleri şeyi yapabilmelerine izin verdik. Herkesin kendince ve Tanrısı'nın tanımlarına göre bir özgürlük anlayışı bulunmaktadır... ”²⁵²

Konstantin ve Licinius, fermanı hazırlarken, kendilerince yorumlayabilecek şekilde, maddelerde genel ve kapsayıcı ifadeler yer verilmesine özen göstermişlerdir. Böylece Roma devletini düşmanlardan koruyacak güçlü Tanrı'nın himayesinin altına almak adına, Roma'nın yasal dinler arasında Hıristiyanlığa da yer verilmiştir.²⁵³

3. Milan Fermanı'ndan Sonra Licinius'un Siyaset Değişimi, Hıristiyanlara Baskı Politikası, Konstantin'e Karşı Savaşması ve Roma Devleti'nin Birleşmesi

Konstantin ve Licinius Milan Fermanı'nı yayımladıktan sonra sayısal olarak az olan Hıristiyanlar bir yandan teveccüh görmeye başlamış diğer taraftan Hıristiyanlık da hızla bütün toplum içinde yayılmıştır. Ancak M.S. 324 yılında Licinius, Chrysopolis'te (Üsküdar) Konstantin'le girdiği son muharebede tahtını kaybetmiştir.²⁵⁴ Genel kanaate göre iki lider arasındaki savaşın nedeni, Licinius'un ferman kararlarından dönmüş olmasıdır. Fakat Zosimus'a göre savaşın nedeni Konstantin'in, müttefikinin topraklarını işgal etme niyeti taşımasıdır.²⁵⁵ Gerçi -iki görüşü geçersiz saymamakla beraber- ferman imzalamadan önce iki liderin de Roma'nın tek hâkimi olmak için özel hesaplar yapmaya başladıkları söylenmektedir. Zira Hıristiyan olarak kabul edilen Konstantin ve Licinius²⁵⁶, pagan devlet adamları ve aynı anda siyasî düşmanları olan Maxentius ve Maximianus'u farklı savaşlarda yendikleri için Roma'nın idaresi sadece ikisinin arasında

²⁵² Bilgi için bkz.. Eusebios, Kilise, X / 8.

²⁵³ Firth, a.g.e. , s. 110-111.

²⁵⁴ Stephenson, a.g.e. , s. 197.

²⁵⁵ Zosimus, II / 18; Firth, a.g.e. , s. 120.

²⁵⁶ Eusebios, Kilise Tarihi, X / 5.

bir mesele haline gelmiştir. İkisi de Roma devletinin tek hâkimi olma arzusuna sahiplerdi. İki imparatoru savaşa sürükleyen detay buydu.²⁵⁷

Licinius, Hıristiyan yanlısı politikasından bir süre sonra vazgeçip, Hıristiyanlara yeniden baskı uygulamaya başlamıştır.²⁵⁸ Çünkü Hıristiyanları her zaman tehlikeli bir düşman olarak görmüştür. Eusebios'a göre, Licinius'un, önceki zalim yöneticiler gibi pagan tanrılara tapmaya başlaması, Hıristiyanlara karşı işkence yapmış kişileri yeniden göreve çağırması, Konstantin'le akraba olmasına rağmen ona karşı gizlice saldırılar planlaması Roma'daki irade birliğini ve siyasi istikrarı bozmuştur. Licinius, bölgesindeki Hıristiyanların evlerine el koymuş, ibadet etmelerini yasaklamış, zorla pagan tanrılara kurban kesmelerini emretmiş, kilise papalarını aforoz etmiş, fırsat bulduğunda onları öldürtmüş, hapsediği insanları açlıkla cezalandırmış ve Hıristiyan aile yapısını bertaraf etmiştir.²⁵⁹

Konstantin, Licinius tarafından Hıristiyanlara yapılan bunca zulmü görüyordu fakat onu ancak savaşla durdurabilirdi. Nihayet M.S. 316 yılında Konstantin ve Licinius arasında ilk savaş gerçekleşmiştir. Aralarındaki ilk savaşın nedeni sonradan gelen kavgalarına da sebep olmuştur. Zosimus'a göre iki lider arasındaki savaşın sebebi, Konstantin'in, generali Bassianus ile Licinius'un aralarında bir komplo hazırlamış olmalarıdır. Konstantin bunu öğrendikten sonra Bassianus'u²⁶⁰ ortadan kaldırmıştır.

İlk çarpışmaları Pannonia²⁶¹ (Cibalis) yakınlarında gerçekleşmiştir. Ordusu sayı bakımından daha üstün olmasına rağmen Licinius geri çekilme durumunda kalmıştır, çünkü çok sayıda askerini kaybetmiştir. Birkaç hafta sonra öncekinden daha kalabalık ve daha güçlü bir ordu toplamayı başarmış ancak yine yenilgiye uğramış ve Thrace'ten dışındaki topraklarının önemli bir kısmı Konstantin'e geçmiştir.²⁶² Konstantin, M.S. 321 yılında Barbar Gotlar ve Sarmatyalıların saldırılarını Roma üzerinden bertaraf edinceye kadar Licinius'a karşı ateşkes yolu izlemiştir.²⁶³

²⁵⁷ Firth, a.g.e. , s. 120.

²⁵⁸ Eusebios, Life of Constantin, II / 6-10.

²⁵⁹ Eusebios, Kilise Tarihi, X / 8.

²⁶⁰ Bassianus, Konstantin'inin Anastasia isimdeki kız kardeşiyle evliydi.

²⁶¹ M.S. 20-107 yılları arasında Kuzey İtalya'da İmparator Trajan tarafından kurulmuş bir eyaletti.

²⁶² Firth, a.g.e. , s. 121-122.

²⁶³ Firth, a.g.e. , s. 124.

Barbarlar Konstantin tarafından yenildikten sonra sıra son büyük siyasî rakibine gelmiştir. İki düşman imparator yeni bir savaş için ordularının hazırlıklarına çoktan başlamışlardı. Zosimus'a göre Licinius'un ordusu Konstantin'in ordusundan daha büyüktü. Licinius'un ordusunda 150 000 kişilik kara kuvveti ve 15 000 atlı asker (şövaliye) varken Konstantin'in ordusunda ise 120 000 kişilik piyade, 10 000 kişilik deniz kuvvetleri ve atlı askerler vardı. İkisi de ordularına son derece güveniyorlardı. Ancak Konstantin'in kontrolündeki ordu çok iyi eğitilmişti. Çünkü M.S. 323 yılında Adrianopolis vadisinde gerçekleşen bu savaşta Konstantin muzaffer çıkmıştır. Licinius bir grup askerleriyle birlikte savaş yerinden kaçıp karargâh olarak kullandığı Bizans kalesine sığınmıştır.²⁶⁴ Konstantin ve ordusu kaleyi kuşatmış ve Licinius'un kaleden Asya'ya doğru kaçışını zorlaşmıştır. Tedbirleri aldıktan sonra kaleden kaçmayı başaran Licinius, Konstantin'in askerlerinin tarafından Chrysopolis'te (Üsküdar) yakalanmıştır.²⁶⁵ Konstantin, Licinius'un hayatını bağışlamış ve onun Selanik'te yaşamasına müsaade etse de, daha sonra yeni bir komplo kurma suçuyla onu mahkûm ettikten sonra M.S. 325'te öldürmek zorunda kalmıştır.²⁶⁶ Konstantin, daha sonra Licinius'un bazı yakınlarını bağışlamış bazılarını da (komutanları) infaz etmiştir.²⁶⁷ Böylece o Roma'yı yöneten tek İmparator olmuştur.

C. MİLAN FERMANI'NIN YORUMU

Milan Fermanı, Roma İmparatorluğunda üç yüzyıl boyunca Hıristiyanlara karşı devam eden baskı ve topyekûn kovuşturmalara son vermek adına, İmparator I. Konstantin tarafından yayımlanan resmi bir belge olarak bilinmektedir. Bu belgenin amacı, Hıristiyanların inançları yüzünden her hangi bir mağduriyet yaşamadan dini ayinlerine devam etmelerini sağlamak ve Hıristiyanlığı devletleştirmenin yanı sıra Hıristiyan inancını diğer inançlardan daha üstün bir konuma getirmektir. Daha önce imparatorluk tarafından yayımlanan fermanlar Hıristiyanların aleyhine iken Milan Fermanı onların lehine yayımlanmış ilk ferman olmuştur.²⁶⁸ Mesela İmparator Galerius, M.S. 311 yılında, sıhhatine kavuşmak için Hıristiyanlardan dua etmelerini arzulayıp Serdica'da (Sofya) Hıristiyanlar için ilk tolerans fermanını yayımlamıştır. Ancak o, bu fermanı kendi çıkarı için yayımlamıştır.

²⁶⁴ Firth, a.g.e. , s. 128.

²⁶⁵ Firth, a.g.e. , s. 130.

²⁶⁶ Euebios, Life of Constantin, II / 15, 18.

²⁶⁷ Stephenson, a.g.e. , s. 197.

²⁶⁸ Flick, a.g.e. , s. 118.

Milattan sonra 4. yüzyıldaki Hıristiyanlık hem coğrafi hem de toplumsal anlamda Roma İmparatorluğunun her yerine ulaşmıştır. Yüksek makam ve görevlere sahip olan Hıristiyanlar da baskı görüyordu fakat Milan Fermanıyla bu zor günleri geride kalmıştır.²⁶⁹ Yaşadığımız çağda inanç özgürlüğü önemli bir yere sahiptir. Milan Fermanının amacı da bir şekilde Roma'da dini özgürlüğü sağlamaktı ve bu bakımdan Milan Fermanı hala güncelliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Çünkü inanç özgürlüğü yalnızca Batı coğrafyasında değil dünyanın diğer bölgelerinde yaygın olmuş bir tutumdur. Yani her insan şartsız koşulsuz bir şeye inanma hakkına sahip ve özgürdür. Kendi iradesi doğrultusunda istediği şeye her hangi bir engel olmadan inanır ya da inanmayabilir. Bu husus modern zamanlarda “inanç özgürlüğü” olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, gelmiş-geçmiş birçok akımın temelinde özgürlük unsuru yatmaktadır. Onun için Milan Fermanı Batı'da hiçbir zaman unutulmamıştır.

Milan Fermanı, tarihte imzalanmış ilk din özgürlüğü anlaşması olarak da anılmaktadır. Baskı altında kalmış Roma Hıristiyanları için bu anlaşma umut verici olmuştur. Çünkü Milan Fermanı sayesinde herkes inanç özgürlüğüne sahip olmuştur. Ferman yalnızca Hıristiyanları değil aynı zamanda paganları da himaye altına almıştır. Kısacası İmparator, inanç konusunda ortaya tarafsız bir tavır koymuştur.²⁷⁰ Bütün inançlar artık eşit hale getirilmiştir. Farklı bir inanca sahip olduğu gerekçesiyle başkasının malına-mülküne el koymak artık yasaklanmıştır. Milan Fermanından en çok da kilise mensupları memnun kalmıştır. Çünkü İmparator, bu Fermanla Hıristiyanlığı devletin dini haline getirmekle kalmamış, onu kanunlaştırmış ve bütün kitlelere yaymıştır. İnsanlar artık eski inançlarından vazgeçip yeni inanca intikal edebilirler. Roma Hıristiyanlarının ferman öncesi dönemlerde pek çok hakları ve toprakları gasp edilmiştir. Konstantin ilan ettiği fermanın ardından, gasp edilen toprakları asıl sahiplerine iade edilmiştir. Bu anlamda Konstantin Hıristiyanlar için bir kurtarıcı olmuştur. Çünkü daha önceki zamanlarda azınlıkta olan Hıristiyanlara pagan inancı mensupları çeşitli işkenceler yapıyordu.

²⁶⁹ Flick, a.g.e. , s. 119.

²⁷⁰ Flick, a.g.e. , s. 123.

Milan Fermanının ilanından sonra, Roma İmparatorluğunun siyasi düşüncesi dini unsurlar tarafından geliştirilmiştir.²⁷¹ Roma'daki zulüm yaklaşık 3.500 kişinin hayatına mal olmuştur. Fakat Milan Fermanı, karşılıklı bir zafer meydana getirmiştir. Konstantin bir taraftan Hıristiyan kitlesinin saygısı ve desteğini kazanırken, diğer taraftan da kilisenin sorunlarına öncelik tanıyarak Hıristiyanlığı kendi siyasi gündemine dâhil etmiştir. Bu gelişme iki taraf için de birer zafer olmuştur. Her hâlükârda kilise, Konstantin'in siyasi iradesine yön verebilecek güce de sahiptir. Kilisenin ruhban sınıfı da artık zorunlu askerlikten muaf tutulmuş; hapishanelerde tutuklu bulunan Hıristiyanlar serbest bırakılmıştır. Böylece Hıristiyanların toplumsal gücü hızla artmıştır.

Bilinmesi gereken bir başka unsur da şudur ki, Konstantin'in M.S. 323 yılına kadar takip ettiği politika dinler arası eşitlik ve toleransa ağırlık vermiştir. Hıristiyanlık için öngördüğü planlarını gizli tutmuştur. Ancak İmparator, M.S. 323'ten sonra, Licinius'a karşı galibiyet elde ettikten sonra zihnindeki planları hayata geçirmeye başlamıştır. Licinius, Milan Fermanından kısa bir zaman sonra Doğu Roma'daki Hıristiyanlara düşmanlık beslemeye ve dolaylı olarak zulmetmiş; Kilise hakkında soruşturma başlatmıştır. Kilise piskoposları arasındaki görüşmeleri, konsil ve sinod gibi dini toplantılara katılmalarını ve ibadet yerlerini ziyaret etmelerini yasaklamıştır. Devletin itibarını kazanmış bütün din adamlarını sarayından çıkartmıştır. Kendisine en yakın ve sadık devlet adamlarını da sürgüne göndermiştir. Dahası bayanlarla erkeklerin aynı ibadethanede bulunmalarını yasaklamış ve ibadet yerlerinde bayan eğitimciler görevlendirmiştir. Uyguladığı yanlış politikasından dolayı yakınlarından aldığı uyarılara rağmen kiliseyi yok etmekle tehdit etmiştir.²⁷² Buradan hareketle onun hakkında, "Konstantin'le yaptığı işbirlikleri yalnız siyasi neticelere odaklı bir şekilde takip etmiştir" denilebilir.²⁷³ Oysa Konstantin Hıristiyanlığa karşı tutumunu net ve samimi olarak sürdürmüştür. Konstantin sadece siyasî emellerle değil dinî olarak da Hıristiyanlığa sahip çıkmıştır.

Konstantin, Licinius ile yaptığı işbirliği boyunca planlı programlı hareket etmiş ve Licinius'a karşı Kilisenin piskopos sınıfının ve Roma Hıristiyanlarının desteklerinden faydalanarak Licinius'un imajını savaşıarak onu gözden düşürmeyi başarmıştır. Geç bir

²⁷¹ Noel Lenski, *The Cambridge Companion To The Age of Constantine*, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 122.

²⁷² Eusebios, *Life of Constantin*, II / 50-54.

²⁷³ Noel Lenski, a.g.e. , s. 123.

zamanda bunun idrakine varan Licinius, Chrysopolis Muharebesinde (M.S. 324) Konstantin'e karşı yenilerek ihanetinin bedelini ödemiştir. Konstantin bu zaferi sayesinde Roma'nın tek imparatoru olmuştur.²⁷⁴

II. KONSTANTİN DÖNEMİNDE DÜZENLENEN BİR BAŞKA KONSİL: M.S. 314 ARLES KONSİLİ

Arles Konsili M.S. 314 yılında baş gösteren Donatuşçuluk hareketi sorununu çözmek için toplanmıştır. Aslında Donatuşçuluk Milan Fermanı'nın ortaya çıkarttığı sonuçlardan biridir. Çünkü ferman din konusunda bütün engel ve yasakları kaldırmıştır. Piskoposlar Hıristiyanlıkla ilgili yanlışlıkları düzeltmek için bu fırsatı değerlendirmişlerdir.

Olayın ilk gelişmeleri M.S. 311-312 yıllarındaki Kartaca Piskoposu Mensurius'un ölümüyle başlamıştır. Kartaca ve Numidia'da piskoposlar sabit bir geleneğe göre seçilmekteydi. Ancak Mensurius öldükten sonra geleneğe uyulmadan yerine Caesilian (Caesilianus) bir grup piskopos tarafından Kartaca Başpiskoposu olarak seçilmiştir.²⁷⁵ Üstelik M.S. 313 yılında İmparator I. Konstantin, din işlerinde saray danışmanı Hosius'un tavsiyeleri üzerinden, Caesilian'ı Kartaca'nın Başpiskoposu olarak tanıdığını beyan eden bir mektubu valisi Anulinus'a ulaştırmıştır.²⁷⁶ Diğer piskoposlar bu seçime itiraz edip bir çeşit protesto²⁷⁷ etseler de başarılı olamamışlar ve kendi çapında yeni bir piskopos olarak Urbanus Donatus'u seçmişlerdir.²⁷⁸ Donatus, Numidia merkezli bu mücadeleyi yaklaşık kırk yıl boyunca ayrılıkçı ve isyankâr bir hareket olarak sürdürmüştür.²⁷⁹ M.S. 313-314 yılları arasında Donatuşçular vali Anulinus kanalıyla Konstantin'e birden mektup gönderip Caesilian hakkında birçok dava açmışlardır.²⁸⁰ Ancak Donatuşçular, Arles Konsili dâhil açtıkları her davayı Caesilian ve taraftarları lehlerine kaybetmişlerdir.²⁸¹ Çünkü İmparator Konstantin, Syracuse Piskoposu

²⁷⁴ Eusebios, Life of Constantine, II / 15; Firth, a.g.e. , s. 133.

²⁷⁵ Jones, Constantine, s. 106; Henry Chadwick, The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great, New York: Oxford University Press, 2001, s. 383.

²⁷⁶ Jones, Constantine, s. 103.

²⁷⁷ Yeni seçilen piskopos 12 piskopos tarafından kutsanması yerine ancak ona yakın 3 piskopos tarafından kutsanmıştır. Numidialı piskoposlar kendi yokluklarında fırsat bulup Başpiskoposluğa seçildiği için Caesilian ve yanındakileri "traditor", yani ihanetle itham etmişlerdir.

²⁷⁸ Jones, s. 109.

²⁷⁹ Turgut, a.g.e. , s. 24-26.

²⁸⁰ Jones, Constantine, s. 103-104

²⁸¹ John Benjamin Firth, Constantine The Great: The Reorganisation of the Empire and the Triumph of the Church, New York and London: G.P. Putnam's Sons, 1905, s. 170; Jones, Constantine, s. 107.

Chrestus'a yazdığı gizli bir mektupla Piskopos Caecilian ve taraftarlarını desteklediğini ifade ederek konsilin sonuçlarını etkileyici bir rol oynamıştır.²⁸² Buna rağmen Donatusçular kilise içindeki isyanlarında geri durmamışlardır. Konstantin Kartaca'ya Roma'dan iki yeni piskopos tayin edip önemli tedbirler²⁸³ olsa da onlar görevlerini yarıda bırakmak durumunda kalmışlardır.²⁸⁴ Bu gelişmelerden sonra İmparator I. Konstantin, Donatusçuluğu barış düşmanı, iftiracı ve ayrılıkçı bir hareket olarak beyan etmiştir.²⁸⁵

Sonraki zamanlarda ise Donatusçuluk, Hıristiyanlık tarihinde var olmuş bir direniş olup kutsal kiliseye, papalık ve mevcut kilise düzenine boyun eğmeyen inançsız yöneticilere karşı her türlü protestoyu yapan Hıristiyan bir cemaat ve devamlı olarak piskoposlar tarafından lanetlenmiş bir hareket olarak takdim edilmiştir.²⁸⁶ Donatusçu cemaati İmparator Konstantin'in adaletine birden fazla başvurmuşlardır. Donatusçu hareketin, "İmparatorun kilise ile ne ilgisi var" şeklindeki meşhur sorusu hareketin devlete karşı ayakta kalmasını sağladığı gibi devlet düşmanlığının kendi üzerlerine çekilmesine de yol açmıştır. Gerçek kiliseyi kendileri kurduklarına inanarak kendilerinin en doğru yolda olduklarını savunup Katoliklerin imandan saptıklarını öne sürmüşlerdir. Sonunda M.S. 316 yılında Piskopos Caesilian'ın suçsuz olduğunu²⁸⁷ beyan eden İmparator Konstantin devletin bekası için Katoliklerin desteğiyle Donatusçuları anarşist ve barış düşmanı olarak belleyip onlara karşı ibadet ve toplanma yasakları getirmek ve baskı uygulamak durumunda kalmıştır. Böylece Hıristiyanlar arasında baskı ilk defa Milan Fermanının mimarı İmparator Konstantin döneminde başlamıştır.²⁸⁸ Donatusçuluk, ilk başta sadece kiliseyi ilgilendiren bir mesele olarak ortaya çıksa da kısa süre içinde devleti ilgilendiren ciddi bir mesele haline gelmiştir.²⁸⁹

²⁸² Jones, a.g.e. , s. 110.

²⁸³ Jones, Constantine, s. 119; Firth, a.g.e. , s. 171.

²⁸⁴ İmparator Donatus Roma'ya çağırıp hapsedmiş ancak kaçmayı başarmış ve Katarca'ya dönmüş. Donatusçular Katarca'da görev yapan iki piskoposun vazgeçmesine kadar onları sabote etmişlerdir.

²⁸⁵ Turgut, a.g.e. , s. 29-32.

²⁸⁶ Jones, Constantine, s. 123.

²⁸⁷ Firth, a.g.e. , s. 182.

²⁸⁸ Jones, Constantine, s. 124; Firth, a.g.e. , s. 182.

²⁸⁹ Chadwick, a.g.e. , s. 383. Bilgi için bkz.. Ramazan Turgut, "Donatizm", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: BUÜ-SBE, 2011.

IV. İMPARATOR I. KONSTANTİN VE İZNIK KONSİLİ (M.S. 325)

A. KONSİLİN TANIMI VE KISA TARİHÇESİ

Hıristiyanlık kültüründe, dinin ileri gelenlerinin davetleri üzerine, Hıristiyanlıkla ilgili önemli konuları hakkında ya açıklık getirmek ya da yeni bir hüküm çıkartmak için bir araya gelen bütün Hıristiyan piskoposların toplantısına konsil denir.²⁹⁰ Latincesi “Concilium”²⁹¹ şeklinde yazılan konsil ifadesi, “muntazam olarak bir meclise, bir kurula davet edilen piskoposlar toplantısı” demektir.

Louis Bouyer’e²⁹² göre konsil, “*kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlar veya yüksek düzeydeki din adamları kuruludur*”.²⁹³ Yani konsiller “*akîde, ibadet ve kilise nizamını düzenlemek için evекlerin (piskoposların) teşkil ettikleri şûrası*”dır.²⁹⁴

Yukarıda zikredilenlerden de anlaşıldığı üzere konsil geleneği “*Hıristiyanlık tarihinde ortaya çıkan çeşitli tartışma konularıyla sınırlı ya da çok sayıda kilise veya cemaat temsilcisinin bir araya gelerek yaptıkları toplantıyı*” ifade etmektedir.²⁹⁵ Genel anlamda Hıristiyanlıkta inanç esasları, ahlâk ve disiplin konularındaki problemleri karara bağlamak üzere davet edilen piskoposların oluşturduğu kurula konsil denilmektedir.

Hıristiyan konsillerindeki tartışmalar çoğu zaman ya bir doktrini savunmak ya da dini bir disiplini ortaya atmak için düzenleniyordu. Hıristiyan konsilleri çoğu zaman piskoposların katılımıyla oluyorsa da aslında konsiller kilisenin bir yönetimidir.²⁹⁶ Piskoposların temsil ettikleri kilise mensuplarının sayısı bakımından iki farklı kategoride konsilden söz edebiliriz.

²⁹⁰ Ömer Faruk Harman, “Konsil”, DİA, İSAM, 2002, C. 26, s. 175; Mustafa Sinanoğlu, “İznik Konsili”, DİA, İstanbul: İSAM, C. 23, 2001, s. 549.

²⁹¹ Mehmet Aydın, Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Din Bilimleri yayınları, Konya: 2005, s.409.

²⁹² Louis Bouyer (1913-2004), Fransız bir Katolik papazdır.

²⁹³ Mehmet Aydın, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991, s. 1.

²⁹⁴ Suat Yıldırım, Mevcut Kaymaklarına Göre Hıristiyanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1988, s. 180.

²⁹⁵ Gündüz, Hıristiyanlık, s. 34.

²⁹⁶ Aydın, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, s. 1.

Ekümenik konsiller, Hıristiyanlığı ilgilendiren bütün meseleler hakkında görüşmek için papa tarafından çağrılan ve oraya katılan her piskopos kilisesinin tamamını temsil ettiği konsillerdir. Ekümenik konsillerde mutlak otorite yalnızca Roma Piskoposuna (Papa) aittir. Ayrıca kilise hukukuna göre konsil papalıktan daha üstün değildir.²⁹⁷

Bugün ekümenik konsiller, Roma Katolik kilisesinde dâhili bir mesele olarak kabul edilmektedir. Kilise tarihi uzmanları tarafından ekümenik ifadesine yüklenen anlamın birbirinden farklılık göstermesi, Hıristiyanlık tarihinde hangi konsilin ekümenik olup olmadığı konusunda kendi aralarında sabit bir görüş birliği yoktur.²⁹⁸

B. İZNIK KONSİLİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

Konsil, İznik (Nicea) şehrinde bulunan İznik Gölü kenarında Doğu Roma'nın eski İmparatoru Licinius'un (M.S. 308-324) inşa ettirdiği yazlık sarayında gerçekleştirilmiştir.²⁹⁹ Konsili düzenleyen Konstantin, Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan dini ihtilaflara bir son vermek için M.S. 325 yılında Roma'nın Patrik ve Piskoposlarını İznik'e davet etmiştir. Roma İmparatorluğu topraklarında kilise babaları arasında zuhur eden dini tartışmalar kilise cemaatinin günlük hayatını olumsuz şekilde etkileyecek kadar ilerlemiştir. Tartışmaların Roma'nın birliğini tehdit edecek bir hale geleceğini gören İmparator I. Konstantin, meseleyi kendi siyasi gündemine dâhil ederek çözüm bulmaya çalışmıştır. Bundan ziyade İmparatorun İznik konsilindeki asıl amacı kendi yönetimindeki topraklarda yaşayan Hıristiyanları tek bir görüş çerçevesinde birleştirmektir.³⁰⁰ Ancak İmparatorun kiliseye açık desteği Hıristiyan cemaati içinde değişik siyasi ve teolojik gruplaşmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bundan ziyade konsilin düzenleneceği yer ve görev alacak kişilerin tamamı siyasi bir iradeyle yani İmparatorun emrine bağlanarak belirlenecekti.³⁰¹ Her grup İmparatorun desteğini alarak birbirlerine karşı üstünlük kurmak veya yaptırım sağlamak derdine kapılmıştır.

²⁹⁷ Harman, "Konsil", DİA, 2002, C. 26, s. 177.

²⁹⁸ Aydın, Hıristiyan Genel Konsiller, s. 3.

²⁹⁹ Turhan Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrininin Siyasi ve Entelektüel Tarihi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 2009, s. 69.

³⁰⁰ Şaban Kuzgun, Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul: 2018, s. 121.

³⁰¹ Turhan Kaçar, "Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", İznik Öğretim ve Eğitim Vakfı 1. Uluslararası İznik Sempozyumu, İznik, 2000, s. 6-13.

Hıristiyanlığa empati duymasına rağmen İmparator I. Konstantin bu konuda tarafsız kalıp konsilin gündemini adil bir sonuca bağlamak durumundaydı. Bununla beraber, İznik Konsili'ne gelenleri kapalı bir ortamda baş başa bırakıp bir konuda ittifak etmeye zorlamıştır.³⁰² Konstantin'in meseleye bizzat müdahale etmesine rağmen yine anlayamayan kilise önderlerini azınlığın görüşlerini benimsemeye sevk edip konsil kararı olarak ilan edilmesine zorlamıştır.

Roma devleti belli bir istikrar düzeyini yakalamaya çalıştığı için bu gidişi engelleyebilecek çeşitli sorunları bertaraf etmek bizzat İmparator Konstantin'in kilise meselelerine müdahil olmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim M.S. 323 yılında Chrysopolis'ta Licinius'u yenen İmparator I. Konstantin bütün Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetini ele geçirmiştir. Ancak Ariuşçuluk meselesi baştan yalnızca teolojik bir nitelik taşısa da daha sonra İmparator I. Konstantin, bu meseleyi çözmesi için saray danışmanı ve aynı zamanda Kortoba Piskoposu Ossius'u bir mektupla Alexander'e göndermesiyle sonunda siyâsî bir boyut kazanmıştır.³⁰³

Roma İmparatorlarının sonu sıfırlı biten yıl dönümlerini kutlamaları bir gelenektir. İznik Konsili, İmparator I. Konstantin'in tahta çıkışının yirminci yıl dönümüne tekabül ediyordu. Yani Konstantin, M.S. 325 yılında hem tahta çıkışının 20. yıl dönümünü kutlamak hem de Arianizm (Aryanizm)³⁰⁴ meselesini çözmek için kilise önderlerini ve Roma vatandaşlarını İznik'te toplamıştır. Hiyerarşinin gereği olarak İmparator Konstantin, toplantının açılış konuşmasını aşağıdaki şekilde gerçekleştirmiştir:

“Arkadaşlarım, sizlerle böyle bir birliktelik ve paydaşlık içinde olmak benim en büyük duamdı. Her şeyden ötürü, hepinizi bir arada görmemi, görüş birliği içerisinde bulunmamızı ve dualarım kabul olunmasını görmeyi bana nasip eden Kralların Kralı Tanrımıza şükretmeyi borç bilirim. Şimdi, Tanrı'ya karşı tiranların açtıkları savaşı Kurtarıcı Tanrımızın kudreti sayesinde bertaraf edilmesiyle kıskançla dolu düşmanlarımızın İlahi kanununa habis şeytanın sapkınlıklarıyla refahımız ve bereketimizi hiçbir şekilde harabe

³⁰² Kuzgun, a.g.e. , s. 123.

³⁰³ Sinanoğlu, “İznik Konsili”, DİA, C. 23, s. 550.

³⁰⁴ Arianizm ya da Aryanizm: M.S. 320 yılında İskenderiye piskoposu olan Arius, Hz. İsa'nın tanrısallığını tehlikeye sokan bir öğretiyi ortaya çıkardı. Bkz. Aydın, Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 46.

*etmesine izin vermeyelim! Bana göre Tanrı kilisenin içten bölünmesi şiddetli bir savaştan ve dünyevi sıkıntılardan daha çok acıdır! ...*³⁰⁵

Konstantin'in açılış konuşması incelendiğinde, İznik Konsili, sayesinde kilisenin, karanlık dönemine son verilerek bölünmekten kurtulup tek bir çatı altında birleştirme sevincini yaşadığı görülecektir. Konstantin, konuşmasından sonra tarafların dile getirdikleri itirazlarını titizlikle dinlemiş ve herkese yumuşak davranarak bir kesimi ikna etmiş diğer kesimin de anlayışlı bir duruş sergilemesini sağlamıştır.³⁰⁶ Bu noktada İznik İtikat Metnini vermek uygun olacaktır.

İznik İtikat Metni

“Görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı tek Tanrı’ya, kudretli Baba’ya inanıyoruz. Ve Tanrı Oğlu, Tanrı’dan evlat edinilmiş tek evlat, Rab İsa Mesih’e inanıyoruz. O (İsa), Baba’nın özündendir, Tanrı’dan Tanrı, Işık’tan Işık, Gerçek Tanrı’dan Gerçek Tanrı’dır, Oğul edinilmiştir ve yaratılmamıştır. Tanrı ile aynı özdedir (homoousios). Görklerdeki ve dünyadaki her şey O’nun aracılığıyla yaratıldı. Bizler ve bizim kurtuluşumuz için beden alıp insan olarak dünyaya geldi, çile çekti, öldü, üçüncü gün dirilterek göğe yükseldi. Yaşayanları ve ölüleri yargılamak üzere geri gelecektir. Ve Kutsal Ruhuna inanıyoruz.

Fakat, O’nun³⁰⁷ İsa olmadığı zaman vardı, O, doğurulmadan önce yoktu, O, hiçlikten (ex nihilo) var edildi ve oğul farklı bir “hypostasis’ten” veya maddededir, yaratılmış, değişmeye ve değiştirilmeye tabidir diyenlere gelince, Katolik Kilise bu düşünceleri aforoz ediyor³⁰⁸.

İznik Konsili Yasaları

³⁰⁵ Eusebios, Life of Constantine, III. Kitap/12. Bölüm.

³⁰⁶ Eusebios, Life of Constantine, III/13.

³⁰⁷ Hz. İsa.

³⁰⁸ Kaçar, Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık, s. 82.

Konstantin, İznik Konsiliyle iki şey hedefliyordu. Birincisi kilise içindeki Ariusçu sorununa kalıcı bir çözüm bulmak, ikincisi ise kilisenin yönetimini imparatorluğa bağlamaktı. Ariusçu tartışmalara yakın ilgi duyması ile I. Konstantin kilise cemaatiyle bir yakınlaşma veya bir kaynaşma platformu hazırlamış olurken, konsilin kararlarını onaylamasıyla da kilisenin üzerinde daha üst bir otorite olduğunu veya var olduğunu kilise piskoposlarına göstermiştir.³⁰⁹ Konstantin kurmak istediği sisteme, piskoposların da uyum sağlamasını istemiştir. Çünkü piskoposları yönetmek kiliseyi yönetmek demektir. Piskoposlar, cemaatlerini etkin bir şekilde devletin lehine veya aleyhine yönlendirebilirlerdi. Ayrıca Konstantin, kiliseyi kontrol altına almasıyla aslında dolaylı yoldan kiliseye büyük iyilik yapmıştır. Çünkü kilise piskoposlukları ayrılıkçı ve uyumsuz örgütlerden bu sayede korunmuştur.³¹⁰

İznik Konsilinde yaklaşık yirmi yasa benimsenmiştir. İznik yasalarıyla birlikte kilise düzeninde önemli uygulamalar meydana getirilmiştir. Mesela piskoposlukların adli konulardaki müdahale sınırları çizilmiş³¹¹, Kudüs'ün Hıristiyanlıkta önemli bir konumunun olması hasebiyle Kudüs piskoposunun statüsü yükseltilmiş ve veto hakkına sahip olmuştur.³¹²

C. İZNIK KONSİLİ'NİN DÜZENLENME SEBEBİ: ARIANİZM

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Roma devleti içindeki en önemli dini tartışmalardan biri "Arianizmdir". İmparator Konstantin devrinde kilise dinî tartışmalarda kaynaştırıcı bir rol oynamıştır. Çünkü Roma'da Hıristiyan entelektüel (felsefi) tartışmaları birden yükselmiştir.³¹³ Tartışmaların en merkezinde ayrılıkçı

³⁰⁹ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 86.

³¹⁰ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 87.

³¹¹ Birinci yüzyıl sonunda her fırsatta çevresindeki kiliselerin sorunlarına müdahale etme suretiyle otoritesini yaymaya çalışan Roma piskoposluk artık böyle devam etmeyecektir.

³¹² Kudüs Piskoposu, Filistin'in metropolit sıfatına kavuşmuştu. Bilgi için bkz.. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 88.

³¹³ İsa Mesih'ten sonra Hıristiyanlar Yunan felsefesi, Yeni Eflatunculuk ve Yahudi kaynaklı Tanrı inancı gibi felsefi akımların etkisi altında kalmışlardır. Katolik Kilisenin içinde tartışmaların yansıması Hz. İsa'nın insan veya tanrı olup olmadığı konusunun çerçevesinde gelişmiştir. Kurtarıcı Mesih anlayışı Hıristiyanlıkta önemli bir iman esası olarak Hz. İsa'nın kişiliğiyle ilişkilendirilmiştir. Ortodoks Kilisesinin (dyophysites) inandığı husus, Hz. İsa'da insanlık ve ilâhlık unsurlarının eş oranda bulunduğu yönündeyken, I. yüzyılın ikinci yarısında Ebionitler diye adlandırılan Yahudi menşeli Hıristiyanlara göre İsa'da ilâhlık değil yalnızca insanlık unsurunun bulunduğu (subordionist) savunmuşlardır. Böylece tartışmalar bir tarafta Hz. İsa'da insanî özelliği, bir diğer tarafta ise onun ilâhî özelliğinin çerçevesinde gelişmiştir. Üçüncü yüzyılda devam eden İsa Mesih tartışmalarına Antakya ekolünden Arius'un hocası Lucianus'a göre Hz. İsa yaratılmış, ezeli değil, Tanrı'dan farklı ve aşağı bir konumdadır. Özet olarak Lucianus için Hz. İsa bir beşerdir. Arius ta hocası Lucianus gibi Yeni Eflatun felsefesinin tesirinde kalmış ve daha hocasının görüşlerinin gölgesinde kilisenin tanrı tasavvuru konusunda ön plana çıkan teslis

Arius³¹⁴ yer almıştır. Tartışmaların başladığı sırada Arius'un, Nicomedia (İzmit) piskoposu Eusebios'a yazdığı bir mektupta Eusebios'u "Lucianus çevresinden arkadaşı" şeklinde anması, birlikte Antiochealı Lucianus'un derslerine devamlı olarak katıldıklarını ve ikisinin orada tanıştıklarını düşündürmektedir.³¹⁵ M.S. 313 yılında İmparator tarafından yayımlanan "Milan Fermanı"yla kilisenin iç ihtilaflarının ortaya çıkması kaçınılmazdı. Çünkü entelektüel Hıristiyanlar ferman sayesinde artık görüşlerini açık bir şekilde dile getirip kilisenin yanlışlıklarını düzeltebiliyorlardı.³¹⁶

Arius'un ismi kilise içinde, M.S. 303 ve 313 yılları arasında İmparator Diocletianus'un başlattığı "son büyük takibatıyla" ayrılıkçı tartışmalar (Donatusçuluk) esnasında İskenderiye'de ilk defa duyulmuştur. Kilise içindeki ayrılıkçı tartışmalarda, "son büyük takibat" esnasında dinden dönenlere karşı nasıl bir tutum sergileneceği gündeme gelmiştir. İskenderiye piskoposu ve taraftarları kiliseye geri dönenlere karşı ılımlı bir yaklaşım sergilerken Meletius ise onlara karşı daha katı bir tutum sergilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Arius'un, dönemin Hıristiyan toplumunda ileri gelen vaizlerden biri olarak Meletius'la aynı görüşte olmaları kiliseden aforoz edilmeleri sonucunu getirmiştir.³¹⁷ Ariusçu tartışmanın yükselmeye başladığı M.S. 318 ve 323 yıllarında Arius, İskenderiye'deki Baukalis³¹⁸ kilisesinde piskopos olarak görev yapmaktaydı.³¹⁹

anlayışına karşı Arianizm akımının savunuculuğunu yapmıştır. Bkz. Sinanoğlu, "İzmit Konsili", DİA, C. 23, s. 549.

³¹⁴ Arius'un M.S. 260 Libya'da doğduğunu tahmin edilmektedir. Roma'nın istikrarsız dönemi olarak kabul edilen o dönemde doğan Arius daha çok İsa Mesih konusundaki fikirleriyle tanınmıştır. Hayatına ilişkin antik kaynaklar IV. yüzyılda onun en büyük düşmanları Athanasius, Epiphanius ve V. yüzyılda Socrates, Sozomenus, Theodoretus, Philostorgius tarafından yazıldı. Ancak bu yazarlar içerisinde sadece Philostorgius Arius'a sempati ile yaklaşmaktadır. Diğerleri Arius'u "sapkın" olarak nitelendirmektedir. Bu sebeple eserlerinden aktarılan Arius'un tasavvurları ön yargılardan hareket ettiklerini dikkate alarak onun (Arius'un) hakkında sundukları bilgileri temkinli şekilde yaklaşmakta fayda vardır. Bilgi için bkz.. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 52-53; Eusebios, Kilise Tarihi, s. 186.

³¹⁵ Antiochea Okulu diye bilinen çevrenin önemli isimlerinden birisi olan Lucianus uzun süre bu kentte öğretmenlik yaptıktan sonra Nicomedia'ya taşınmış ancak burada bulunduğu sırada kısa süre imparator olan Maximian tarafından Hıristiyanlara uygulanan zulüm politikası esnasında M.S. 312 yılında öldürülmüştür. Lucianus'un ismi Doğu Akdeniz kentlerinin Hıristiyan piskoposların arasında uzun süre etkisini korumuş ve hatta 341 yılında Antiochea'da toplanan bir konsilin ortaya attığı itikat metni Lucianus'a atfedilmiştir. Bilgi için bkz.. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s.54, (9 numaralı dipnot).

³¹⁶ Mehmet Aydın, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 22-23.

³¹⁷ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 55,

³¹⁸ Dördüncü (IV.) yüzyıllarda İskenderiye'de kent limanına yakın kalabalık bir bölgedir.

³¹⁹ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 56;

Etrafına kalabalık bir kitle çekmeye başaran Arius'un teolojisi hakkındaki bilgilere, önce Nicomedia Piskoposu Eusebios ve sonra İskenderiye Piskoposu Alexander'e yazdığı mektuplardan ve "Thalia"³²⁰ adlı derlemesinden erişilmektedir.³²¹ Arius'un İskenderiye Piskoposu Alexander'e yazdığı mektup şöyledir:

"Muhterem Papa ve Piskopos Alexander! Papazlar ve diyakonlar sizi Tanrı'nın selamı ile selamlıyor.

*Atalarımızdan gelen ve siz muhterem Papa'dan öğrendiğimiz inancımız şöyledir: Bir Tanrı'ya inanıyoruz. Sadece O, doğmamış, ebedi, başlangıcı olmayan, doğru ölümsüzlüğü tek maliki (İncil, Timoteyus'a Birinci Mektup, 6,16), tek hikmet sahibi, tek iyi, her şeyin tek egemeni, tek yargılayan, tek yöneten ve tek düzenleyicidir. O, değiştirilemez ve değişemez, adil ve iyi, Tevrat'ın, Peygamberlerin ve Yeni Ahid'in Tanrısı'dır. Bu Tanrı, tek evlat edinen Oğul'u ebedi ve ezeli zamanlardan önce evlat edindi. O'nun vasıtası ile çağları ve diğer her şeyi yarattı...."*³²²

Arius'un, İsa sorununun teolojik tartışmasından dört önemli nokta ortaya çıkmaktadır.³²³

İmparator I. Konstantin, Ariusçu tartışmalara ancak M.S. 324 yılında Doğu Augustusu Licinus'u Chrysopolis (Üsküdar) savaşında yendikten sonra müdahil olabilmıştır, çünkü Licinius'la savaşları uzun sürmüştür.³²⁴ Konstantin, M.S. 324 yılından önce İskenderiye piskoposları arasındaki dini tartışma ve mektuplaşmalardan bir şekilde haberdar olmuş ve iki Piskoposa (Alexander ve Arius'a) mektubunun ulaştırılması için özel kuryesi ve Kordoba Piskoposu Ossius'u (Hosius)³²⁵

³²⁰ Thallia: Arius, Hıristiyanlığın temel ilkelerine aykırı sayılan görüşler nedeniyle M.S. 325'te düzenlenen İznik Konsilince kiliseden ve Hıristiyan toplumundan aforoz edilince kendi düşüncelerini "Thallia" adlı eserinde topladı.

³²¹ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 56.

³²² Bilgi için bkz.. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 67-68.

³²³ Bilgi için bkz.. Res. İşler. 2.36; Sinanoğlu, "İznik Konsili", DİA, C. 23, s. 550; Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 57.

³²⁴ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 72.

³²⁵ Ossius (öl. 357): İmparator I. Konstantin'in kilise işlerinde uzun yıllar danışmanlık görevi yapmıştır. İmparatorun mektubunu Arius ve Alexander'e teslim ettikten sonra, İskenderiye'den dönüşünde kendi ifadesiyle 'Antiochea Kiliseni yeni piskopos seçimi nedeniyle kargaşa içerisinde' buldu ve imparatorun özel görevlisi olarak Antiochea'da Suriye- Filistin yöresinden yaklaşık elli piskoposun katılımıyla bir

görevlendirmiştir. Konstantin onlara yazdığı mektuplarda, önce dini tartışmalar konusunda yeterince bilgili olmadığını beyan etmiş ve ikisi arasındaki (Alexander ve Arius) dini konularda görüş ayrılıklarına filozoflar gibi saygı duyup, birbirleriyle olan diyalogu sürdürüp³²⁶ gruplaşmaya gitmemeleri tavsiyesinde bulunmuştur.³²⁷ İmparatorluğun doğusunda Ariusçu piskoposlar ile diğer gelenekçi piskoposlar arasındaki tartışmalar dinî olarak gözükse dahi, siyasî birlik açısından İmparator I. Konstantin'i endişeye sevk etmiştir. Konstantin, bütün dini konuları ele almak üzere Roma'daki piskoposları M.S. 325 yılında İznik'e davet etmiştir.³²⁸ İmparator I. Konstantin İznik Konsilini, bütün dünya kiliselerini ilgilendiren Hz. İsa'nın tanrısallığı konusundaki görüş birliğini sağlamak ve Ariusçu tartışmalara son vermek adına düzenlemiştir.³²⁹

İznik Konsilinde yaklaşık yirmi piskopos Arius'u desteklerken,³³⁰ bazı piskoposlar hariç,³³¹ diğerleri İmparator Konstantin'in baskısıyla konsilden çıkan yeni itikat metnini benimseyerek onaylamak zorunda kalmışlardır. Konsil kararıyla Arius ve taraftarları sürgüne gönderilmiştir. Ancak Arius, iki yıl süren sürgünden (M.S. 325-327) sonra, İmparator Konstantin'in kız kardeşi Constantia'nın müdahalesiyle, Nicomedia'da iki yüz piskoposun katılımıyla düzenlenen konsilde affedilerek kiliseye geri çağırılmıştır. Alınan karara göre onun İskenderiye'ye geri dönmesi ve orada yerleşmesi gerekirdi. Fakat Arius'un İskenderiye'ye dönüşü piskopos Alexander ve halefi Athanasius³³² tarafından engellenmiştir. İskenderiye'ye dönemeyen Arius M.S. 327 yılında Libya'da yerleştikten sonra İmparator I. Konstantin'e bir mektup yazmıştır. Arius, Konstantin'e yazdığı mektubunda, Libya halkı için ayrı bir kilise teşkilatı

sinod toplamıştır. Osius, Antiochea konsilinde sıkı bir Ariusçu karşıtı olan Suriyeli Eustathius'u Antiochea piskoposluğuna atamıştır.

³²⁶ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 73.

³²⁷ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 63

³²⁸ Piskoposlar kendi aralarında, Antiochea Konsili'nde aldıkları kararına göre genel konsili Ancyra'da gerçekleştireceklerdi. Ancak Licinius'a karşı elde ettiği zaferi kutlamak için düzenlediği bir partiye Konstantin, Hıristiyan Piskoposları davet etti aldıkları kararı manipüle ederek konsilin yeri İznik'e almıştır. Bkz. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 63.

³²⁹ Duygu, İmparatorluk ve Hıristiyanlık, s. 209.

³³⁰ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 63.

³³¹ Ptolemis Piskoposu Secundus ve Marmarica Piskoposu Theonas, ne İznik konsilin itikat metni ne de Arius'un cezalandırılmasını kabul etmişlerdir. Eusebios konsilin itikat metni zahiren kabul etti ancak Arius'un cezalandırılmasına karşı çıkmıştır. Konstantin, konsilden hemen sonra önce Arius'u ardından onun sadık destekçileri Secundus ve Theonas'ı ve daha sonra Nicomedia piskoposu Eusebios'u sürgüne göndermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 63-64.

³³² Piskopos Alexander M.S. 328 yılında öldükten sonra yerine Athanasius geçmiştir.

kuracağına dair tehditler ifade eden mesajlara yer vermiştir. Kilisenin bölünmesini istemeyen İmparator Konstantin Arius'un tehditlerine karşı sert bir tavır alarak bir ferman yayımlamış ve onun bütün eserlerinin yakılmasını ve üzerinde Arius'a ait bir metni bulunduranların da idamla cezalandırılmasını emretmiştir.³³³

M.S. 335 yılında Kudüs'te (Tyrus'ta) İmparator I. Konstantin'in katılımıyla düzenlenen konsilden sonra Arius tekrar kiliseye resmen kabul edilmiştir. Ancak Athanasius yine Arius'un İskenderiye'ye dönmesine karşı çıkmış ve M.S. 336 yılında İstanbul konsilinde onu mahkûm etikten sonra Galya'ya sürgüne göndermiştir.³³⁴ Aynı yılda Arius İmparator I. Konstantin'in saygısını yeniden kazanmıştır³³⁵ ancak beklenmedik bir şekilde³³⁶ hayatını kaybetmiştir.³³⁷ İmparator I. Konstantin, İznik Konsilini düzenlemekle kiliseyi birbirlerine düşmekten ve kendi içlerinde parçalanmak gibi büyük bir felaketten kurtarmıştır.³³⁸ Ariusçuluk İmparator Theodosius dönemine kadar devam etmiştir ancak M.S. 381 yılında İmparator Theodosius Konstantinopolis'te düzenlediği konsilde Ariusçuluğu resmen yasaklayarak hareketin sonunu getiren en önemli adımı atmıştır.³³⁹

D. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN DEVLET SİYASETİ AÇISINDAN İZNIK KONSİLİ'NİN SONUÇLARI

1. İznik İnanç Esaslarının Oluşumu ve Ariusçuların Aforoz Edilişi

İmparator I. Konstantin İznik Konsili'ne onursal başkan olarak katılmıştır. Konsilin yönetimi için Ossius'u görevlendirmiştir. Ariusçular önce görüşlerini sunmuşlar ardından sert tepkilerle karşı karşıya kalmışlardır. Bunun üzerine Arius'un³⁴⁰

³³³ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 64.

³³⁴ Flick, a.g.e. , s. 144.

³³⁵ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 65.

³³⁶ Arius'un ölümüyle ilgili en eski kaynak, onun büyük muhalifi Athanasius tarafından aktarıldı. Athanasius, Arius'un ölümünü 'İsa'yı ele veren hain' Yahuda ölümüyle benzetti. Athanasius'un aktardığına göre Arius, kiliseye kabul edileceği duyan piskopos Alexander, Arius'un kilise kabul edildiğini görmektense Tanrı'ya ya kedisinin ya da onun canını alması için dua etti. Hikâyeye göre, piskoposun duası makbul oldu ve Arius kabul edileceği gününden önce "Constantin Forum'u" (Çemberlitaş) civarında girdiği bir tuvalette bütün bağırsakları dışarıya çıkmış bir şekilde aniden öldü. Bilgi için bkz.. Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 66.

³³⁷ Flick, a.g.e. , s. 144.

³³⁸ Bilal Baş, "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi", İstanbul: Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 2, 2000, s. 168.

³³⁹ Baş, a.g.e. , s. 185.

³⁴⁰ Arius, faaliyetlerine yönelik devletin bütün uyarılara rağmen direnmeye devam etmiştir. Direnişi, kilise görevinden alınmasına kadar vardı. Ama o durmadı. Mısır'dan ayrılınca düşüncelerini sırayla

destekçisi Caesarea Piskoposu Eusebios, iki tarafın uzlaşması için orta bir yol izlemek için bir müzakere açsa da Athanasius ve Ancyralı Marcellus buna karşı çıkmışlardır. Ancak İmparatorun desteğiyle Athanasius'un itikat metni benimsenmiş ve böylece Hıristiyanlık tarihinde ilk ekümenik âmentü metni “İznic inanç esasları” olarak kabul edilmiştir. Ayrıca konsil kararlarına Ariusçuların³⁴¹ aforoz edişini onaylayan bazı cümleler de eklenmiştir. Muhtemelen diğer piskoposlar devlet otoritesi yüzünden İznic itikat metnini kabullenmek durumunda kalmışlardır.³⁴²

2. Devletin Hıristiyanlığı Himaye Etmesi

Konstantin'in konsile onursal başkan olarak katılmasının ilk amacı, konsile ekümenik bir vasıf kazandırmak ve Ariusçuluğu devletin kontrolü altına almaktır. Bu yüzden İznic Konsili'nden çıkan kararlar ekümenik olmakla beraber İmparator I. Konstantin tarafından devletin resmi kanunları olarak ilân edilmiştir. Ancak birliğin tam sağlanmadığı bir İznic konsilinin ne kadar ekümenik olduğunun tartışmalı bir konu olduğunu bilmekte fayda vardır. Konsilin ekümenik olması için muhakkak piskoposlar arasında birliğin sağlanması şarttır. Başka bir ifade ile İznic Konsili'nin ekümenik özelliği konsilden Ariusçuların aforoz edilmesiyle son bulmuştur.³⁴³ Gerçi, dinî konularda çok bilgili olmayan Konstantin, saray danışmanı olan Kortoba Piskoposu Hosius'un üzerinden götürmeye çalıştığı Ariusçuluk meselesindeki hedefleri zorla tutturulmuştur. Bu bağlamda Konstantin Ariusçuluk meselesini dini değil daha çok siyasî açıdan ele almıştır. Her şeye rağmen onun döneminde düzenlenen bu konsille Hıristiyanlığa, daha önce olmayan bir şey kazandırılmıştır.³⁴⁴

E. İZNIK KONSİLİ'NİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

İznic Konsili Hıristiyanlık tarihinde yaşanmış ilk büyük tartışma platformudur. Konsili düzenleyen Konstantin ve piskoposlar Roma İmparatorluğunun dinî, siyasî ve sosyolojik konularını ele almak üzere bir araya gelmişlerdir. Dolayısıyla konsilde kilise ve devlet erbabının öncelikleri birbirlerinden farklıydı. Mesela, İmparatorluğun

Filistin ve Bithyania'da yaymıştır. Biri İzmitli diğeri Kaysearili Eusebios'e görüşlerini kabul ettirerek onlara yaklaşmaya başardı. Tartışmalar kısa bir zaman içerisinde büyük bir kitleye taşındı.

³⁴¹ Arius ile birlikte Nikomedialı Eusebios, Nicealı Thiognis, Marmaricalı Theonas, Chalcedonlu Maris ve Ptolemaisli Secundus, inanç esasları metninde geçen “baba ile aynı özden” anlayışına katılmadıkları için metni imzalamamışlar, bu yüzden kiliseden aforoz edilmişlerdir.

³⁴² Sinanoğlu, “İznic Konsili”, DİA, C. 23, s. 551.

³⁴³ Sinanoğlu, “İznic Konsili”, DİA, C. 23, s. 551.

³⁴⁴ Baş, a.g.e. , s. 172.

konsilden en büyük beklentisi Hıristiyanlıkla uzlaşarak devlet sistemine entegre edilmesini sağlamak iken, piskoposlar kilise ortamında rakiplerini itibarsızlaştırma peşindeydiler. Fakat Konstantin'e düşen yalnızca insafli ve tarafsız olmaktı. Ancak İznik Konsili kilisenin itikat sorununa kalıcı bir çözüm sunmakta başarılı olamamış aksine onları daha da derinleştirmiştir. Fakat İznik Konsiliyle kilise daha merkezi bir konuma getirilerek devlet yönetiminde alternatif bir organizma olmuştur.³⁴⁵

VI. ROMA'DAN KONSTANTİNOPOLİS'E: İMPARATORUN YENİ BAŞKENTİ

İmparator Konstantin'in en büyük başarısı Konstantinopolis şehrinin kuruluşudur. Konstantin, döneminin son yıllarına doğru "Konstantinopolis" şehrini yani "Konstantin'in Şehri"ni, veya Roma Nova³⁴⁶ şehrini kurmuştur. Fakat şehrin inşa edilmesinin başlangıcından itibaren Roma'nın ileri gelenleri tarafından rahatsızlıklar dile getirilmeye başlanmıştır. Asıl endişeleri ise, Konstantinopolis'in kuruluşundan sonra İmparatorluğun günlük siyasî hayatında Roma'nın ikinci plana düşmesi korkusundan kaynaklamaktaydı. Ancak şehrin kuruluşunda dini olduğu kadar siyasî sebepler de vardı. İmparator Konstantin'in, Roma'dan her açıdan daha güvenli bir başkent kurma amacı olduğu aşikârdır. Roma'nın sınırları genişlemesiyle beraber ülkedeki nüfus hızla artmıştı. Nitekim Roma tarihinde başkentini yeniden kurma alışkanlığı İmparator I. Konstantin ile başlamış değildir. Mesela Maximianus, benzer sebeplerden dolayı sarayını Roma'dan Milano'ya; Diocletianus da başkentini Sirmum'dan Nicomedia'ya taşımıştır.³⁴⁷ Roma'nın tarih yazarı ve putperest Zosimus'un tarifine göre, M.S. 326 yılında Roma İmparatorluğunun 20. yıl hükümdarlığını kutlarken putperest olan senato ile İmparator Konstantin arasında meydana gelen bir anlaşmazlıktan dolayı Konstantin, Roma'ya karşı denge tutturabilmek adına imparatorluğun yeni başkenti olacak Konstantinopolis şehrini kurma kararı almıştır. Bu bağlamda Konstantinopolis'in kuruluşunda dini motiflerin ön planda olduğu söylenebilir. Ancak Konstantinopolis'in kuruluşundan sonraki gelişmelere bakıldığında şehrin stratejik bir amaçla kurulduğunu görmek mümkündür.³⁴⁸

³⁴⁵ Kaçar, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, s. 89-90.

³⁴⁶ Oktay, a.g.e. , s. 275.

³⁴⁷ Oktay, a.g.e. , s. 272.

³⁴⁸ Vogt, a.g.e. , s. 8.

İmparatorların ikamet ettikleri şehirlerde kurdukları saraylar ve diğer yapılar nedeniyle her zaman orası başşehir vasfıyla özdeşleşmiştir. Şüphesiz ki yeni bir başkent kurarken imparatorun kararını etkileyen stratejik, ekonomik ve sosyolojik unsurlar vardır ki bunların görmezlikten gelinmesi mümkün değildir. İmparator I. Konstantin'in yeni şehri Bosphorus civarında kuracağına delalet eden bazı işaretler vardı. Zira Konstantin, Licinius'a karşı yaptığı savaşta Avrupa'dan Asya'ya giderken bu bölgeden geçmiştir ve o zaman yerin stratejik değerini ve faydasını bizzat idrak etmiştir. Çünkü bölgenin stratejik konumu Licinius'un yakalanmasını zorlaştırmıştır.³⁴⁹ Licinius'u yendikten sonra Roma devleti İmparator I. Konstantin yönetim altında birleştirilmiştir. Mesela, Grek Dünyası Toros'tan Balkanlara kadar; kuzeyden İlyricum'a ve doğuda Mısır, Suriye, Ermenistan ve Kafkaslara kadarki coğrafya onun yönetim altındaydı. Dolayısıyla İmparator Konstantin, devlet sınırlarını daha etkin bir şekilde korumak istese de bunu artık Roma'dan gerçekleştirmesi oldukça zor olmuştur. Onun için Konstantin Ren, Tuna ve Fırat'ı birlikte idare etmesini sağlayacak bir bölgede yerleşmesi lazımdı. Başşehrini Serdica'da (Sofya) ya da doğduğu Naissu'da kurmayı tahayyül etse de sonunda Byzantium'da kurmaya karar vermiştir.

Bizans, M.Ö. 660 yılında Oikist Byzas adında bir kişi tarafından yönetilmekteydi.³⁵⁰ Bizans, Persler ve Makedonyalı Philippos döneminde önemli roller oynamıştır. Bizans'ın politik ve ekonomik durumlarını inceleyen eskiçağdan bir Grek tarihçi olan Polybios'a göre Bizans, ufak bir yerdir ama mühim bir konumda olması, bu coğrafyalarda yaşamış medeniyetlerin tarihinin merkezinde önemli roller üstlenerek tarihi izler bırakmıştır. Zira Karadeniz'le Grek dünyası arasında çok stratejik ve en güvenli bölgedeydi.³⁵¹ Bizans toprakları, M.S. 37 yılından İmparator Konstantin'in idaresine kadar sırayla, başta Vespsasianus, Gallienus, Gothlar, İlyrya'lı İmparatorlar, Maximin Daia ve Licinius'un yönetimin altına kalmıştır. Bizans, tarihte küçük ve çok verimli bir eyalet olarak kalmıştır bu yüzden işgal veya saldırıya uğramadığı zamanlarda zalim imparatorlar tarafından yağmalanmaya maruz kalmıştır.

³⁴⁹ Firth, a.g.e. , s. 261.

³⁵⁰ Oktay, a.g.e. , s. 273; Firth, a.g.e. , s. 260.

³⁵¹ Firth, a.g.e. , s. 262

Konstantin'in hedefi başta Bizans olsa da, Julius Ceasar'ı örnek alarak, ilk önce başşehir Troia eyaletinde kurmuştur.³⁵² Konstantin Troia'da yeni şehrin inşasına başladığı zamanlarda bir gece rüyasında, başşehir için başka bir yer seçmesi tanrı tarafından kendisine tavsiye edildiğini devlet erkânına aktarmıştır. Bunun üzerine bir istişare toplantısı yapmış ve sonra yeni başkent olarak Bizans'ı seçmiştir.³⁵³

Bizans'ta İmparatorluk sarayının inşaatı altı yıl (M.S. 324-330) sürmüş, 11 Mayıs 330 yılında açılış töreni yapılmış³⁵⁴ ve Konstantinopolis şehri, Tanrı'nın şehri³⁵⁵ olarak ilan edilmiştir. Konstantinopolis başkent ilan edildikten sonra, eski pagan mabetlerine dokunulmamıştır. Bizans, İmparatorluğunun eski başkenti Roma'dan dört kat daha geniştir. İmparator I. Konstantin yeni başkentinde hem pagan dinleri hem de Hıristiyanlığı yan yana getirmek istemiştir. Bunun için bir taraftan Roma ve Konstantinopolis'in koruyucu tanrılarından biri Tyche'si için bir tapınak inşa edilirken başka yerlerde kiliseler inşa ettiriyordu. Konstantin, Sol-Helios (Güneş Tanrısı) ve Apollon³⁵⁶ gibi pagan heykellerle Bizans'ı süslemiştir.³⁵⁷ Yeni başkentte yaptığı bütün bu yeni uygulamaların metropolit bir başkent kurma hayalinden kaynaklandığı söylenebilir. Yeni başkent'in Bizans'a taşınması Roma kilisesinde siyasi bir boşluk meydana getirmiş ve Roma kilisesi aynı anda hem dinî hem de siyasi otoritesini zamanla güçlendirmiştir.³⁵⁸

³⁵² Oktay, a.g.e. , s. 274.

³⁵³ Oktay, a.g.e. , s. 272.

³⁵⁴ Firth, a.g.e. , s. 267.

³⁵⁵ **Consecration:** Konstantin döneminde Konstantinopol'un Tanrı malı olduğu açıklanmıştır. Ayrıca da törene putperest adak rahipleri ve astronomlar yardıma çağrılmışlar.

³⁵⁶ Firth, a.g.e. , s. 271.

³⁵⁷ Oktay, a.g.e. , s. 273.

³⁵⁸ Flick, a.g.e. , s. 168.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAGANİZMİN SONU VE HİRİSTİYANLIĞIN YÜKSELİŞİ

I. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN

HİRİSTİYANLIK TARİHİNDEKİ YERİ VE SONRAKİ GELİŞMELER

A. ROMA'DA PAGANİZMİN SONU

İmparator I. Konstantin, Hıristiyanlığı devlet himayesine almasıyla birlikte, kiliseye önemli bir güç katmıştır. Böylece Hıristiyanlık Roma devletinin yasal dinlerinden biri olmuştur. Hıristiyanlık I. Konstantin döneminde küçük bir din konumunda iken zamanla pagan dininin üstesinden gelip bütün Roma devletinin en güçlü dini haline gelmeyi başarmıştır.³⁵⁹ İlk başta Konstantin ve onu takip eden imparatorların Hıristiyanlığa verdikleri destekler sayesinde Roma'nın siyasi kaderi önemli derecede değişmiştir. Zira Roma devletinin siyasi hayat bakımından Katolik Kilisesiyle iç içe kalması Roma İmparatorları arasında I. Konstantin'le başlamıştır.³⁶⁰

Konstantin dönemine kadarki Roma İmparatorlarının çoğu Güneş Kültüne de sadık kalmışlardır. Güneş Kültüne sadık kalanlar kendileri hakkında “Pontifex Maximus (Başkahin)” unvanını kullanmıştır.³⁶¹ Her Pontifex Maximus Roma kentlerinin kamusal kültüründe baş kâhin görevini üstlenmişlerdir.³⁶²

Roma İmparatorluğu açısından III. ve IV. yüzyılları pagan kültürleri için bir gerileme dönemidir. İmparator Konstantin döneminden önce paganizm özellikle kırsal bölgelerde daha etkiliydi. Kırsal bölgede yaşayanlar paganizme sıkı sıkıya bağlıydılar. O dönemlerde Roma pagan kültürü ve “Neo Platonizm” gibi felsefî akımlardan çok etkilenenler aydınlar, filozoflar olmuştur. Neo-Platonizm, pagan dinlerine bir Rönesans çağı açmıştır, çünkü mistisizm ile spekülasyon (fikri tahlili) birleştirilmiştir.³⁶³

³⁵⁹ Jean Carlos Zukowski, *The Role and Status of the Catholic Church in the Church-State Relationship Within the Roman Empire A.D. 306 to 814*, Andrews University, 2009, s. 302.

³⁶⁰ Zukowski, a.g.e., s. 302.

³⁶¹ Çelik, a.g.e. , s. 26.

³⁶² Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S.284-641*, Çev. Turhan Kaçar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s. 332.

³⁶³ Çelik, a.g.e. , s. 26.

Neo Platonizm rüzgârıyla pagan dinlerinin nice mitolojik sorunları çözülyordu. Bu yüzden görünüşte entelektüel bir akım olarak görünse de Neo Platonizm temelde pagan bir tabaka oluşturulmasını sağlamıştır. Neo-Platonizm'in en belirgin neticelerinden biri de, İmparator Julian'ın³⁶⁴ Hıristiyan inancından vazgeçip M.S. 361-362 yılları arasında paganizme geçmesidir. İmparator Julian'dan sonra kimse onun yolundan gitmemiştir, çünkü Hıristiyanlık giderek güçlenerek büyük kitlelere ulaşmıştır. Artık bütün Roma halkı Hıristiyanlığa gönül vermiştir.

İmparator Konstantin'den sonra gelen devlet adamları dönemlerinde paganizm iyice zayıflarken Hıristiyanlık giderek güçleniyordu. Sadece paganizmin tamamen yasaklanması kalmıştı. Bu da ancak İmparator Theodosius döneminde gerçekleşmiştir. İktidara gelen Theodosius, putperestliğe karşı tamamen bir temizleme sürecine girmiş ve önemli ölçüde pagan inancını giderek daha da zayıflatmıştır. Putperestliğe karşı peş peşe birçok ferman yayımlamıştır. Bu fermanların esas amacı, paganlarda yaygın olan kurban takdimini, büyücülük ve kehanet uygulamalarını ve dini toplantıları yasaklamak olmuştur. Putperestliğin toplumda tekrar eski gücüne kavuşmaması için var olan pek çok pagan eserleri de tahrip edilmiştir. Theodosius, M.S. 392 yılında yayımladığı bir fermanla da putperestliğe dayanan bütün eski inançları hurafe olarak ilan etmiştir. Putperestliğin tamamen zayıflatılmasına karşı, Hıristiyanlığa bu dönemde ciddi destekler verilerek binlerce din adamı, yani papaz, rahip, rahibe, keşiş ve piskoposlar yetiştirilmiştir. Kiliselerin sayısı da her geçen gün hızlı bir şekilde artmıştır.³⁶⁵

B. İMPARATOR I. KONSTANTİN'İN YAPTIĞI BAZI REFORMLAR

1. İdari Reformlar

Roma'nın başında bulunduğu esnada İmparator I. Konstantin, önceki imparatorlardan Diocletianus'un başlattığı reformların birkaçını tamama erdirmiştir. Diocletianus'un reformlarının en önemli yönleri, imparatorun mutlak yetkisinin daha da kökleştirilmesi, askeri ve mülki idarenin birbirinden ayrı ellerde bulundurulması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Fakat zamanla Konstantin mülki ve askeri idareyi kendi elinde bulundurma çabası içerisine girmiştir. Devlet memurlarının sayıları artmasına rağmen imparatorun şahsî hizmetkârları durumuna gelmişlerdir. Roma senatörlerinin

³⁶⁴ Bilgi için bkz.. Bush Coleman-Maude Aline Huttman, Studies in History Economics and Public Law, New York: Columbia University, 1914, s. 124-127.

³⁶⁵ Çelik, Siyasal Sitem, s. 27.

eskiden sahip oldukları güç ve yetkilerinden geriye pek bir şey kalmamıştır. Onlar Roma’da sadece ismen varlık gösteriyorlardı. Bazen konsilleri tayin etmek için imparator senatörlere danışıyordu. Ama ne var ki seçilen konsüller hep imparator ailesinden geliyordu.³⁶⁶ Senatörlere bu dönemde pek prestijli işler verilmemiştir. Artık onların işleri şehrin günlük gıda ve eğlence ihtiyaçlarıyla ilgilenmekten ibaret olmuştur. En yüksek mevkideki memurun işi icra, hukuki ve malî işlerdir. Orduya materyal ve yiyecek temini gibi hizmetler sağlamakla görevlidir. Davalar da bu dönemde doğrudan doğruya imparatora gönderiliyordu.

“Praefectus”, imparatorlukta memuriyetin en yüksek mevki idi. “Praefectus” valilerin seçiminde, İmparatora bazı tavsiyelerde bulunarak önemli roller oynardı. Kendilerinde mali kontroller olması yanı sıra, seçilen valilere disiplin eğitimi vermekle de yükümlüydüler.

“Praefectus Urbi”, bir diğer önemli memuriyetti. Görevi senatonun başında olmaktı. Ayrıca İmparator ile senatonun arasında iletişim sağlamak, devletteki her işi kontrol etmek, nüfusun emniyetini gözlemek, itfaiye teşkilatını gözlemek, Pazar yerlerinde ticari kontrol yapmak ve şehrin trafiğine bakmakla sorumluydu.

Fakat Konstantinopolis’in kuruluşuyla idari reformla pek çok şey değiştirilmiştir. Eski Roma’nın devlet müesseseleri Bizans’a taşınmıştır. Alt tabaka hizmetçileri “magister” altında toplanmıştır. Hukuk ve kanun işleri artık “Quaestor”³⁶⁷ luk tarafından yapılıyordu.³⁶⁸

2. Ordu ve Askeri Reformlar

İmparator I. Konstantin parlak bir askeri geçmişe sahipti ve buna göre imparatorluğunu savunan ordusu için sağlam bir sitem kurmuştu. Konstantin, devlet savunması ve düşmana saldırı gerçekleştirebilmek açısından askerlerini iyi yetiştirmiştir. Roma ordusu piyade ve süvarilerden oluşuyordu. Bunlar “Palatini” ve “Comitatenses”³⁶⁹ olarak adlandırılırdı. İkisi bazen devletin idari işlerini de kontrol

³⁶⁶ Oktay, a.g.e. , s. 282.

³⁶⁷ Jones, Later Roma Empire, s. 104.

³⁶⁸ Oktay, a.g.e. , s. 284.

³⁶⁹ “Comitatenses”, Dördüncü yüzyılda düzenlenen seferlerde İmparatorlara eşlik eden seyyar sahra ordular olarak bilinmektedir. “Palatini” ise Konstantinopolis’te karargâhı bulunan kuvvet birliklere bağlıydı. Bkz. Mitchell, a.g.e. , s. 240.

ediyorlardı.³⁷⁰ “Sınır güvenliği için, “Ripenses”, süvari birliği “Vexillationes”, “Cobortales” ve “Alares” birlikler kara kuvvetleri amirliği olan “Comitatenes”in emri altında yer alıyordu. Nitekim Konstantin, Maxentius’a karşı “Comitatenes” ordusu ile savaşa girmiştir.³⁷¹ Bir süvari timi 500 kişiden oluşuyor ve bir “Tribun”un emrindeydi. Piyade timleri lejyonlardan oluşuyordu ve her biri 1000 kişi içeriyordu. “Palatini” piyadesine “Auxila” adında yeni bir yardımcı piyade bulunuyordu.³⁷² Bütün ordu, “Magister Peditum” (piyadelerin kumandı) ve “Magister Equitum” (süvarilerin kumandanı) şeklinde iki önemli magisterin emrindeydi.³⁷³ “Scholae Palatinae” ise İmparator Konstantin’in şahsi muhafızları olup çoğunlukla German’yalı süvarilerden müteşekkildi. “Magister Oficorum”³⁷⁴ 1500 kişiden oluşan bir “Scholae” kumanda ediyordu. “Pseudo-Comitantes” adındaki birlikleri garnizon ve esas ordunun arasında idi.³⁷⁵ Onların asıl görevi sınırların savunmasında ikinci bir müdafaa kuvveti olarak görev yapmaktı. Sınır garnizon kuvvetleri “Duces” tarafından idare ediliyordu.

Roma Ordusunun en alt kademesi ise “Alae” ve “Cohortes”lerden oluşuyordu. Görülüyor ki İmparator I. Konstantin ordusunda köklü değişiklikler yapmıştır çünkü idare ettiği toprakları düşmanlardan koruyup savunmaya önem vermiştir. Konstantin’in, Roma’nın sınırlarını savunan birlikleri çoğunlukla barbarlardan ve Germanlerden oluşturması kendisine birçok eleştiri getirmiştir. Çünkü bunlar her an düşmanla ittifak yapıp sınırdan geçmelerini sağlayabilirdi. Bu konuda İmparatoru en çok eleştiren kişi Zosimus’tur. Gerçi İmparator Konstantin yeni birlikleri oluşturarak bütün önlemleri almıştır.³⁷⁶

3. Ekonomik ve Sosyal Reformlar

İmparator Diocletianus’un tahttan çekilişinden sonra bastırıldığı gümüş parası “denarius”un değeri hızla düşmüştür. Bu paranın değerinin hızla düşmesine rağmen Licinius, Diocletianus’un parasını bastırmaya devam etmiştir. Licinius’un tam aksine Konstantin ise “solidus” ve “miliarensis” adında yeni paralar basmaya başlamıştır. Bu para mevcut paralardan daha da değerliydi. Dördüncü asırdaki imparatorlar para basan

³⁷⁰ Jones, Later Roma Empire, s. 104.

³⁷¹ Jones, Later Roma Empire, s. 97.

³⁷² Jones, Later Roma Empire, s. 98.

³⁷³ Jones, Later Roma Empire, s. 97.

³⁷⁴ Jones, Later Roma Empire, s. 103.

³⁷⁵ Lenski, The Age of Constantine, s. 327.

³⁷⁶ Jones, Later Roma Empire, s. 98-100.

evleri genelleştirmişlerdi ve paralar artık aynı değerde bastırılıyordu. Konstantin'in bastırıldığı paralar daha sonra Roma'nın çoğu eyaletinde kabullenilmiştir.³⁷⁷

Ordu ve devlet memurlarının fazla kalabalık olması imparatorluğun gelirlerini azaltıyordu. Bunun için devlet kasasının her zaman ihtiyacı karşılaması için vergileri yüksek tutmuştur. Bu vergilerin yüksek olması halkı fakirleştirdiği gibi tepkilere de yol açmıştır. İmparatorluk elde ettiği serveti saraylar, kiliseler, mabetler, idari binalar, yani kalıcı yapılar için kullanıyordu.³⁷⁸ Halktan vergiden kaçabilenler sadece tüccarlardı ancak onların da imparatorluğa “auri lustratis colation” adında bir vergi ödemeleri gerekiyordu.³⁷⁹

C. DÖRDÜNCÜ YÜZYILIN SONUNDA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Hıristiyanlık, ilk ortaya çıktığı esnada çoğu kişi tarafından yeni bir Yahudi mezhebi olarak algılanıyordu. Kısa bir zaman sonra devlet koruması altına girmiştir. Nitekim sonraki dönemlerde kilisenin vizyonu devletinkiyle uyuşmamaya başlamıştır. Bu kilitlenme noktası Hıristiyanlara karşı üç asır boyunca sürecek zulmü meydana getirmiştir. Fakat iktidara gelen İmparator Konstantin kilise cemaatini belli bir süre içinde koruma altına almış ve onları güçlendirecek bazı imtiyazlar tanımıştır. Konstantin Roma kilisesini devletin bekası için birleştirici bir unsur olarak kullanmayı planlıyordu. Fakat kilise devlet ile barıştıktan sonra kendine dönük iç tartışmalara yönelmiştir. Tartışmalar o kadar ilerlemiş ki imparatorluğun kendi istikrarı adına kilise meselelerini devlet kanunları çerçevesine tabi tutma yoluna gidilmiştir. Devletin kilise meselelerine müdahale etmesine rağmen kilise kavgaları her zaman devam etmiştir. Roma'nın istikrarı yolunda Hıristiyanlığı alet etmeyi hedefleyen İmparator Konstantin ve Theodosius'un özel gayretleri sayesinde kilise Roma-Bizans İmparatorluğunun bekasının en önemli iç dinamikleri haline gelmiştir.

II. İMPARATOR THEODOSIUS DÖNEMİ

İmparator I. Konstantin, ölümünden sonra geride tek imparatorluk, tek kilise ve tek inanç şeklinde özetlenebilecek siyasî bir miras bırakmıştır.³⁸⁰ Buna rağmen

³⁷⁷ Oktay, a.g.e. , s. 288.

³⁷⁸ Jones, Later Roma Empire, s. 109.

³⁷⁹ Oktay, a.g.e. , s. 292.

³⁸⁰ Baş, a.ge. , s. 168.

Konstantin'in çözemediği bazı sorunlar da vardı. Mesela, M.S. 325 yılında İznik'te düzenlenen Ekümenik Konsilde ele alınan Ariusçuluk meselesinin açtığı yaralar yüzünden teolojik tartışmalar Roma'da da Bizans'ta da hiçbir zaman durmamıştır.

Başka bir ifadeyle Kilise bir çatı altında toplanmış fakat birleşmemiştir. Konstantin, Katolik Kilisesine konsil geleneğini kazandırmış olsa da geride Roma Kilisesinde uzun bir teolojik kriz bırakmıştır. Mesela, kiliseler arası krizler İmparator Konstans (M.S. 337-361), Julianos (M.S. 361-363), Jovian (M.S. 363-364), Valens (M.S. 364-378) ve Garatyanos dönemlerine (M.S. 378-379) kadar devam etmiştir. Fakat M.S. 379 yılında Augustus olarak tahta geçen Theodosius önemli adımlar atarak, Katolik Kilisesinin Kristoloji savaşına son vermeyi başarmıştır.³⁸¹

Theodosius'un, tahta geçtiğinde yaptığı en önemli işlerden biri imparatorluğunun sınırlarını Got kavimlerinin saldırılarından korumak ve kilisenin iç meselelerini çözmek olmuştur.³⁸² Theodosius, İmparator Konstantin gibi İznik amentüsünün bir savunucusuydu; bu yüzden kilisenin meselelerini yakından takip etmek için M.S. 380 yılında Konstantinopolis'e yerleşmiştir. Theodosius aynı yılda neşrettiği bir fermanla, İskenderiye Piskoposu Petrus'un o dönemde temsil ettiği kilise öğretilerine ("Teslis" teorisine inanmaya) insanları davet etmiş, davetine icap edenlere Hıristiyan adının verilmesini emretmiştir.³⁸³ Buna karşı çıkanlar ise sapkın bellenmiş, Hıristiyan vasfı taşımaya layık olmadıkları, dini törenlerini eda etmek için toplandıkları yerlerin kilise olarak adlandırılmayacağı ve son olarak bu tür insanların önce Tanrı'nın sonra da İmparatorluğun gazabına uğrayacaklarını beyan etmiştir.³⁸⁴ Bu ferman imparatorlukta her şey pahasına Ortodoksluğun hâkimiyetini perçinleştirmek isteyen³⁸⁵ Theodosius'a yakın bazı piskoposların Ariusçulara yönelik bir davettir. Fakat Ariusçular duymazlıktan gelmişlerdir. Bu yüzden Theodosius, İznik amentüsüne karşı çıkan bütün piskoposların dini toplantılarını yasaklamış, Ariusçu piskoposları dini görevlerinden almış, yerlerine İznik Konsilinin itikat metni taraftarlarını atamıştır. Atılan bu adımlara rağmen Roma'daki dini bunalım sona ermemiştir. Böylece İmparator Theodosius dinî kurumları devletin otoritesinin denetimine almak için Ariusçuları davet etmeden M.S.

³⁸¹ Mitchell, a.g.e. , s. 127.

³⁸² Mitchell, a.g.e. , s. 130.

³⁸³ Fermanın meşhur adı: "Cuntos Populos".

³⁸⁴ Mitchell, a.g.e. , s. 364.

³⁸⁵ Mitchell, a.g.e. , s. 127.

381 yılında İstanbul'da ekümenik bir konsil düzenlemiştir.³⁸⁶ Konsil sonunda, İznik itikadı yeniden onaylanmış, İstanbul Fener Piskoposluğu patriklik statüsüne kavuşmuş ve Ariuşçular sapkın bir grup olarak tanınmıştır.³⁸⁷

Theodosius, Ariuşçulardan sonra pagan kültlerine yönelik önemli adımlar atmaya başlamıştır. Paganizme geri dönen Hıristiyanları gerçek paganlar gibi ağır bir şekilde cezalandırıyordu.³⁸⁸ M.S. 382 yılında bazı pagan tapınakların -kurban kesmemek şartıyla- açılmasına müsaade ederek paganizme kısıtlamalar getirmeye başlamıştır.³⁸⁹ Theodosius'un, paganizme karşı asıl mücadelesi M.S. 391 yılında yayımladığı emirnamede ciddi kısıtlamalara yer vermesiyle başlamıştır. İmparatorun kararları paganların kurban kesmelerini, tapınaklarda toplanmalarını, heykellere tapmalarını resmen yasaklamıştır.³⁹⁰ M.S. 394 yılında aşırı bir pagan olan Eugenius, İmparatorun yasalarını çiğnemiştir. Bunun üzerine aynı yılda Theodosius paganlara karşı savaş açmış ve pagan ordusunun üstesinden gelerek zafer elde etmiştir. Bu zafer ile paganizm büyük bir tahribe uğramıştır.³⁹¹ Ancak bazı devlet erbabının paganlara sempati göstermeleri yüzünden paganizm Konstantinopolis'te tamamen yok olmamıştır. Her ne kadar Theodosius, paganizmin sonunu hızlandırmak için ara sıra yeni yasalar çıkartsa da paganizm uzun asırlar bazı yerlerde devam etmiştir. İmparator Theodosius'un erken yaşta Hıristiyan olması, İznik Konsili sempatisini olması ve Hıristiyanların onun döneminde birlik içinde olmaları ve paganizme karşı yürüttüğü mücadelesinin çok başarılı bir şekilde geçmesi Hıristiyanlığın devletin resmi dini olmasını sağlamıştır.³⁹²

³⁸⁶ Jones, Later Roman Empire, s. 166.

³⁸⁷ Mitchell, a.g.e. , s. 366.

³⁸⁸ Jones, Later Roman Empire, s. 166.

³⁸⁹ Jones, Later Roman Empire, s. 167.

³⁹⁰ Mitchell, a.g.e. , s. 369.

³⁹¹ Jones, Later Roman Empire, s. 178; Mitchell, a.g.e. , s. 371.

³⁹² Jones, Later Roman Empire, s. 169.

SONUÇ

Hıristiyanlık Kudüs topraklarında ilk olarak ortaya çıktığında Yahudi toplumuna has bir din olarak görülüyordu. Ancak Hz. İsa'nın ilahi mesajını tebliğ etmeye başlamasından sonra Yahudi toplumunun büyük bir kesimi buna karşı çıkmıştır. Sağlığında İsa'ya çok az kimse inanmıştır. Özellikle Yahudilerin din ve devlet adamlarının siyasi baskıları onun etrafında toplanan insanları uzaklaştırdığı gibi Hz. İsa ve havarilerine karşı çeşitli zulüm ve baskılar da uygulanmıştır. Bu baskılar sonucunda Roma valisinin aldığı kararlar Hz. İsa çarmıha gerilerek idama mahkûm edilmiştir.

Hız. İsa'nın yokluğunda havariler kendi aralarında gizli toplantılar yapmış, onun mesajını yine Filistin bölgesinde ve İsrailoğulları arasında yaymaya devam etmişlerdir. Ancak, Pavlus'un Şam Vizyonu sonrasında devreye girmesiyle, İsa'nın mesajını yayma konusunda havariler arasında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Pavlus ve Petrus dışındaki havariler, İsa'nın yakını Yakub'un başkallılığında bir araya gelerek, sağlığında İsa'nın yaptığı gibi, onun mesajını Filistin bölgesinde ve İsrailoğulları arasında yaymaya devam etmişlerdir. Diğer taraftan Pavlus, Petrus'u da yanına alarak, İsa'nın mesajını putperest dünyaya da yaymanın gerektiğini konusunda ısrar etmiştir. Böylece, İsa'dan sonraki süreçte Pavlus ve Petrus devreye girmiştir.

Pavlus ve Petrus, İsa'nın havarilere vermiş olduğu tebliğ görevini tüm dünyaya yaymak üzere Kudüs'ten Anadolu'ya, Anadolu üzerinden de Roma'ya kadar gitmişlerdir. Başlangıçta Roma'da İsa'nın mesajını halk arasında gizli bir şekilde yaymaya çalışmışlardır. Ancak, İsa'nın mesajının Roma devleti sınırları içerisinde günden güne yayılması sonunda Hıristiyanlara çeşitli baskılar uygulanmıştır. Bu baskılar sonucunda bir kısmı misyonerlik faaliyetlerini çeşitli zorluklara rağmen sürdürürken bir kısmı da bu görevden çekilmek durumunda kalmıştır.

Neticede Roma devletinde Hıristiyanlık pagan kültürden zulüm ve baskı görmüştür. O dönemlerde Hıristiyanlar doğru düzgün eser üretip ortaya koyamamışlardır. Hakları yenilmiş ve malları gasp edilmiştir. Buna rağmen Hıristiyanlar, yaklaşık iki yüz yıl Roma devleti sınırları içinde mesajlarını baskı altında yaymaya çalışmışlardır. Ancak Hıristiyanlığın halk, devlet erkânı ve entelektüel kesim tarafından sahiplenildiğini ve bütün baskılara rağmen Hıristiyanların misyonerlik faaliyetlerine devam ettiklerini gören Roma İmparatorlarından Konstantin, M.S. 313'te

yayımlamış olduğu Milan Fermanıyla ilk defa Hıristiyanlara inanç özgürlüğü tanımış ve ibadet serbestisi getirmiştir. Böylece Hıristiyanlığa farklı bir ivme kazandırmıştır.

Dolayısıyla Hıristiyanlar, özellikle İmparator I. Konstantin döneminde her anlamda özgür bir yaşama kavuşmuşlardır. Konstantin, Hıristiyanlara pek çok imtiyazlar tanımıştır. Mesela o, Hıristiyanlardan gasp edilen mal ve mülkleri onlara iade etmiştir. Ayrıca onlara mal mülk sahibi olma hakkını tanıdığı gibi devletin yüksek makamlarında görevler de vermiştir. Konstantin, Hıristiyan tebaaya çeşitli imtiyazlar tanıdığı gibi Hıristiyanlığı da pagan dinleriyle aynı statüye getirmiştir. Böylece Hıristiyanlık devlet nazarında pagan dinleri gibi kabul görmüş ve yayımlanmış olan “Milan Fermanı”yla yasal bir din olduğunu beyan edilmiştir. Ayrıca bu fermanla Hıristiyanların sosyal hayat şartları da hafifletilmiştir.

İmparator Konstantin, Hıristiyanlar arasında gördüğü fikir ayrılıklarını çözüme kavuşturmak amacıyla M.S. 325 yılında İznik’te ekümenik bir konsil düzenleyip farklı grupları bir araya getirmiştir. Roma devletinde ilk defa bir imparator din işlerine bu kadar müdahil olmuştur. İznik Konsili’nde bütün gruplar bir araya çağrılmış ancak ortaya atılan İznik itikat metni ve prensipleri üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varamayan kilise piskoposları Konstantin’in konsile müdahil olmasına neden olmuşlardır.

Konsil neticesinde İmparatorun aldığı kararlarla Arius ve taraftarları konsil kararı gereğince aforoz edilmişler ve Roma civarındaki topraklara sürgün edilmek üzere mahkûm edilmişlerdir. Çünkü Arianizm meselesi, zamanla Roma’nın kontrolünde bulunan bütün kiliseleri etkilemeye başlamış ve devletin doğrudan müdahalesi olmadan meselenin çözülmesi oldukça zor gözüküyordu. Ayrıca her kesim İmparatorun desteğini kazanmak için birbiriyle yarışmaya girmiştir. Bu sebeple, İmparator Konstantin’in Roma Hıristiyanları hakkındaki muradı gerçekleşmemiştir. Çünkü Hıristiyan piskoposlar bir daha bir araya gelmeyecek şekilde birbirlerinden ayrılmışlardır.

Bu fikri ayrılıklar daha da şiddetlenmiş, Ariusçuluğa karşı geri adım atılsa da, daha önce görevde olan piskoposlar görevden uzaklaştırılmış ve böylece Hıristiyanlık açısından kapanmayacak yaralar açılmıştır. Çünkü Aforoz edilen Ariusçular toplumdan kendilerine güç katmayı başarmışlar ve imparatorun affıyla göreve geldikten sonra Arianizme karşı hangi piskopos varsa onu piskoposluktan azlederek kendilerine yakın

adamlarını yerleştirmişlerdir. İmparator Konstantin'in ölümünden sonra da Arianizm giderek önem ve güç kazanmıştır.

Kuşkusuz Konstantin'in yaptığı en önemli şey, o güne kadar ayrı olan din-devlet ilişkilerinin İznik Konsili'nden sonra bir çatı altında yürütölmeye başlanmış olmasıdır. Yani Konstantin'in Hıristiyanlığı devletin himayesine alması, devletin kontrolünde devam ettirmeye çalışması ve Hıristiyanlara sahip çıkmasıyla birlikte Hıristiyanlık gerek kilise gerekse yayılma anlamında -fikri ayrılıklar olsa bile- Roma devletinin sınırları içerisinde ve bütün dünyada çok hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Bu bağlamda Konstantin'in izlediğı politika ve yaptığı bütün reformları göz önünde bulundurarak onun Hıristiyan bir imparator olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü inancını açık bir şekilde ifade etmezse de davranışları onun bir hıristiyan olduğunu göstermektedir.

Konstantin'in din ile devleti bir arada tutmasını kolaylaştıran unsurların en önemlisi, dinin toplumsal yapıda önemli bir yere sahip olmasıdır. Çünkü Roma devleti ve toplum nezdinde din ilk konumdadır. Kurumsallaşmış olan ve Roma halkının toplumsal hayatını derinden etkilemiş bulunan dinin toplumdan ayrı olarak düşünölməsi neredeyse imkânsızdır. Netice olarak Konstantin Hıristiyanlığı yasal bir din haline getirdiğı gibi başta Roma İmparatorluğu'nun dâhilî sınırları olmak üzere, tüm dünyaya yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Konstantin, din ile devlet işlerinin bir bütün olarak yürütölebileceğı konusunda da sonraki nesillere iyi bir örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, LEVENT Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Yayınevi, 1991.
- AKŞİT, Oktay, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- AYDIN, Mahmut, “Nâsıra”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32.
- AYDIN, Mehmet, *Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi, Ankara 1985.
- , *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.
- , *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991.
- , *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri yayınları, Konya: 2005.
- , *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- BAŞ, Bilal, “Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi”, İstanbul: Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 2, 2000, ss. 172.
- BAZ, Ferit, “*İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar*”, İzmir, Akdeniz Üniversitesi, İnsani Bilimler Dergisi, C.IV, S.2, (2014).
- BİGG, Charles, *The Doctrine of the Twelve Aposties*, London: Kessinger Publishing, 1922.
- BOZKAYA, Kemal, *Bizans Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan XI. Yüzyıla Kadar)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- BROWN, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2017.

- BURKCHARDT, Jacob, *The Age of Constantine the Great*, London: Routledge Kegan Paul Ltd, 1949.
- CHADWICK, Henry, *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great*, New York: Oxford University Press, 2001.
- CİLACI, Osman, “Barnaba İncili” (İlk Dönem Hıristiyanlarından Aziz Barnaba’nın Yazdığı, Kanonik İnciller’in Aksine Teslis ve Enkarnasyonu Reddeden ve Hz. Muhammed’in Risâletini Müjdeleyen İncil), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5.
- COLEMAN, Bush -Maude Aline Huttman, *Studies in History Economics and Public Law*, New York: Columbia Iniversity, 1914.
- ÇAKMAKÇI, Nuriye, *Konya Etnografya Müzesi’nde Bulunan İmparator Trainanus ve Hadrianus Dönemine Ait İmparatorluk Sikkeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- ÇELİK, Mehmet, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu’nda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yüzyıla kadar)*, 3. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999.
- DVORNİK, Francis, *Konsiller Tarihi: İznik’ten II. Vatikan’a*, çev. Mehmet Aydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- DUYGU, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ’da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, İstanbul: Divan Kitap yayınları, 2017.
- , *İsa, Pavlus, İnciller, Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı*, 1.Baskı. , İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018,
- EBU ZEHRRA, Muhammed, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, İstanbul: Fikir Yayınları, 1978.
- EUSEBİOS, *Kilise Tarihi*, çev. Furkan Akderin, 1. b. , İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011.

- EUSEBİOS of Caesarea, “*Life of Constantine*”, çev. Stuart G. Hall Averil Cameron. New York: Oxford Clarendon Press, 1999.
- FIRTH, John Benjamin, *Constantine The Great: The Reorganisation of the Empire and the Triumph of the Church*, New York and London: G.P. Putnam’s Sons, 1905.
- GÜÇ, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, 1. Baskı, Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İslam Araştırma Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul: 2006.
- , *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, 5. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- HARMAN, Ömer Faruk, “İsa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22.
- HARVEY, William Wigram, *The History of Theology of the Three Creeds*, London: John W. Parker and Son, 1954.
- JONES, Arnold Hugh Martin, *Constantine and The Conversion of Europa*, 4. Baskı. London: Hodder and Stoughton Limited for The English Universities Press at Saint Paul’s House, 1948.
- , *The Later Roman Empire, A Social Economic and Administrative Survey*, London: Basil Blackawell, 1964.
- KAÇAR, Turhan, *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık: Doğu’da İsa Doktrinin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sana Yayınları, 2009.
- , “Roma İmparatorluğu’nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”, İznik Öğretim ve Eğitim Vakfı 1. Uluslararası İznik Sempozyumu, İznik, 2000.
- KAYMAZ, Yunus, “Büyük Constantinus’un Hıristiyanlığı Meselesi”, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVI, S. 29, 2014, ss. 216.
- KUZGUN, Şaban, *Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul: 2018.

- LACTANCE, De La Mort de Persécuteurs de l'Eglise, Traduit par Jean-François Godescard, Paris: Chez Le Clere, 1797.
- LENSKİ, Noel, *The Cambridge Companion to The Age of Constantine* New York: Cambridge University Press, 2007.
- MEYDAN, Emine -Ahmet GÜÇ, "Barnaba İncili ve Yazmalarının Değeri Üzerine Bir Araştırma", Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1. , 2019, ss. 190.
- MITCHELL, Stephen, Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641, Çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2016.
- OD AHL, Charles Matson. Constantine and Christian Empire, Oxford: Routledge Publisher, 2004.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- POHLSANDER, Hans A. The Emperor Constantine, London: Routledge Publication, 2002.
- ROLDANUS, Johannes. The Church in The Age of Constantine the Great, London: Taylor & Francis E-Library, 2006.
- , *The Church'in The Age of Constantine, The Theological Challenges*, New York: Routledge, 2006.
- SCHAFF, Philip, "Ante-Nicene Christianity From the Death of John the Apostle to Constantine the Great A.D. 100-325", History of The Christian Church, 3. Baskı., ABD: Hendrickson Publishers Marketing, 2011.
- SMITH, John Holland. Constantine The Great, San Francisco: Harper Collins Publisher, 1984.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İznik Konsili", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 23, 2001.

- STEPHENSON, Paul, Büyük Konstantin, çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- ŞERİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth, *Milel ve Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi)*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- ŞİMŞEK, Ali, Hıristiyanlık Tarihi, çev. Sibel Sel-Levent Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, Mayıs 2004.
- TODD, Richard A. "Constantinus ve Hıristiyan İmparatorluğu", Hıristiyanlık tarihi içinde, düzenleyen: Pat Alexander Tim Dowley, 141-153. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- TURGUT, Ramazan, *Donatizm*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- ULUTÜRK, Muammer, *Hıristiyanlık'ta Havarilik*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Arif Müfid Mansel, 1. Cilt, Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- VOGT, Joseph, *Eskiçağ Tarihine Dair İki Konferans: İmparator Konstantin ve Hıristiyanlık İlkçağ Tarihi ve Dünya Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961.
- YILDIRIM, Suat, *Mevcut kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara: 1988.
- ZUKOWSKI, Jean Carlos, *The Role and Status of the Catholic Church in the Church-State Relationship Within the Roman Empire A.D. 306 to 814*, Andrews University, 2009.